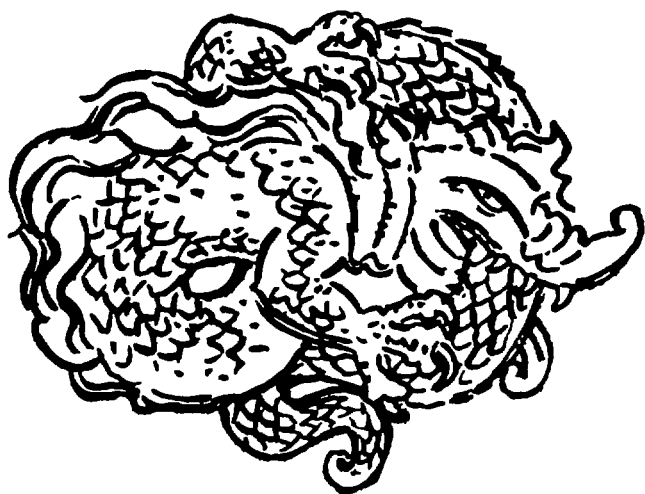

danske studier

1985

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

Akademisk Forlag · København

Danske Studier 1985, 80. bind, syvende række 8. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 498
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printet in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-500-2596-1

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Marie Stoklund</i> , museumsinspektør, cand.mag., Nationalmuseet. De nye runefund fra Illerup ådal og en nyfunden runeindskrift fra Vimose	5
<i>Peter Meisling</i> , cand.phil., København. Den forstødte Sandhed. Om DV 9 Løgn og Sandhed	25
<i>Lars H. Eriksen</i> , universitetslektor, cand.phil., Universität Bayreuth. Ludvig Holbergs principper for oversættelse og G.A. Dethardings tyske episteloversættelse	57
<i>Carsten Elbro</i> , undervisningsassistent, cand.mag., Københavns Universitet. At læse mellem linjerne	83

MINDRE BIDRAG

<i>Niels Haastrup</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter. Esrom – et kloster i ødemarken	99
<i>Aage Schiøttz-Christensen</i> , dr.phil., København. Om Christian Falsters Juvenaloversættelse	103
<i>Hans Kuhn</i> , professor, Canberra Universitet. Klubvisens ubegribelige munterhed	107
<i>Hans Jacob Iversen</i> , adjunkt, cand.mag., Varde Gymnasium. Supplerende registrant over bibelstoffet i Blichers »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog«	115
<i>Sven Lindahl</i> , undervisningsassistent, cand.mag., Odense Universitet. H.E. Schack og antik hyrdedigtning	123
<i>Jørgen Hunosøe</i> , lektor, mag.art., Midtfyns Gymnasium. Breve fra Clara. Omkring Sophus Claussens Italiensophold 1894 . . .	126
<i>Ellen Olsen Madsen</i> , mag.art., København. Sprog og stil i William Heinesens »Det gode Håb«	135

ANMELDELSER

<i>Karl Martin Nielsen</i> , professor, dr.phil., København. Niels Åge Nielsen: Danske runeindskrifter	148
<i>Knud Sørensen</i> , professor, dr. phil., Aarhus Universitet. Sangen om Bjovulf. I dansk gengivelse ved Andreas Haarder	155

<i>Jens Kr. Andersen</i> , universitetslektor, lic.phil., Københavns Universitet. Dorthe Sondrup Andersen: Den humanistiske skolekomedie i Danmark	158
<i>Jens Kr. Andersen</i> , universitetslektor, lic.phil., Københavns Universitet. Anne E. Jensen: Holberg og Kvinderne eller Et forsvær for ligeretten	162
<i>Anne Birgitte Richard</i> , lektorvikar, mag.art., Roskilde Universitetscenter. Pil Dahlerup: Det moderne gennembruds kvinder	168
<i>Per Dahl</i> , mag.art., Aarhus Universitet. Frans Lassen: Fra Ekbåtana til Klareboderne. En brevbog om Sophus Claussen og hans forlæggere. Frans Lassen: Sophus Claussen og hans kreds. En digters liv i breve I-II. Frans Lassen: Sophus Claussen og Inger Nielsen. Breve fra et venskab. Sophus Claussen: Valfart. Med efterskrift af Bo Hakon Jørgensen. Sophus Claussens lyrik 1-9. Tekstkritisk og kommenteret udgave ved Jørgen Hunosøe (bind 8 og 9 under medvirken af Knud Bjarne Gjesing)	174
<i>Fl. Lundgreen-Nielsen</i> , universitetslektor, dr.phil., Københavns Universitet. Sven H. Rossel: Johannes V. Jensen. Bent Haugaard Jeppesen: Johannes V. Jensen og den hvide mands byrde. Eksotisme og imperialism	184

De nye runefund fra Illerup ådal og en nyfundet runeindskrift fra Vimose

Af Marie Stoklund

De seneste runefund fra Illerup ådal kom ligesom de tidligere først for dagen under arbejdet med konserveringen af de store fundmængder. 9. marts 1983 opdagede man en runeindskrift på et skjoldhåndtagsbeslag af sølv og 31. oktober samme år den næste indskrift på et skjoldhåndtagsbeslag af nøjagtig samme type, ligeledes af sølv (fig. 1 og 2).

Runologisk laboratorium på Nationalmuseet blev straks underrettet men fik først nogle måneder senere genstandene til undersøgelse.

Det nye fund fra Vimose blev gjort i Fyns Stiftsmuseum i Odense i begyndelsen af november 1984 under en gennemgang i magasinet med henblik på nykonservering af de dele af det store Vimose fund fra forrige århundrede som ligger i Odense (fig. 3.).

I forvejen kendtes af sikre runefund fra Vimose: en dupsko, en høvl, en kam og et spænde¹. Fra Illerup kendte man i forvejen et skjoldhåndtagsbeslag af bronze, hvis indskrift, *swarta*, blev opdaget i 1977, dertil kom i 1980 to lansespidses med samme indskrift, $\mathfrak{z}$ $\mathfrak{s}$ | $\mathfrak{t}$ $\mathfrak{x}$ $\mathfrak{f}$ $\mathfrak{q}$, men på den ene stemplet ind med runerne i relief, på den anden indristet med fordybede runer, (jf. fig. 4 og 7) og endelig, fra 1981, en smal høvl, beregnet til spydstager, med indskriften, *afi(l)a(iki)*².

Runegenstandene fra Illerup stammer alle fra plads 2, som i følge arkæologerne, Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup, indeholder våben og udrustning fra mere end 200 krigere. Nedlægningen er sket i periode C 1b i den relative kronologi, ud fra møntfund daterer de to arkæologer til ca. 200, (kun ca. 15 år efter den yngste mønt, som er præget af Commodus 187-88 e. Kr.)³. Til samme tid – eller måske nogle få år før

– daterer de også hovedparten af Vimose fundet, det vil bl.a. sige runegenstandene⁴.

Denne samtidighed bekræftes yderligere af det nye fund af runer fra Vimose (fig. 3). Indskriften står på en lancespids, der ganske vist er mere medtaget af korrosion, men som uden nogen tvivl er af samme type med samme ornamentik, som de to runelancespidser fra Illerup (fig. 4 og 7)⁵. Og hvad mere er, skønt runerne på Vimose lancespidsen ikke står så tydeligt som på de to Illerup lancespidser, er der ingen tvivl om at det er den samme indskrift der står på dem alle tre. Runerne har på alle tre lancespidser omtrent samme størrelse, 4,5-7 mm, de står på samme sted, omgivet af samme ornamentik. I alle tre tilfælde har de for så vidt »stempelkarakter«, skønt kun den ene af Illerup indskrifterne er stemplet. Det er også den smukkeste af de tre indskrifter med de mest velformede runer – og de højeste (ca. 7 mm), mens de mest uregelmæssige former findes på Vimose stykket (runerne her ca. 5 mm, indskriften ca. 15 mm lang). Her er runerne i øvrigt også så ødelagt at læsningen, uden kendskab til Illerup lancespidserne, havde været meget usikker (fig. 3 og 4). Til venstre for indskriften ses på Vimose en stump af en lodret rammestreg som ikke findes på Illerup lancespidserne, men alle tre indskrifter har haft rammestreger foroven og forneden. Da nogle af ornamentlinjerne overlapper rammen må indskrifterne være samtidige med den omgivende ornamentik.

Indskrifterne stammer da fra fremstillingen af lancespidserne, og det skal med det samme nævnes at de folk der blev besejret og hvis udrustning endte i Illerup mosen, ifølge Ilkjær og Lønstrup antagelig stammer fra området »nördlich von Schonen bis zum Oslofjord«.⁶

I 1981 læste Erik Moltke og jeg indskriften på lancespidserne fra Illerup som *ojinga(R)*⁷. Denne læsning vil jeg vende tilbage til efter gennemgangen af de to indskrifter på sølvskjoldhåndtagsbeslagene fra Illerup (fig. 5 og 6).

Både Illerup beslaget 2 og 3⁸ har hørt til pragtskjolde, det først fundne er næsten ubeskadiget (fig. 1) mens det andet er langt mere ødelagt i forbindelse med nedlægningen (fig. 2), det er imidlertid tydeligt at de to beslag har været så ens at de kunne antages at stamme fra samme værksted, men typen er i øvrigt almindelig i perioden⁹. Beslagene består af en grebdel med to fæsteflader, hver med et hul til fastgørelse på bagsiden af skjoldet, hvor de har siddet således at runerne vendte ind mod skjoldbæreren. Den nagle og prydske som har

holdt den ene fæsteflade fast, er bevaret på Illerup beslag 3. Prydskiven har en diameter på 2.9 cm og er smukt dekoreret (fig. 2). På fæstefladerne anes i øvrigt omridset af prydsiverne, også på Illerup beslag 2 (fig. 1), som derfor må have haft en ganske tilsvarende prydske og nagle; den mangler imidlertid, skønt dette beslag er næsten ubeskadiget, bortset fra at den ene fæsteflade har fået et tryk opad så at den yderste del af den danner en stump vinkel i forhold til resten, hvad der gør at de to grupper af runer ser meget forskellige ud på fotografier.

På begge beslagene løber en fin randlinje langs kanten af fæstefladerne i ca. ½ mm afstand. Der hvor fæstefladerne ender i grebdelen løber der en dobbeltlinje over denne. Runerne er anbragt på den ene fæsteflade (den højre på fig. 1 og 2) langs den øverste kant. På Illerup beslag 2 er runerne 5-8 mm høje og der står 6 runer på hver side af det stykke af fæstefladen der har været dækket af nagle og prydske. Den inderste af de 6 runer til højre synes at vige for prydsken (fig. 5). På beslag 3 viger rune 5 og 6 – og måske også 4 – regnet ud fra kanten tydeligt for den prydske og nagle som har holdt fæstefladen fast (fig. 6). Runerne er her 5-7 mm høje.

På begge beslagene står runerne overordentlig tydeligt, der er ikke på noget punkt tvivl om hvad der er indristet, selv om rune 5 på Illerup beslag 3 er beskadiget. Men alligevel rejser læsningen og tolkningen af disse runer en række problemer af vidtrækkende betydning.

Disse nye indskrifter er alle metalindskrifter og dermed ifølge Erik Moltke under stærk mistanke for at være gjort af fuskere idet han på det nærmeste sætter lighedstegn mellem metalsmede og analfabeter¹⁰. Desuagtet har jeg forsøgt at analysere disse indskrifter ud fra den forudsætning at der trods alt er nogen fornuft i dem, om ikke andet må vi i det mindste formode at der har været et forlæg. Det er for let at bortforklare alle ejendommeligheder ved disse indskrifter med at risterne var fuskere i runekunsten.

Læseretningen var fri da disse indskrifter blev til, dvs. at man kunne skrive fra venstre mod højre eller omvendt eller begge dele skiftevis – som man lægger en plovfure. Ser vi på udformningen af tegnene i det ældre runealfabet eller 24tegn-futharken, er de fleste af dem opbygget symmetrisk, de færreste af dem siger noget om læseretning. Afgørende er egentlig kun runerne **ƿ** **ᚖ** **ᚦ** **ᚨ** **ᚱ** **ᚲ** **ᚷ** **ᚻ** **ᚠ** **ᚡ** og eventuelt **ᚢ** **ᚣ** (som imidlertid også kan have den symmetriske form **Λ**), og

disse runer kan tilmed optræde som venderuner, vendt med bistavene mod læseretningen, som fx. 𐌱 i Kylveralfabetet. Retningen ligger ikke fast for runer som h, 𐌺 og 𐌻, k, < og > (eller ^) ligesom runen n kan have både formen 𐌺 og 𐌻, uden at den ene kan karakteriseres som venderune¹¹.

Der er da på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2 kun én rune som siger noget om læseretningen: nemlig a-runen (se fig. 5). På Illerup beslag 3 angiver ikke mindre end to a-runer og en l-rune (samt u-runen?) læseretningen fra højre mod venstre (fig. 6).

Samtidig bemærker man at der i begge indskrifterne er brugt to runeformer 𐌺 og 𐌻, som vi hidtil har opfattet som varianter (allografer) af samme tegn, nemlig ng-runen, idet man plejer at opstille følgende formvarianter for den: 𐌺 𐌻 𐌺 𐌻 𐌺.

Da både 𐌺 og 𐌻 findes i begge de nye indskrifter må de repræsentere to forskellige runer, de kan umuligt begge være varianter af ng-runen. Ydermere falder muligheden for at opfatte 𐌻 som en binderune, i + ng, da 𐌻 på Illerup 2 står mellem to i-runer. Alt taler for at hverken 𐌺 eller 𐌻 repræsenterer ng (eller ing)¹².

Man kunne overveje om 𐌺 var en slags t, ↑, eller 𐌺, R, men da ↑ findes på Illerup 2 og 𐌺 er mindre sandsynlig på grund af placeringen i indlyd, må den mest nærliggende læsning være at opfatte 𐌺 som en »dobbelt« variant af 𐌺, w, og 𐌻 tilsvarende som en »dobbelt« p-rune.

Det distinktive element er det samme: placeringen af bistaven foroven eller midt på hovedstaven. Der er kun sket en fordobling så der kommer symmetriske former ud af det. Derimod mener jeg ikke der er nogen mulighed for forveksling med stavsatte ng-former, da de efter min opfattelse ikke findes i det ældste lag af indskrifter, hvad jeg skal vende tilbage til.

På Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2 læses da uden vanskelighed runerne over grebdelen *tawide* med læseretning fra højre mod venstre, dvs. 3. sg. præt. af verbet **taujan* (gotisk *taujan*). Nøjagtig den samme form findes på den lille æske af taxtræ fra Garbølle i Stenmagle sogn: *hagiradaR* : *tawide*: mens 1. sg. præt. findes i guldhornsindskriften, *ek hlewagastiR* : *holtijaR*: *horna* : *tawido*.

Runerne i *tawide* på skjoldhåndtagsbeslaget er overordentlig smukt og præcist gjort, ved en overfladisk betragtning ser de meget sikrere ud end de yderste 6 runer, som samtidig har en forbløffende lighed med indskrifterne på lancespidserne fra Illerup (og nu også Vimose),

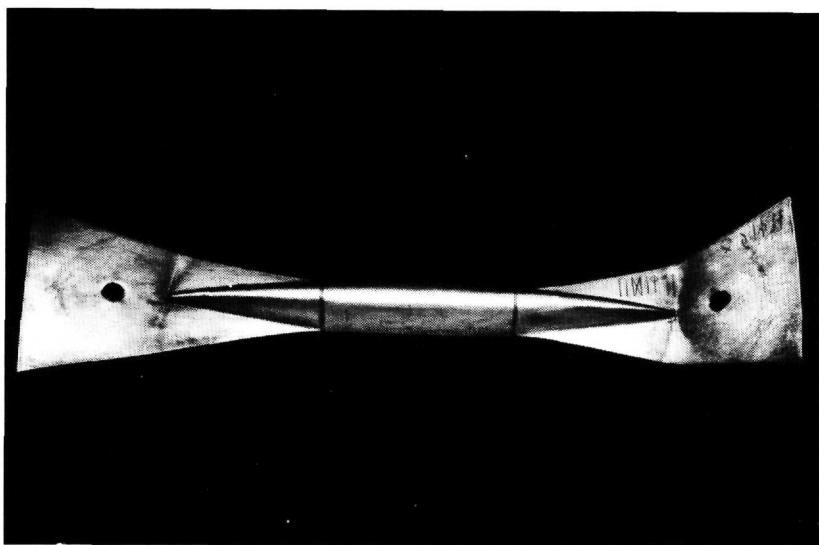

Fig. 1. Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2. Moesgård 1880 TWR fra Illerup ådal, Skanderup sogn, Hjelmslev herred, Skanderborg amt. Længde 18.8 cm, fæstefladens største bredde 5.6 cm. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

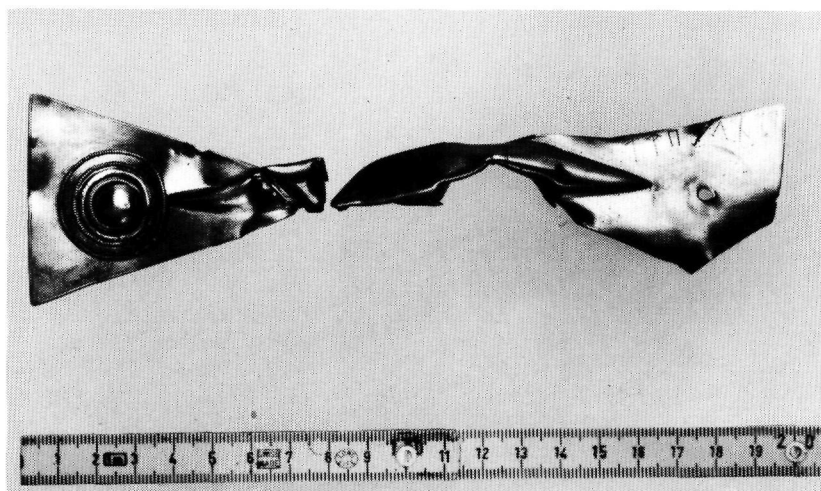

Fig. 2. Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3. Moesgård 1880 WVI. Af sølv som Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2. Ca. 19 cm langt, største bredde over fæstefladen 5.5 cm, prydsken under naglen har en diameter på 2.9 cm. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

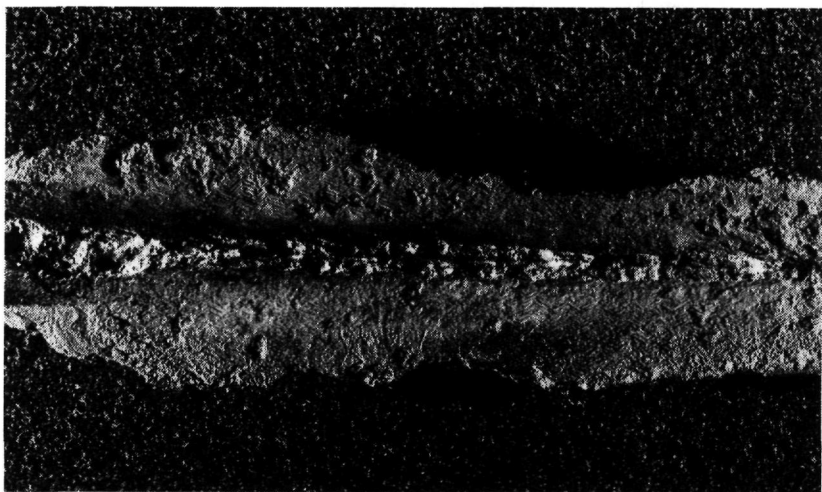

Fig. 3. Detalje af Vimose lancespids. Fyns Stiftsmuseum 3201 × 316. Hele lancespidsen måler 26.3 cm × 3.1. Runerne er ca. 0.5 cm høje. Toppene af de to runer længst til højre er næsten forsvundne; de er lidt lysere end omgivelserne, men det ses ikke på fotografiet. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

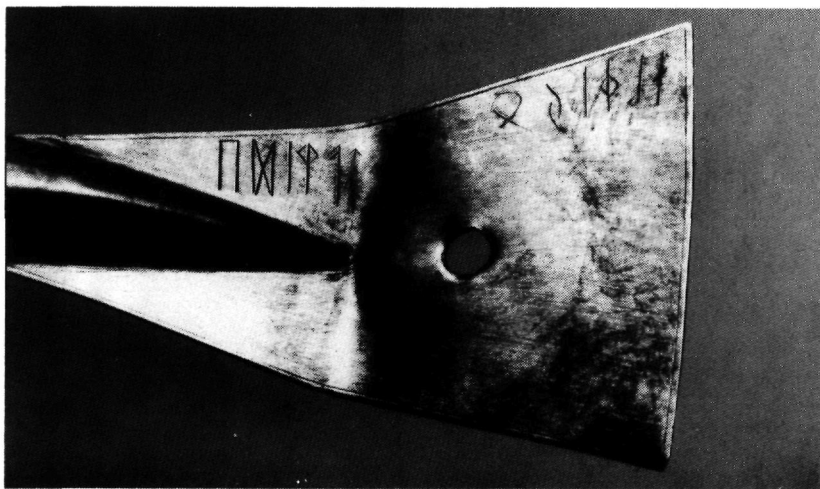

Fig. 5. Fæstefladen på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2 med indskriften, nibjotawide. Den yderste del af fæstefladen er bøjet opad i en stump vinkel; kanten efter den nagle og prydske, der har holdt fæstefladen fast, ses tydeligt, og må have svaret til den der er bevaret på beslag 3, se fig. 2. Runerne er 5-8 mm høje. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

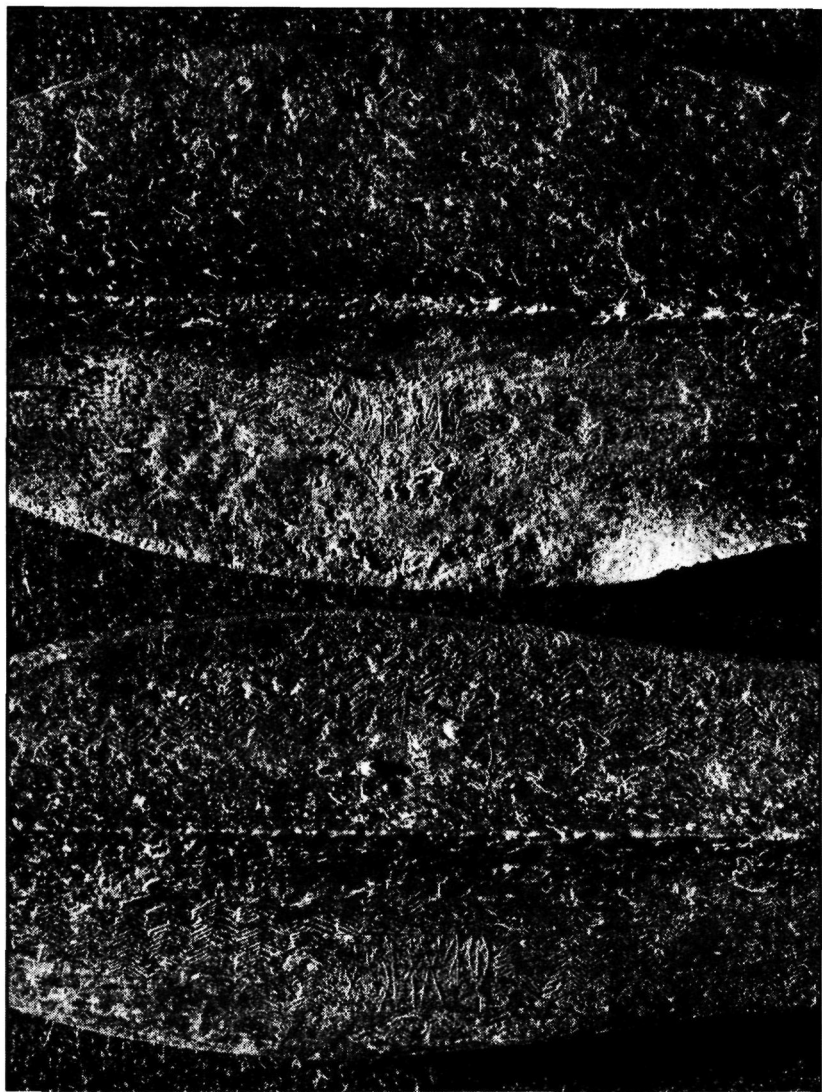

Fig. 4. Detalje som viser indskrifter og stregornamentikken på de to lancespidser fra Illerup ådal, øverst den fordybede, indristede indskrift på 1880 INL, som vi har kaldt nr. 2. Nederst de indstemplede runer i relief på 1880 IMZ (nr. 1). Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

Fig. 6. Den beskadigede fæsteflade fra Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3 d indskriften, lagupewa. Runerne 5-7 mm høje. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

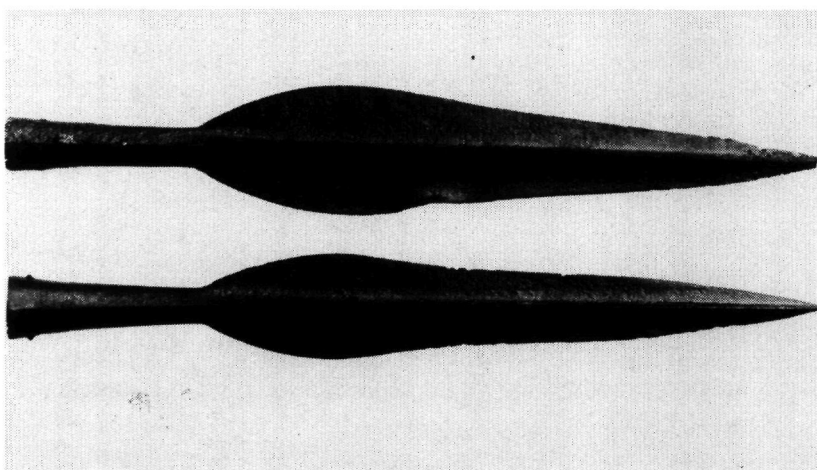

Fig. 7. De to rune-lansespids fra Illerup ådal. Længde 29.6 cm. De stemplede runer står på den smalleste lansespids på det bredeste sted hvor den måler ca. 4 cm. Spidsen er brækket på nr. 2 (INL). Bredde 4.7 cm. Fot. Lennart Larsen, Nationalmuseet.

som Erik Moltke og jeg læste fra venstre mod højre som *ojingaR*¹³. Læser man derfor nu på samme måde fra venstre mod højre på skjoldhåndtagsbeslaget, fremkommer følgende

⌘ ᚛ | ᚠ | ᚢ
o j i þ i n

jf. lanserne

⌘ ᚛ | ᚢ × ᚠ ᚦ
o j i n g a (R)

Det ville imidlertid være meget ejendommeligt med en læseretning, dels fra venstre mod højre, dels fra højre mod venstre, uden linjeskifte. Ingen af de 6 yderste runer på fæstefladerne giver nogen holdepunkter for læseretningen, men læsningen stiller os over for nogle sproglige problemer idet *ojipin* må opfattes snarest som en akk. pl, af en ukendt i-stamme, hvilket syntaktisk set forekommer uantageligt.

Disse forhold, en mere indgående undersøgelse af runerne og en sammenligning med Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2, gjorde det sandsynligt at hele indskriften var ristet fra højre mod venstre, og at der skulle læses

ᚢ | ᚠ | ᚛ | ᚠ | ᚦ | ᚢ | ᚦ | ᚠ | ᚦ | ᚢ | ᚦ | ᚢ (runerne vendt)
n i þ i j o t a w i d e

med *nipijo* som subjekt for verbet i 3. sg. svarende til indskriften på Stenmagle æsken, *hagiradaR tawide*, eller Nøvling fibulaindskriften, *bidawarijaR talgidai*, »Bidawarijaz skar«. En løsning uden syntaktiske problemer, men med den ejendommelighed at subjektet for verbet »gjorde« synes at være et femininum. Vi venter unægtelig et mandsnavn, et maskulinum.

Vender vi os nu foreløbig til indskriften på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3, er læsningen her uden nogen som helst tvivl fra højre mod venstre, som angivet af de to a-runer (ᚠ), en l-rune (ᚠ) (samt rune 4, der må læses som u, med en lidt kort bistav). Derved fremkommer en indskrift som er i smuk overensstemmelse med såvel kendte lyd-kombinationer som kendt ordstof

ᚠ ᚦ × ᚢ | ᚠ | ᚠ | ᚦ | ᚦ
l a g u þ e w a (runerne vendt)

der kan sammenstilles med *owlpupewaR* på Torsbjerg dupskoen, i reglen tolket som et mandsnavn, *Wulpu-pewaz*, »(guden) Ulls tje-

ner»¹⁴, og *ek hagustald(a)R þewaR godagas* på klippevæggen ved Valsfjord, Sør-Trøndelag i Norge, »Jeg HagustaldaR Godagas tjener-/mand«¹⁵. Vi har formodentlig her at gøre med den ret almindelige indskriftstype, personnavn i nominativ, men savner nominativsmærket – z i *þewaz*. Det kan sammenstilles med gotisk *pius*, »tjener« og det er ret almindeligt som efterled i kontinentalgermanske navne, i vn. indgår det i opdigtede navne på *-þér*: *Eggþér*, *Hjalpþér*, *Sigþér* og muligvis i *Angantýr*¹⁶. Det manglende -R kan selvfølgelig forklares med at et forlæg er blevet mangelfuldt kopieret¹⁷. En anden mulighed er at antage en svag sideform, en an-stamme til *þewaz*, idet der især ved navne er eksempler på en omfattende germ. paralleldannelse, fx. n-stammedannelser som andet sammensætningsled og ved forskellige kortformer¹⁸.

Førsteleddet *lagu-* kan sammenstilles med runenavnet **laguz*, oeng. *lagu*, vn. *lōgr*, »vand, sø, farvand, hav« (en u-stamme). Derimod kan det næppe have noget at gøre med n. pl. **lagu*, vn. *lōg*, »lov«, at gøre, da der ikke er eksempler på at flertalsformer indgår i personnavne¹⁹. Skønt **laguz* hidtil ikke har været kendt som forled forekommer det ikke usandsynligt at det skulle kunne indgå i navne, sammensat af substantiv + substantiv, på linje med andre naturudtryk²⁰.

Under alle omstændigheder på *laguþewa* opfattes som et mandsnavn. Men hvem er han? Der synes at være følgende muligheder: 1) ejeren, 2) våbensmeden, 3) den rune kyndige, som måske har været mester for et forlæg, 4) giveren (eventuelt hærføreren).

De to skjoldhåndtagsbeslag, der ligner hinanden så meget, har helt forskellige indskrifter – i modsætning til lanserne. Dette er af væsentlig betydning for vor opfattelse af indskrifterne.

På begge de to skjoldhåndtagsbeslag er de specielle runeformer Φ og ϕ brugt, men på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 1 står der $\mathfrak{P}$, w, og fx. Torsbjerg dupsko har både $\mathfrak{P}$, $\mathfrak{p}$ og $\mathfrak{P}$, w, mens fibulaindskrifterne, der arkæologisk henføres til nogenlunde samme tid, har $\mathfrak{P}$, w i følgende tilfælde: Himlingøje rosetfibula, *widuhudaR*, Næsberg rosetfibula, *warafnis(a)*, Gårdlösa bøjlefibula, *ek unwod?* og Nøvling rosetfibula, *bidawarijaR talgidai*, endelig findes w-runen på Vimose høvl og -spænde.

Blandt de arkæologisk daterbare indskrifter før ca. 300-350 findes kun på de to Illerup lancespidser og på Vimose lancespidsen en lignende runeform, Φ , som Erik Moltke og jeg har læst som et misfoster af en R-rune, vel at mærke før skjoldhåndtagenes indskrifter blev kendt.

Det forhold at der på begge de to skjoldhåndtagsbeslag er brugt »dobbelthformer«, Φ og ϕ , kunne friste til at antage at indskrifterne stammede fra samme hånd, især hvis vi antager at beslagene stammer fra samme værksted. Men allerede en overfladisk betragtning viser en slående forskel mellem de skødesløst skårne runer på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3, *lagubewa* (fig. 6), i forhold til de smukke, regelmæssige former i *tawide* på 2 (fig. 5). Samtidig er der som nævnt tilsyneladende også forskel mellem *tawide* og den højre runegruppe på skjoldhåndtagsbeslag 2. Er der eventuelt tale om to forskellige indskrifter her? Jørn Lønstrup har foreslået at *tawide* var ristet i værkstedet før beslaget blev sat på plads på skjoldet, beregnet til senere udfyldning med navnet, som da godt kunne have modsat læseretning²¹.

Dette forudsætter at *tawide* ikke betyder »gjorde« men »lod gøre«, jf. diskussionen om guldhornsindskriften, fx. Lis Jacobsens forslag at *Hlewagastiz* »lod gøre«, idet hun mente, at han var for stor en mand til at han egenhændigt skulle have lavet hornet, i modsætning til Erik Moltkes tolkning som en gemen håndværkerindskrift²². Lis Jacobsens tolkning hænger i sidste instans sammen med hendes opfattelse af runerne som en særlig ophøjet skrift, ladet med magi.

Indtil fundet af Stenmagle æsken var det meget omstridt hvordan *tawido* skulle forklares, om det betød »gjorde, lavede«, eventuelt som nævnt, »lod gøre«, eller om det havde en mere speciel betydning, »udsmykkede, reparerede, gjorde færdig«. Efter Stenmagle fundet har der stort set været enighed om at oversætte **taujan*, »gøre, lave«, fordi den simple træske ikke er dekoreret, ikke repareret, og fordi en betydning »lade gøre« synes at passe så dårligt til den enkle indskrift på så simpel en genstand²³.

Spørgsmålet om hvad man skal lægge i *tawide* på Illerup skjoldhåndtagsbeslaget, om de to runegrupper skal opfattes som to indskrifter, og endelig forholdet til Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3, *lagubewa*, fik mig til at koncentrere mig om de vidnesbyrd genstandene selv måtte kunne afgive.

Ved ristningen i det bløde sølv er materialet skubbet op i volde, grater, på begge sider af furen; derved får runerne på adskillige fotografier karakter af at være dobbeltstregede. I mange tilfælde kan man i mikroskop afgøre hvilke stave der er ristet først, fordi graten skubbes til siden når den næste stav kommer til. Ved at analysere de runer som man kunne forvente var ristet på samme måde, ϕ og Φ fx., og ved at se på den måde runerne var begyndt eller afsluttet på, præcisionen i

detaljerne, som bistavens møde med hovedstavene eller andre bistave, måtte man kunne få et fingerpeg om rister/ristere.

Det medførte dels indgående undersøgelser i stereomikroskop, dels undersøgelser af siliconeaftryk af runerne i scanning-elektronmikroskop, men da jeg håber andetsteds at kunne redegøre nærmere for disse undersøgelser, skal jeg blot nævne nogle hovedpunkter af resultaterne²⁴.

Runerne på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3 (fig. 6) har en anden profil end Illerup 2 runerne. Indskriften, *lagupewa*, er, som allerede nævnt, ristet efter at beslaget var sat på plads, idet runerne ϕ og Π ikke alene er kortere, men de meget dybe og klodsede »fødder« på dem viser hvordan redskabet (kniven?) har været holdt næsten lodret for at komme til for naglen og prydskiven.

På Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2 (fig. 5) skyldes de lidt uheldige o- og j-former at nagle og prydskive har været i vejen og at risteren har haft problemer med de runde linjer. Alle de øvrige runer er forbløffende præcise, men dog ikke skåret efter lineal, bortset fra o og j viser graterne at redskabet har været holdt i samme vinkel i forhold til underlaget. Runerne Φ og ϕ synes ikke at være fremstillet efter en bestemt arbejdsgang, hovedstaven er naturligvis lavet først, men rækkefølgen af bistavene varierer, både på Illerup 2 og 3. Der er i øvrigt intet der tyder på at risteren først skulle have lavet et $\mathfrak{P}$ eller $\mathfrak{p}$, for så at tilføje bistave symmetrisk²⁵.

Alle runerne på Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2 må være ristet af samme redskab og sandsynligvis af samme hånd, mens et andet redskab og en anden rister har været mester for Illerup 3. I begge tilfælde er der tydelig forskel mellem profilen i runerne og i den fine kantlinje; de er ikke lavet med samme redskab.

Vi har da at gøre med én indskrift på beslag 2, med gennemført læseretning højre-venstre og skrevet efter at beslaget var sat på skjoldet. Vi kan kun læse *nipijo* og må opfatte det som subjekt for verbet *tawide*²⁶.

Dette *nipijo* må opfattes som et proprium, da verberne: skrev, gjorde, skar osv., altid har et personnavn som subjekt, hvis de står i 3. sg., derimod findes typen med appellativ, *ek erilaz* ..., »jeg erilen ...«, med pronomen og verbum i 1. sg.

Man plejer at opfatte ord på -ō, -ijō som hunkøn grammatisk, og da der i de germanske sprog normalt er overensstemmelse mellem genus og sexus i personnavne, kunne det tale for at *Nipijō* var en kvinde. Det

er overraskende, man venter et mandsnavn, fordi de store mosefund kun rent undtagelsesvis indeholder kvindesager²⁷.

Det forekommer usandsynligt at vi skulle have en kvindelig våbensmed, så kunne man måske snarere tænke sig en kvindelig »Runenmeisterin«²⁸. Altså »Nipijō gjorde (runerne)«, men spørgsmålet er om *taujaan overhovedet kan forbindes med runer som objekt? På samme måde som det ser ud til at være overordentlig sjældent at det verbum som afløser *taujaan, nemlig *gørwa* »gøre«, forbindes med objektet runer²⁹.

Den læsning af Stenmagle indskriften som *hagiradaR i tawide*, som Wolfgang Krause foreslog, hvorefter runerne er det underforståede objekt for *tawide*, er afvist af Anders Bæksted, Erik Moltke og Karl Martin Nielsen³⁰. Jeg har selv ved en undersøgelse i stereomikroskop konstateret at den formodede i-rune består af gentagne skilletegnstik, som ganske vist er groet næsten sammen, i modsætning til den mere sammenhængende stregkarakter i runerne.

At opfatte æsken – og på samme måde beslagnet fra Illerup – måske hele skjoldet – som objekt for *tawide* forekommer også at være i bedre overensstemmelse med den betydning af verbet, *taujaan, som Karl Martin Nielsen nåede frem til i sin analyse³¹.

»Nipijo gjorde« må opfattes som en simpel håndværkersignatur, og vi må da opfatte *Nipijō* som et mandsnavn, trods *ō*-formen. Nu findes der i forvejen en række -o-navne i 24-tegnsindskrifterne. Man har hovedsagelig tolket disse navne som kvindenavne eller eventuelt som mandsnavne af vestgermansk proveniens eller som tilnavne med fem. genus, men brugt som mandsnavne³². Svarende hertil findes i senere nordisk en navnegruppe på -a, af typen vn. *Gnúpa*, *Sturla*, *Krúsa*, *Erra*. Senest har Ottar Grønvik foreslået at denne gruppe navne kunne indeholde relikter af svage maskuliner på -ō, bevaret i »isolerte (ikke lenger analyserte) navn og spesielle navnetyper«³³.

Med germ. -ōn dannes fem. sideformer til mask. ord som gotisk *nipjō* til *nipjis*, »fætter«, jf. vn. *niðr*, – got *swaithrō* til *swairha*, »svigermoder – svigerfader«, men -ōn kan også fungere som samhørigheds-suffiks og ved hypokoristiske dannelser af kortnavne, også af toledede navne³⁴. Derfor er tolkningen af *nipijo* som »kusine, niece«, brugt som mandsnavn, måske ikke den eneste mulighed.

Efter kort stamstavelse skrives både -j- og -ij- i indskrifterne med det ældre runealfabet, efter lang kun -ij-³⁵. Vokalen foran -ijō kan da være både kort (som ved sammenstillingen med *nipjō*) eller lang. En

tilknytning til *Níð*- i navne som vn. *Níðgestr*, *Níðuðr*, *Níðottr* eller kvindenavnet *Níðbjörg* var måske mulig. Førsteleddet her er vel »nid«, vn. *níð*, da det for en stor del drejer sig om fingerede, mytologiske navne, dværgenavne (sværdnavne), men en sammenhæng med det oldhøjtydske navneled *nítha-* var måske også mulig. Förstemann oversætter som »invidia, wol im sinne von kriegereischem eifer« og anfører bl.a. *Nitigis* som Assar Janzén sammenstiller med *Nidgestr*³⁶. Det ville i så fald stemme ganske godt med de mange sammensatte navne med ord for strid, kamp³⁷.

Mens *nipijo tawide* er en håndværkersignatur, opfatter jeg indskriften på Illerup 3 som snarest et ejernavn, men muligheden for at også det er en mestersignatur eller en giverindskrift kan ikke afvises.

Skønt fælles om de dobbelte þ- og w-former kan de to indskrifter ikke være ristet af den samme mand, men de kan meget vel have haft forlæg fra samme hånd.

Indskrifterne på de to Illerup lanser og den nyfundne Vimose lanse er af en helt anden art. Det forhold, at den ene er stemplet, de to ristet, og at de trods denne forskel i fremstillingsmetode er næsten identiske, taler for at vi her har en art »fabrikationsmærke«; men lancespidserne har en runeform der minder meget om dobbeltformerne på de to beslag. Efter de nye Illerup fund må tolkningen af *ϥ* efter min mening tages op til ny vurdering idet en læsning som w (eller þ) trænger sig på.

Læseretningen på lancespidserne skulle efter a-runen at dømme være fra højre mod venstre. Når Erik Moltke og jeg i første omgang valgte at læse modsat og – med henvisning til Kylver alfabetet – at opfatte a som venderune, hang det sammen med at vi opfattede *ϥ* som en forvansket R-rune, der som bekendt ikke optræder i forlyd og som i udlyd gav en smuk nom.sg.mask. endelse i et mandsnavn, *Ojingaz*³⁸. Endvidere affærdigede vi læsningen, *?agnijo* som usandsynlig på grund af hunkønsendelsen, og endelig fulgte vi med læsningen fra venstre mod højre den skriftretning fra dølle mod od, som Marstrand, og efter ham Krause og Düwel, har ment at kunne påvise som det normale for disse lancespidseres indskrifter³⁹.

Til dette sidste argument er der imidlertid at sige at materialet statistisk set er så tyndt at det dårligt kan bære. Af de ialt 8 gamle lanse(spyd-)indskrifter, der nu kendes, er det kun Øvre Stabu, *rauni-jaR*, Dahmsdorf, *ranja*, og Kowel, *tilarids*, der er tolket med nogenlunde sandsynlighed, henholdsvis »prøveren (Erprober)«, »Anren-

ner«, event. »Durchbohrer« og »Zielreiter« (»tüchtiger Reiter« eller »Hinreiter«), dvs. som magisk-poetiske våbennavne. På Mos lansebladet har man – netop for at følge denne regel – læst *gaois* mod a-runen, i stedet for *sioag*, skønt denne læsning er meget tvivlsom. Rozwadów, ... (*k*)rlus (højreløbende) kan ikke tolkes⁴⁰. At ville fastholde læsningen fra dølge mod spids på Illerup og Vimose lanserne på dette grundlag bygger på for spinkelt materiale⁴¹.

Da vi tilmed efter fundet af skjoldhåndtagsbeslagene, må acceptere et mandsnavn på -*ijo*, taler det for at læse (*w*)*agnijo* på lancespidserne⁴². Denne læsning sandsynliggøres af brugen af $\Phi = w$ (og $\phi = p$) på de to skjoldhåndtagsbeslag, selv om man må fastholde at læsningen *ojingaR* stadig er mulig (især hvis man forudsætter at smeden er analfabet).

Læsningen *Wagnijo* kunne tolkes som en afledning til den ieur. rod **uegh-*, »røre, sætte i bevægelse« og aflydsformen **uoğh-*, som findes i vogn, vn. *vagn*, – germ. **wagna*, og formentlig også i navnet, Vagn⁴³.

Klaus Düwel opfatter *Ojingaz* som våbennavn⁴⁴, efter min opfattelse må der, som allerede nævnt, på de tre lancespidser stå noget vi må opfatte som våbensmedens »garantimærke«, sandsynligvis hans navn. De tre indskrifter stempelkarakter gør en tolkning som fabrikmærke sandsynlig, skønt det er ejendommeligt at der foreligger to indristede indskrifter og én indstemplet, da det dog var mest nærliggende at stemplet var fremstillet til masseproduktion. Man må øjensynlig forestille sig en stor produktion af (*W*)*agnijo*-lanser, hvoraf to ender i Illerup ådal, én i Vimose. Altså kan der ikke være tale om et individuelt magisk-poetisk våbennavn, hvorimod ligheden med de stemplede mesterformler eller blot mesternavne på romersværdene er iøjnefaldende, de latinske bogstaver er blot erstattet med runer⁴⁵. Noget senere erstattes på samme måde i brakteatindskrifterne forbilledningernes latinske bogstaver med runer.

Ud fra sammenstillingen med de latinske mesternavne må vi opfatte (*W*)*agnijo* som et mandsnavn, svarende til *Nipijo* på det ene skjoldhåndtagsbeslag.

Dermed er rækken af navne på -o i de ældre runeindskrifter forøget med ikke mindre end to som vi må tolke som mandsnavne, mens man som nævnt hidtil hovedsagelig har opfattet dem som kvindenavne. Imidlertid har man diskuteret muligheden for at nogle af dem kunne være syd- eller vestgermanske mandsnavne⁴⁶. Rent geografisk kan nedlægningen på plads 2 i Illerup ådal ikke være vestgermansk, tvært-

imod mener Ilkjær og Lønstrup som nævnt at den skulle stamme fra området nord for Skåne og over mod Oslofjorden⁴⁷. Kun Torsbjerg fundet skyldes muligvis vestgermanere, folk fra området mellem Elben og Rhinen, og det gælder tilmed ikke for indskriften på skjoldbullen, da den først synes at have fået sin runeindskrift efter ødelæggelsen, dvs. i Angel ved nedlæggelsen⁴⁸.

Noget andet er at det er omstridt hvornår det fællesgermanske sprog spalttes op, hvordan grænserne ligger, og om de ældste runeindskrifter sprog skal karakteriseres som nord- eller nordvestgermansk⁴⁹. Forekomsten af disse nye mandsnavne på -o i skandinaviske indskrifter kan måske være af interesse i den forbindelse.

Man kunne fristes til at tage rækken af øvrige -o-navne op; hvor mange af dem er med sikkerhed kvindenavne? I de tilfælde hvor genstanden – eller stenen – kan knyttes til en kvindegrav som Stenstad stenen og Himlingøje bøjlefibula, er der vel ingen tvivl; og dog diskuterer såvel Krause 1966 som Danmarks runeindskrifter om *Hariso* eventuelt er et mandsnavn, dvs. fx. guldsmeden, den runekyndige eller giveren. Også *Lepro* på Strårup ringen er omstridt. Her kan der ikke ud fra fundomstændighederne siges noget om hvorvidt den har tilhørt en mand eller en kvinde⁵⁰.

De nye runefund fra Illerup har to e-runer med vandret forbindelsesstreg, Π , som vi også finder på Strårup ringen. Efter mine undersøgelser har også Vimose træhøvlen denne e-form, ligesom den er brugt på Stenmagle taxæskén. Det ældste lag af indskrifter synes da gennemgående at have haft denne e-form (jf. Torsbjerg dupsko og Gårdlösa fibula) skønt Moltke anser den for at være uoprindelig. Der er imidlertid intet i vejen for at også Stenmagle og Strårup indskrifterne hører til blandt de tidlige indskrifter⁵¹.

Efter fundet af Vimose lancespidsen, som må være »fabrikeret« samme sted som Illerup lansebladene, kan der ikke herske nogen tvivl om rigtigheden af Ilkjærs og Lønstrups sammenstilling af Illerup og Vimose fundene. Tør man gætte på at Vimose runegenstandene stammer fra de samme (vestsvenske) folk? – En nær forbindelse har der i hvert fald været.

Vimose spændet (og høvlen) har $\mathfrak{p} = w$, men det har Illerup broncebeslag også. Imidlertid findes der på Vimose skedebeslag en indskrift, som i følge Marstranders læsning, *awings*, har såvel w som ϕ . Denne læsning er afvist af Erik Moltke, og jeg må – efter de undersøgelser i mikroskop jeg har haft lejlighed til at gøre – under alle om-

stændigheder afvise den. Her er blot tale om runelignende karakterer⁵².

Men denne formodede ng-rune på Vimose skedebeslag har sammen med en lige så usikker ng-rune på en spindesten af ler af Letcani i Rumænien (4. årh. e. Kr.) været et af hovedargumenterne for at der allerede tidligt skulle findes varianter af ng-runen med hovedstav, så at en udvikling fra en lille firkant (eller cirkel) til en stavsat form måtte afvises⁵³.

I de ældste af indskrifterne (før ca. 300) kan der ikke påvises nogen stavsat ng-variant, men tilsyneladende »dobbelte« varianter til Þ , w, og þ , þ, kantede former på de to beslag af sølv og en rundet form med et noget større hoved på lancespidserne, svarende til de runde j- og o-former. Som allerede nævnt må også binderune-muligheden falde væk.

Vender vi os nu mod de senere indskrifter hvor ng-runen forekommer, kan vi konstatere at Aquincum fibulaindskriften (o. 530) dels har en ufuldstændig futhark med þ og toppen af Þ , dels en linje som Krause 1966 læser *jlain:kngia*, idet han tolker ϕ som (i)ng-rune og læser *kingia*, »spænde« men det er meget tvivlsomt om det er andet end kradserier⁵⁴.

Da heller ikke Szabadbattýan spændets indskrift kan anses for et sikkert vidnesbyrd om ng (begyndelsen af 5. årh.)⁵⁵ og Køng broncestatuette for så vidt lige så godt læses ...*wo* eller ...*þo*, bør de også lades ude af betragtning.

Slemminge skindskraber, der som Køng ikke kan dateres arkæologisk, har ensidigt w i begyndelsen af indskriften, og det taler for rigtigheden af læsningen *witrng*, men det er værd at lægge mærke til at den sidste rune nok har en stavsat form, men det rudestillede kvadrat er ikke gennemstreget. Moltke antyder muligheden af en misforstået o-rune, *witro*⁵⁶.

Tanem stenen har en lille højtsiddende gennemstreget kvadrat, men indskriften må siges at være overordentlig usikkert tolket⁵⁷.

Derimod er de stavløse ng-former i futharkerne fra Kylver og Vadstena og endelig i Opedal indskriften sikre⁵⁸. Den stavsatte ng-rune i Grumpan brakteatens futhark, som dog er behæftet med en vis tvivl, er for mig at se det mest sikre belæg på at det overhovedet er muligt at læse ϕ som ng.

Fra et lille gravfund af omtrent samme alder som de dele af Illerup og Vimose fundene vi har beskæftiget os med, stammer den lille Frøy-

hov figur. Man er nogenlunde enige om at figuren er importeret, men nogle har opfattet de fire tegn på den som en sekundær runeindskrift. Skønt dette er afvist – sidst af Moltke og Westergaard – har Niels Åge Nielsen i forbindelse med Illerup skjoldhåndtagsbeslagene foreslået at læse *wada*, dvs. *wanda*⁵⁹. Imidlertid er der for mig at se en væsentlig forskel mellem Frøyhovs ƿ og Illerups ƿ, ƿ, som gør det meget tvivlsomt at læse w her. Jeg tror ikke Frøyhov indskriften er skrevet med runer.

Man kunne måske overveje om de dobbelte former i det hele taget har haft en videre udbredelse, om former som vestgermansk Æ og Ʒ, h og R, over for Ț og Ț, kan sammenstilles med dem? Jf. også Breza futharkens p-variant, ƿ⁶⁰. Teoretisk kunne de dobbeltformer, der findes i de langt yngre frisiske indskrifter, som Klaus Düwel har gjort mig opmærksom på, og som man hidtil har opfattet som rent dekorative, have sammenhæng med de dobbeltformer der synes at forekomme i Illerup indskrifterne⁶¹.

Svaret på dette spørgsmål og de alfabethistoriske konsekvenser i sammenhæng hermed, afhænger af hvordan vi skal vurdere disse former i Illerup og Vimose materialet. De kan teoretisk stamme fra forlæg fra én person, men de kan også tænkes at have haft en videre udbredelse. Endelig kan man bortforklare såvel ƿ og ƿ på de to skjoldhåndtagsbeslag som ƿ på lanserne med at de blot skyldes metalsmedenes fuskeri med runer de ikke kendte, men det forekommer trods alt ikke helt sandsynligt, især da vi har ikke mindre end tre, næsten identiske versioner af samme indskrift på de tre lancespidser.

Noter

1. DaRun sp. 243-256, Krause 1966 s. 56-64. Skedebeslaget opfattes ikke som runer i DaRun eller af Moltke 1976 s. 116, jf. Moltke 1983 s. 59. Læsningen *awings* (Marstrander 1952 s. 60-63, Krause 1966 s. 59. m. fl.) stemmer ikke med de bevarede spor. En dupsko fra Vimose, (Fyns Stiftsmuseum 3201x237) som Erik Moltke og jeg undersøgte i 1979 havde også kun runelignende karakterer.
2. Oversigt m. henvisn.: Ilkjær og Lønstrup 1981 s. 49-65, Moltke og Stoklund 1981 s. 67-79. Jf. Düwel 1981 s. 138 f. Læsningen af de sidste runer på høvlen som *iki* må betegnes som usikker (her angivet med parentes).
3. Ilkjær og Lønstrup 1981 s. 55, – 1983 s. 113.
4. Ilkjær og Lønstrup 1981 s. 55, Ilkjær, Et bundt våben fra Vimose. Kuml 1975 s. 143-49.

5. Vimose lancespids. Fyns stiftsmuseum 3201x416, af Vennolum type, jf. Ilkjær, Et bundt våben fra Vimose. Kuml 1975 s. 117-162.
6. Ilkjær og Lønstrup 1983 s. 116.
7. Moltke og Stoklund 1981 s. 69-71.
8. Det først fundne skjoldhåndtagsbeslag af bronze (Moesgård 1880 EBH) har i Runologisk laboratorium betegnelsen Illerup 1, mens det først fundne beslag af sølv (1880 TWR) har fået betegnelsen Illerup skjoldhåndtagsbeslag 2, og det seneste fund (*lagubewa*, 1880 WVI) hedder Illerup skjoldhåndtagsbeslag 3.
9. Jahn type 9. Sml. et meget lignende beslag af bronze i Torsbjerg fundet, gengivet på Pl. 8 fig. 9 i Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund (1863). Vedr. placeringen af beslaget, se tegning, Ilkjær og Lønstrup 1981 s. 50.
10. »Enhver våbenindschrift, enhver metalindschrift må på forhånd være under den stærkeste mistanke, fordi disse smede (utvivlsomt alle) var analfabeter.« Moltke 1983 s. 56.
11. Jf. fx. Ludv. A. Wimmer, Die Runenschrift (1887) s. 106 note 1, Krause 1966 s. 3, Düwel 1983 s. 8.
12. Vedr. ng-runen se senest Westergaard 1981 s. 136-188 m. henvisn., Grønvik 1981 s. 27-29, 194. Opfattelsen som binderune, fx. Antonsen, The Inscription on the Whetstone from Strøm. Visible Language IX (1975) s. 130.
13. Moltke og Stoklund 1981 s. 68-71. Erik Moltke fastholder denne læsning i den engelske udgave af Runerne i Danmark, som er i trykken.
14. Krause 1966 s. 53-55, Antonsen 1975 s. 29 f., Moltke 1976 s. 80, Hald 1971 s. 29 f.
15. Krause 1966 s. 123-125, Antonsen 1975 s. 46 f., Gerd Høst, Runer (1976) s. 30-32.
16. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik I² (1950) s. 102, Danmarks gamle Personnavne I (1936-40) so. 44, II (1941-48) sp. 1706, Assar Janzén i Nordisk Kultur VII (1947) s. 117 f.
17. Jf. note 10. Moltke 1976 s. 98-100.
18. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik III (1935) s. 191-193, Horst Callies und Klaus Düwel, Zur Datierung der Harigast-Inschrift. Festschrift für Otto Höfler zum 65. Geburtstag I (1968) s. 65-67, især note 28.
19. Mundtlig oplysning fra G. Albøge, Institut for Navneforskning.
20. Se eksempler: Harry Andersen, Guldhornsindskriften. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1961 (1963) s. 102, genoptrykt i Runologica (1971) s. 121.
21. Foredrag i Oldskriftselskabet 21. febr. 1984.
22. DaRun sp. 36 f., Lis Jacobsen, Guldhornsindskriften. Aarbøger 1940, s. 63-69. Moltke, Guldhornsgåder – de rigtige og de selvskabte. Aarbøger 1972 s. 140-145.
23. Anders Bæksted, The Stenmagle Rune Box and the Golden Horn Inscription. Acta Archaeologica XVIII (1947) s. 205-217, Moltke 1976 s. 73 f.
24. Til formålet har jeg arbejdet sammen med konserveringstekniker Peter Henriksen, konservatorassistent Birthe Gottlieb og fotograf John Lee fra

- Konserveringsanstalten for jordfund. Endelig har laborant Jørgen Fuglsang Nielsen, Institut for historisk geologi og palæontologi ydet bistand til undersøgelser i scanning-elektronmikroskop.
25. I þ-runen på Illerupbeslag 2 er fx. de to parallelle bistave foroven til venstre og forneden til højre for hovedstaven ristet først. Den nederste bistav til højre krydser over både hovedstav og øverste venstre og nederste højre bistav.
 26. Således har også Niels Åge Nielsen foreslået at læse indskriften, idet han oversætter »Broder/søsterdatter gjorde (beslaget)« og sammenstiller med gotisk *nipjō*, »kvindelig slægting, eventuelt niece« (Fra runesprog til nudansk (1984) s. 4). Niels Åge Nielsen kommer ikke nærmere ind på hvordan han opfatter dette broder/søsterdatter – antagelig som et appellativ.
 27. DaRun sp. 248. Vimose spændet har ikke tilhørt en kvinde; man har ment at det stammede fra hesteudrustning (Ilkjær og Lønstrup. Skalk 1979, 4. s. 14 f., – Kuml 1981 s. 56) men mener nu at det kan stamme fra et bandoler.
 28. François-Xavier Dillmann, Le maitre-des-runes. Michigan Germanic Studies 7 (1981) s. 27 f., 32.
 29. Karl Martin Nielsen, Guldhornsindskriften. I. Tawido. Aarbøger 1940 s. 62, genoptrykt i Jelling-studier (1977) s. 78. Else Ebel nævner kun tre eksempler med *gera* + *rúnar* og et usikkert med *stafr*. (Die Terminologie der Runentechnik (1963) s. 148, jf. 55 f. Sml. også Marstrander 1952 s. 83 og det resultat Karl Martin Nielsen når til i sin analyse af Guldhornet sammenholdt med de gotiske (overførte) eksempler: »objektet betegner resultatet, det frembragte ('produktet')« o. c. s. 60, Jelling-studier s. 76.
 30. Krause 1966 s. 29 f. Derfra hos Düwel 1968 og 1983 s. 18. Jf. Krause 1971 s. 148 og Helene M. Riley, Einige Bemerkungen zur Interpretation der Runeneinschrift auf dem Eibenholzkästchen von Garbølle. Acta Philologica Scandinavica 30 (1972) s. 17-20, Diskussion s. 21 med Karl Martin Nielsens afvisning, der refererer til Bæksted. Sml. Moltke 1976 s. 115 note 7.
 31. Jf. note 29 og oversættelserne af indskriften af Guldhornsindskriften, Antonsen 1975, Musset, Introduction à la Runologie (1965) s. 353. Sml. endvidere Harry Andersen, Guldhornsindskriften. Aarbøger 1961 s. 92 f., 118, genoptrykt i Runologica (1971) s. 111 f., 136 m. henv.
 32. Som eksempel kan tages tolkningerne af *hariso* (Himlingøje bøjlefibula) og *lepro* (Strårup ring) RunDa sp. 662, 582 og 758 Anm. 2 m. henv., Marstrander 1952 s. 59, 72-74, Krause 1966 s. 31 og 96, – 1971 s. 149, 165 f., Hald 1971 s. 54 f., 56, Klaus Düwel – Helmut Roth, Die Runenfibeln von Donzdorf. Frühmittelalterliche Studien 11 (1977) s. 412 f., Grønvik 1981 s. 207.
Ejendommelig er for så vidt forekomsten af *svarta* på Illerup skjoldhåndtagsbeslag (og *lagupewa* (?)) på beslag 2 over for *nipjio*; jf. Grønvik 1981 s. 65-67.
 33. Grønvik 1981 s. 207.
 34. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik III (1935) 192 f., 224 f., 228 f.

35. Krause 1971 s. 94 f., Antonsen 1975 s. 17.
36. Förstemann, Althochdeutsches namenbuch I. Personennamen 2 (1900) sp. 1157-60. Jf. Henning Kaufmann, Ergänzungsband zu Ernst Förstemann: Personennamen (1968) s. 266 f. Assar Janzén i Nordisk Kultur VII (1947) s. 175 note 436.
37. Fx. vn. *Bøð-*, *Gunn-*, *Hildir-* o. lg. Sml. oversigten hos Janzén i Nordisk Kultur VII (1947).
38. Moltke og Stoklund 1981 s. 68-71.
39. Düwel 1981 s. 145 m. henv. Krause 1966 s. 80.
40. Oversigt hos Düwel 1981 s. 141-49 m. henv. Vedr. Kowel indskriften se Westergaard 1981 s. 189-294, sml. anmeldelser, Moltke 1983 s. 55-60, Finn-Henrik Aag. Maal og Minne 1982 s. 209-214.
41. Jf. note 13. Düwel 1983 oversætter *ojinga(R)* som »der Schrecker« og foretrækker en tolkning som magisk-poetisk våbennavn. Kai-Erik Westergaard har foreslået *ojingaz* < **aujingaz* af enten **a(q)wjō* eller *auja* + ing-suffiks, »øyboer« eller »verner«. Arbeitsberichte des Germanistischen Instituts der Universität Oslo 2 (1984) s. 5-17. Jeg skylder Harry Andersen tak for denne henvisning.
42. »Hovedet« på (w) er rundet og når til midt på hovedstaven. Samme læsning er Niels Åge Nielsen nået til. Jyllandsposten 23. sept. 1983, Fra runer til nudansk (1984) s. 4.
43. Jf. fx. Julius Pokorny, Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch I (1959) 1118-20, Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok (1939): *vagn* s. 1296, jf. *våg* s. 1382, *våga* s. 1383, Alexander Jóhannesson, Isländisches etymologisches Wörterbuch (1956) s. 125-28.
Danmarks gamle Personnavne II sp. 1540 f. Niels Åge Nielsen (jf. note 42) foreslår »en feminin afledning til det maskuline urnordiske ord **wag-naR* »vogn, den kørende eller farende«. (...) et passende navn til en lancespids«.
44. Jf. note 41.
45. Jf. Düwel 1981 s. 135 m. henv. til skjoldbulerne i Torsbjerg med latinske bogstaver contra runer, jf. Engelhardt 1963, pl. 8. Jf. Joachim Werner cit. i note 48: »Dass römischer und germanischer Brauch von Inschriften in diesem Milieu zusammenhängen und dass die Germanen hier nur eine römische Sitte übernommen haben, dürfte einleuchten. Aber es ist bezeichnend, dass man hier nicht etwa die lateinische Kapitelschrift mit übernahm, sondern sich der einheimischen Runen bediente«. – Das Aufkommen von Bild und Schrift in Nordeuropa. Bayrische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. Sitzungsberichte, (1966) s. 33.
Vedr. stempelmærker på sværdene i Illerup ådal se Ilkjær og Lønstrup, Nye udgravninger i Illerup ådal. Kuml 1975 s. 106 f., – 1983 s. 107f.
46. Jf. note 32.
47. Ilkjær og Lønstrup 1983 s. 116.
48. Ilkjær og Lønstrup 1981 s. 56.
49. Blandt de seneste bidrag til denne debat om afgrænsning kan nævnes Karl Martin Nielsen, The Position of the Proto-Scandinavian in the Germanic Language Group. Acta Philologica Scandinavica 30 (1975) s. 1-16, genop-

- trykt i Jelling-studier (1977) s. 48-63. Hans Frede Nielsen, *De germanske sprog* (1979) og Grønvik 1981 s. 33-69.
50. Jf. note 32. Jf. overvejelserne om *alugod* (Anders Bæksted, *Værløse Runefibula*. Aarbøger 1945 s. 86-91). Man kunne måske inddrage formen *talijo* på Vimose høvl i disse overvejelser. Den synes ganske vist at skulle tolkes som »høvl« (Krause 1966 (efter von Friesen) s. 62 f. Moltke 1976 s. 75). Men der er langt fra enighed om denne tolkning. Marstrander 1952 har et verbum, »jeg tæller« (s. 44-59) mens Antonsen oversætter »re-counting« (Antonsen 1975 s. 33).
 51. Moltke synes at være ret alene om at anse Π for nydannet (Moltke 1976 s. 26, 85).
 52. Jf. note 1. Læsningen *awings* findes fx hos Antonsen 1975, s. 73. Jf. Elisabeth Svärdström i *Sveriges Runinskrifter V. Västergötland I* (1970) s. XXI og Westergaard 1981, s. 147 f., 155.
 53. Krause går ud fra »Ausfallen des Kopfteils« på ng-runen (Krause 1969 s. 156, 153-161). Jf. i øvrigt note 12 samt Moltke 1983 s. 59. Mærkeligt nok tager hverken Westergaard eller Moltke hensyn til Elisabeth Svärdströms gennemgang af ng-runen eller hendes behandling af Grumpan brakteaten. *Sveriges Runinskrifter V. Västergötland I* (1970) s. XIX-XXIII og 373-379.
 54. Krause, *Die Inschrift der Runenspange von Aquincum* og *Noch einmal zu der Runeninschrift von Aquincum*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1962 s. 439-444 og 1964 s. 357 f.
 55. Krause 1966 s. 167 f.
 56. Moltke 1976 s. 78.
 57. Krause 1966 s. 196-98.
 58. Det er derimod usikkert hvordan Årstad stenen skal læses.
 59. Oversigt hos Westergaard 1981 s. 127-29 med tilslutning til Moltke 1976 s. 102. Niels Åge Nielsen, *Fra runesprog til nudansk* (1984) s. 7.
 60. Jf. Bengt Odenstedt, *The Inscription on the Undley Bracteate and the Beginnings of English Runic Writing*. *Umeå Papers in English* No 5 (1983) s. 17.
 61. Klaus Düwel und Wolf-Dieter Tempel, *Knochenkämme mit Runeninschriften aus Friesland*. *Palaeohistoria* Vol XIV 1968, s. 363 f., 384. Oostum har former som $\mathfrak{N}$ og $\mathfrak{B}$, men stammer så sent som fra tiden fra slutn. af 8. til slutn. af 9. årh. (s. 362).

Litteratur

- Antonsen, Elmer 1975. *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions. DaRun. Danmarks Runeindskrifter I-II* (1941-42) ved Lis Jacobsen og Erik Moltke.
- Düwel, Klaus 1968. *Runenkunde*.

- Düwel, Klaus 1981. *Runeninschriften auf Waffen. Arbeiten zur Frühmittelalterforschung. Schriftenreihe des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*. 1. Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung (1981) s. 128-167.
- Düwel, Klaus 1983. *Runenkunde*².
- Engelhardt, Conrad 1863. *Thorsbjerg Mosefund*.
- Grønvik, Ottar 1981. *Runene på Tunesteinen*.
- Hald, Kristian 1971. *Personnavne i Danmark. Oldtiden*.
- Ilkjær, Jørgen og Lønstrup, Jørn 1981. Runefundene fra Illerup ådal. *Kuml* 1981 (1982) s. 49-65.
- Ilkjær, Jørgen og Lønstrup, Jørn 1983. Der Moorfund im Tal der Illerup-Å bei Skanderborg in Ostjütland (Dänemark). *Germania* 61 s. 95-116.
- Krause, Wolfgang 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*.
- Krause, Wolfgang 1969. Die gotische Runeninschrift von Lejčani. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 83 s. 154-161.
- Krause, Wolfgang 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*.
- Marstrander, Carl J. S. 1952. *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet*. 1. Viking.
- Moltke, Erik 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*.
- Moltke, Erik 1983. Anmeldelse af Kai-Erik Westergaard, Skriftegn og symboler. *Fortid og nutid* 30 s. 55-60.
- Moltke, Erik og Stoklund, Marie 1981. Runeindskrifterne fra Illerup mose. *Kuml* 1981 (1982) s. 67-79.
- Westergaard, Kai-Erik 1981. *Skriftegn og symboler*. Osloer Beiträge zur Germanistik. Bd 6.

Efterskrift

Efter afslutningen af ovenstående overbeviste en fornyet undersøgelse af lancespidserne mig om at der er samme væsentlige forskel mellem fremstillingsmetode for ornamentikkens vedkommende som der er det for indskrifterne. Ornament og indskrift er i princippet fremstillet på samme måde.

Sildebensmønstrer på Illerup 1 (IMZ) viser sig at være indslået – som indskriften, mens det samme mønster på Illerup 2 (INL) og Vimose må karakteriseres som indskåret, ligesom indskrifterne er det. Der er i øvrigt ret iøjnefaldende forskelle i den måde mønsteret omslutter indskrifterne på, især mellem Illerup 1 på den ene side og Illerup 2 – Vimose på den anden (Se fig. 3 og 4).

Teoretisk kan de to lancespidser med fordybede indskrifter være efterligninger af et andet værksteds lancespids med indslået mønster og stempelindskrift; men da den ene med indskåret ornament og indskrift er fundet i Vimose, den anden sammen med den stemplede i Illerup ådal, ændrer det ikke i det nære slægtskab der kan påvises mellem Vimose og Illerup fundene fra plads 2.

Jeg mener stadig at tolkningen af *(w)agnijo* som metalsmedens navn er den sandsynligste ud fra en vurdering af den stemplede lancespids, men er de to andre rene efterligninger – også af »garantimærket« – kan de måske ikke tillægges så megen betydning i vurderingen af $\emptyset$. Til gengæld er det væsentligt at de dokumenterer metalsmeden(e)s akkurate sse ved gengivelsen af indskriften.

Planlagte videre undersøgelser vil forhåbentlig ikke blot kunne dokumentere forskellene i fremstilling men også klarlægge forholdet bedre mellem de tre lancespidser.

Den forstødte Sandhed

Om DV 9 Løgn og Sandhed

Af Peter Meisling

1. Løgn og Sandhed

Sandhed fór til herreslot. Hun agtede at indkvartere sig dér. Men ikke såsnart var hun kommet indenfor og begyndt at kære og klage over sin modstander Løgn før selvsamme Løgn kom ridende i gård. Hun blev fulgt af en skare ryttere og hovmænd med blanke spær. Så måtte Sandhed skyndsomst tage benene på nakken og takke Gud for at hun overhovedet slap levende derfra. Det kunne let være blevet hendes endeligt.

Sådan fortælles der i de første strofer af den gamle danske vise *Løgn og Sandhed*, ældst overleveret i et flyveblad fra 1547: »Tuenne skjøne Viser, Den første Om Løgen oc Sandhed, Den anden om Muncke Cappen. – M.D. XLVij.« I en lidt afvigende form findes visen dernæst i Niels Heldvads »Morsus Diaboli Eller Den bittere sandhed om Iudas Iscarioths Gildehus« (1629) plus hos to litterære samlere fra det 18. årh., Ludvig Harboe og B. C. Sandvig. Den er bl.a. udgivet i H. Grüner-Nielsens store og filologisk tilfredsstillende »Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630«, for fremtiden kaldet *DV*. Det er denne udgave (DV 9, bd. I s. 30 ff + bd. IV s. 39 ff) der er tekstgrundlaget for den følgende analyse. Af praktiske grunde kan det være værd at gøre opmærksom på at visen også findes trykt i Vagn Falkenstjernes og E. Borup Jensens »Håndbog i dansk Litteratur« (19. udgave: bd. I s. 145 f).

1547, det er en høj alder for en dansk vise. I hvert fald hvis vi bruger dokumenteret alder som målestok og ikke formodet og postuleret alder. Det er en 5-10 år før Hjertebogen, en 25 år før Karen Brahes folio og 44 år før Anders Sørensen Vedels »It Hundrede vduaalde Danske Viser«. Kort sagt er Sandheds-visen *ældre* end hele den store folkevise-overlevering på nær lige brudstykket af *Ridderen i Hjorteham* fra ca. 1500 og enkelte andre sådanne visestumper.¹ Og selv om det med stor ret kan hævdes at folkeviserne nok er en del ældre end de ældst kendte nedskrifter af dem, så kunne det samme jo være tilfældet med visen her. Vi skal siden overveje dens faktiske alder nøjere.

Løgn og Sandhed er ikke nogen folkevises sådan som litteraturhistorikerne har defineret det ord. Den er skrevet i et helt andet versemål og en anden stil. Men ser man bort fra det kan den lille situation jeg startede med at referere jo minde meget om folkeviserne. Der er tale om en bitter og militant konflikt mellem to antagonistiske personer i et feudalt sceneri. Også i det sproglige kan der spores lighed. Visens udtryk »Met blanke spær i hende« (str. 2) genfindes næsten ordret i folkevisen *Mordet på Erik Klipping*: »The red y thenn bundiis gaardt, / medt skarpe sper i hennde« (DgF 145 G str. 3)². I denne lille detalje er der et regulært stil-fællesskab.

Personerne her i visen er imidlertid ikke mennesker af kød og blod som Marstig vs. kong Erik, Niels Ebbesen vs. grev Gert, Henrik Tagesen vs. kong Christoffer osv. De er *personifikationer*. Den ene fornemme dame hedder Sandhed og inkarnerer slet og ret begrebet sandhed. Den anden hedder Løgn og inkarnerer tilsvarende løgnen. Konflikten mellem dem udspiller sig derfor på et helt andet abstrakt plan end f.eks. konflikten mellem Erik Klipping og hans marsk. Det hele skal læses overført, læses som en *allegori*.

Der er moderne tradition for at se ned på allegorier og betragte genren som tør, fortænkt, upoetisk. »Allegorier er altså en slags oversættelse fra abstrakt til konkret, og det er netop karakteristisk for den, at den hænger bedst sammen på det abstrakte plan« skriver Jørgen Lorenzen i Gads litteraturreksikon (s. 8) og formulerer dermed en naturalistisk-modernistisk kølighed over for denne digtform der, som han gør opmærksom på, »tilhører den ældre litteratur« (ssts.). Men det er et spørgsmål om allegorierne virkelig er så tørt oversættelsesagtige endda. Det som eftertiden kalder oversættelse er snarere en *oplevelsesform* der blot er os fremmed. Forsøger man at læse dem på deres egen præmisser fyldes de ofte med liv.

Løgn og Sandhed, som er emnet her, hænger i hvert fald glimrende sammen på det konkrete plan. Det er faktisk en spændende historie. Så elementært spændende at det er værd at fortælle videre. Hvor gik Sandhed hen efter at hun så hovedkulds »skred at Porten vd« (str. 2) fra herreslottet? Vi kan lade visen selv få ordet denne gang:

Sandhed foer til Kiøbsted ind
Oc kiøbsted ræt ad nyde,
Løgen fick thet oc saa i sinde,
hun ville hende plat forbiude;

Løgen skreff breff til Borgemestere oc Raad,
Ad de Sandhed ihuæl skulle sla,
Hun ey hos thennum skulle bliffue.

(str. 4)

Sandhed søger altså beskyttelse hos købstadsmændene i stedet for. Men historien gentager sig som det ses. Rivalinden Løgn vil simpelt hen ikke tåle hendes eksistens og beder – denne gang pr. brev – borgmester og råd om at gøre det af med hende. Og Sandhed må da atter flytte teltpælene. Hun er blevet en evig flygtning.

Næste station i denne forfølgelseshistorie blir bønderne. Sandhed håber at hun i det mindste kan skjule sig hos det brede folk. Men hun tager selvfølgelig fejl. Den brevskrivende fru Løgn sender nemlig ordrer til hvert et herredsting om at de skal gribe Sandhed og føre hende bagbunden til slottet. Gør bønderne det vil de få rige gaver. Og gør de det ikke vil hun, der jo er pot og pande med magthaverne, pålægge dem ekstra skatter og i det hele taget plage dem på alle mulige måder. »Med iammer oc ve oc daglige platz« siges der (str. 6).

Nu har Sandhed været igennem hele samfundspyramiden: slottet, købstaden, landet, og har måttet give fortabt hver gang. Der er dog stadig en mulighed tilbage: den gejstlige sektor. Men den læser der måtte tro at kirkens mænd er Sandheden gunstigere stemt end dem der lever et verdsligt liv tager grusomt fejl. Historien gentager sig endnu engang. Biskopperne og prælaterne træder hende under fod fordi hun er imod »deris stadz« (str. 7), dvs. al den pomp og pragt de fører. Og hos munkene går det hende ikke et hår bedre. Hun beder dem hjælpe hende med at starte en modstandsbevægelse mod Løgnens regimente. Men gardéne, dvs. abbeden, svarer hende således:

»Sandhed, du est en rymnings mand,
Oc deg kand ingen lide,«
Det suarede Gaarden som en mand,
»wii ville ey for deg stride,
Fordi vy tiæne nu Løgen met tro,
Di maa du ey i vort Closter boo,
Du kant oss lidet fromme.

Løgen hun er i Closter riig,
Hun giffuer oss ingen plage,

Icke er en anden i werden slig,
 der oss giffuer saadanne dage;
 Løgen hun bygger op store mure
 Och inthet arbeide er oss saa sure,
 Hun kand oss frilig bestyre.

(str. 9 f)

Løgn lønner sine tjenere vel. Hun bygger flotte huse til dem og befrier dem fra det sure arbejde. Ikke underligt at de er hende tro. Sandhed derimod er »bode sulten og maffwer« (str. 11). Det er i hvert fald gardénens mening om det spørgsmål og han beslutter at det eneste fornuftige at gøre er at fængsle hende på stedet!

Her ender historien – indtil videre i det mindste. Sandhed sidder buret inde i munkenes »Priisoon« (str. 11) og kan ikke længer agitere for sin sag. »Hadde Sandhed enthen wanner eller frender ...« står der (str. 12). Men det har hun ikke. Hun er alene og ingen vil vide af hende. Løgn har fået sin vilje.

Og dog. Død er visens passivt-tapre heltinde trods alt ikke. Hun er kun sat midlertidigt ud af spillet: »Sandhed fortryckes til en tiid, / Det kand huer mand vel mercke« (str. 13). Visedigteren, der aldrig har lagt skjul på hvor hans sympati ligger, slutter temmelig fortrøstningsfuldt med en advarsel til fru Løgn:

Men kommer Sandhed til ordz igen,
 Da raader jeg, Løgen, du bruger dine been,
 Du vedst huad det vil kaaste.

(str. 13)

Dette viser tilbage til den allerførste strofe som jeg sprang over i min indledning. Der bliver det sagt at Sandhed i fordums tid var »mechtig oc bold« og »affholden i alle maade«. Det visen har skildret er således ikke tilværelsens evige vilkår men *en historisk tilstand*. Engang i fortiden var det hele godt og rigtigt og det blir det utvivlsomt også engang i fremtiden. Det er kun midlertidigt at der er vendt op og ned på begreberne, således at Løgneren er kommet i højsædet og Sandheden i kachotten.

Det er denne historie-myte der binder det konkrete og det abstrakte plan sammen og gør dem til to sider af samme sag. De konkrete skildringer af en korrumperet retstilstand er for så vidt en illustration,

en oversættelse, af visens abstrakte påstand: at der ikke er plads til Sandheden i dette samfund. Men det omvendte er i lige så høj grad tilfældet: Modsætningen Løgn vs. Sandhed sammenfatter de forskellige enkeltsituationer der er overordentlig realistisk skildret og uden besvær kunne klare en indsættelse af personnavne. Visen er en organisk sammenhængende helhed.

Det der gør den fremmed for en moderne tankegang er dens gennemførte personifikation af nøglebegreberne. For os er ordene sandhed og løgn uden substans i sig selv. Det er først når de bliver knyttet til bestemte påstande at de får værdi. Men for visen er de absolutte og totale. Den forfulgte Sandhed er ikke sandheden om noget bestemt, det er en *metafysisk tilstand* der er til stede i det gode samfund og hos de gode mennesker. Tilsvarende med omvendt fortegn Løgneren. Dette er i sidste instans en platonisk-augustinsk tankegang. Det som visen her kalder hhv. Sandhedens og Løgnens regimenter hedder hos Augustin *civitas Dei* og *civitas Diaboli*. Det er usynlige og ukonkrete størrelser men de er meget vigtigere end de synlige og konkrete. Striden mellem dem er det skjulte mønster i historiens gang.

Dette er en *idealistisk* historieopfattelse. Den savner ikke blik for materielle faktorerens betydning – skildringen af Løgns pressen over for bønderne er f.eks. højt jordnær – men den forstår disse faktorer ud fra ideerne. Ideerne er det primære, den dybeste og egentligste virkelighed, og de danner en kategorisk sort/hvid opposition til hinanden som eftertiden dårligt kan undgå at finde naiv.

Sandhed er alt det gode og rigtige og retfærdige, hverken mere eller mindre. Fornuftigvis kan folk kun vælge Sandheden men ikke desto mindre vælger de i øjeblikket Løgneren som byder på umiddelbare fordele. Denne hvast ironiske pointe er visens budskab. Den er en harm og sorgfuld men samtidig vittigt turneret klagesang over et samfunds moralske fordærv. Ingen går ram forbi: herrer, købstadsfolk, bønder, bisper, munke, alle tjener de fru Løgn. Nogle gør det mere entusiastisk end andre men ikke én vover at sætte sig op imod den herskende og omsiggribende uret og usandhed. Det ser endda ud til at de – underligt nok – alle får fordele ud af dette patronat. Selv bønderne får jo tilbudt rige gaver. Digteren står helt alene med sin rigtige vurderingsnorm over for en forblændet og bestukken omverden.

Denne norm er som sagt sammenfattet i en af sprogets mindst deskriptive gloser: sandhed, og beskrives derudover kun indirekte ved sit modsætningsforhold til de aktiviteter Løgn foretager sig: militært

opbud, pression, bestikkelse, tilfredsstillelse af vellevneds-lyster. Denne hypostasering af et basalt logisk begreb gør det på én gang vanskeligt at erklære sig uenig med visen og vanskeligt at vide hvad det er man er enig med den om. Et spørgsmål melder sig uvægerligt: Har den ukendte digter ikke haft et mere specifikt sandhedsbegreb i tankerne? Mon ikke Sandheds-visen ret beset er agitation for en bestemt 'sandhed' i en bestemt historisk situation? Ikke de herskendes 'sandhed' selvfølgelig men så til gengæld de kommende herskeres, dem på vej opad til de politiske og ideologiske magttinder. Det mener f.eks. F. J. Billeskov Jansen: »Paa dansk er den lærde Form strøget af, vi faar en folkelig Vise, og idet Sandhed her betyder en bestemt Sandhed – den lutherske – opstaar naturligt dens allegoriske Pendant i Modstanderen, den katolske Løgn« (»Danmarks Digtekunst«, bd. I s. 152). Kort sagt kommer vi ikke udenom at kigge på visens forhold til den tid den er overleveret fra, Reformationstiden.

Jeg kan passende starte med at bekende at jeg – med fuldt overlæg – har skåret en strofe væk i min gennemgang af visen. I såvel A-formen i 1547-flyvebladet som B-formen hos Heldvad m.fl. er der en siddestrofe efter advarslen til fru Løgn der lyder således:

The ære nw faa, det ville forstaa,
 At Sandhed aff fengsel er kommen,
 The loffuer Gud, baade store och smaa,
 Aff hiærtet oc ey aff lungen:
 Papister thennom stinger hun iammerlig,
 At hun obenbare theris suig,
 Som thennom stort wold haffuer giffuit.

(str. 14)

Grunden til at jeg udelod denne strofe i gennemgangen og fortolkningen er at jeg, til forskel fra tidligere kommentatorer og forskere, anser den for *uægte*. »Først mod Slut rejser den nye Bevægelse Hovedet i Trods mod Øjeblikkets Overmagt« skriver Billeskov Jansen ovennævnte sted. Efter min opfattelse er det imidlertid en helt ny tekst der er på spil her: et luthersk *anhang* til den oprindelige vise. Siddestrofens hyldest til den lille flok og smædning af »Papister«ne er helt afgjort agitation for en bestemt sandhed. Men jeg tror ikke på at den stammer fra samme forfatter som de foregående 13 strofer.

Det er en konklusion jeg er kommet til *ad tekstlæsningsvej* (close

reading). Str. 14 virker nemlig overskydende og afstikkende i forhold til den tætte helhed som det foregående handlingsforløb og dets refleksions-ramme (str. 1 og 13) udgør. Specielt kan man hæfte sig ved *tre ting*: 1) Det er et helt uforklaret og umotiveret spring at Sandhed pludselig er på fri fod og har nogen at støtte sig til. 2) Det er et brud på hendes karakter at hun »stinger« papisterne. I det foregående har hun konsekvent været ikke-voldelig. Hun har brugt mund men ikke våben. De blanke spær hørte til fru Løgns attributter. Selvfølgelig er ordet »stinge« brugt metaforisk men da alt jo er billede i denne tekst kommer det ud på ét. 3) Der er noget ubehjælpsomt selvmodsigende over strofen (Sandhed stikker løs og afslører uden skånsel papisternes bedrag men det er kun få der forstår det!). Den mangler den åndelige overlegenhed der er de øvrige strofes stilistiske nerve.

Også opfordringen til at love Gud af hjertet har karakter af et uformidlet brud. Visen har ikke været specifikt kristelig i det foregående. Den har handlet om et alment totalbegreb, Sandheden. Dette begreb skal selvfølgelig forstås inden for rammerne af den kristne kultur, jf. min relatering af det til augustinsk historietænkning der bekræftes af str. 13: »Dieffuelen gjør der til stoor flyt, / at han kand løgen bestercke«. Men et religiøst sigte i snævrere – bekendende – forstand har der ikke været tale om. De to andre steder i visen Gud bliver nævnt sker det inden for fiktionens rammer. Dels med ironisk pointering: »Ud hun vndkom, hun tackede Gud, / Hennes liiff hadde der nær kosted.« (str. 3). Dels i form af et hjertesuk: »Herre Gud aff Himmelen hjælpe henne wel« (str. 12).

På denne baggrund vil jeg plædere for at betragte Sandhedsvisen som en vise der i sin kerne slet ikke er luthersk men derimod *humanistisk*. Den er blot blevet udsat for en luthersk bearbejdelse på samme måde som f.eks. *Den Signede Dag* og andre senkatolske viser³. At den har forbindelse til de humanistiske strømninger i slutningen af det 15. årh. og begyndelsen af det 16., hvorom nærmere siden, er ingen nyhed. Det ved også Billeskov Jansen og andre. De mener imidlertid at det er en lutheraner der har taget den humanistiske allegori i brug her som polemisk våben i 1520ernes og -30ernes store kulturkamp. Nærmere bestemt peger de på ingen ringere end Hans Tavsens, Danmarks Luther.

Traditionen for at tillægge Hans Tavsens forfatterskabet til *Løgn og Sandhed* er lang og sej. Den findes hos C. J. Brandt og Ludvig Helweg, N. M. Petersen, Chr. Bruun, P. Hansen, H. Grüner-Nielsen,

Hans Brix, Oluf Friis, F. J. Billeskov Jansen, Nils Schiørring, Mogens Brøndsted, Gustav Albeck og sikkert flere endnu. Senest er den formuleret som en ren og skær kendsgerning af Billeskov Jansen i 2.-udgaven af Politikens »Dansk Litteratur Historie« 1976 (bd. I s. 198 f)⁴. Alene Julius Paludan, Carl S. Petersen og Vagn Falkenstjerne har ytret tvivl. En direkte afvisning af påstanden har jeg kun mødt hos kirkehistorikeren J. Oskar Andersen, ikke hos nogen litteraturhistoriker. I hvert fald ikke nogen dansk. Svenskeren Karl-Ivar Hildeman har faktisk fremført nogle indvendinger af samme art som ovenstående, hvorom senere. Lad os underkaste spørgsmålet en nærmere granskning.

2. Hans Tavsens rolle

Den nævnte litteraturhistoriske tradition støtter sig til udtalelser knyttet til den førnævnte *B*-form af visen. De er givet af hhv. Niels Heldvad i 1629, biskop Ludvig Harboe i 1737 og B. C. Sandvig i 1780. De tre skribenter bygger tilsyneladende uafhængigt af hinanden, som Brix har påpeget (»Analyser og Problemer«, bd. IV s. 196), på en og samme kilde. Denne kilde må altså være ældre end Heldvad men hvor meget ældre og af hvilken art den er lader sig ikke fastslå. Ingen har kunnet finde den.

Heldvad skriver som overskrift til visen i al korthed og bestemthed:

Mester Hans Tausens Vijse om Løgn og Sandhed, huilcken hand screff, den tijd han bleff tiltalet oc dømbt aff Bisperne, Anno 1531.

(citeret efter DV, bd. IV s. 38)

De to andre skriver cirka det samme, blot har de årstallet 1533: »Es ist annoch ein altes Gedicht von der Lügen und Wahrheit vorhanden, welches Tausan im Jahr 1533 zu eben der Zeit aufgesetzt, als er von den Bischöffen angeklagt und verdammet ward. Wir zweiffeln ob daselbe jemahls gedruckt worden, wenigstens haben wir es da wo wir es vermuthet hätten nicht angetroffen.« (Harboe citeret efter ssts. s. 39). – »Sandhed og Løgn af M. Hanss Taussen 1533. – Et ret poetisk Stykke, og sin store Forfatter værdigt. Jeg har før læst det trykt, men erindrer ej hvor, dog tror jeg, at den gamle Kopie, som jeg har fulgt, er noget akkuratere end det trykte Eksemplar. Dette Stykke er ellers

det beste af M. Hans Taussens poetiske Arbeyder.« (Sandvig citeret efter ssts. s. 39).

Der kan ikke være tvivl om at årstallet 1531 hos Heldvad er en fejl for 1533 som de to andre har. Anklagen mod og dommen over Hans Tavsens for ulovlig prædikantvirksomhed og injurier imod Sjællands biskop Joachim Rønnow fandt vitterlig først sted 1533. Men derfra og til at meddele at *Løgn og Sandhed* er digtet af Hans Tavsens i 1533, som både Brandt og Helweg, Chr. Bruun og Grüner-Nielsen gør, er der nu et stort spring. En litteraturhistoriker kan ligeså lidt som nogen anden historiker tage en hvilken som helst meddelelse for gode varer. Sandt nok må Tavsens-tilskrivningen efter alt at dømme være ældre end Heldvad, som utvivlsomt kun refererer en anden, men der er dog ingen positive indicier for at den skulle være ældre end det 17. årh.⁵ Hvad vi står overfor er en relativt sen og dubiøs tradition der kobler en berømt Reformations-personlighed og en god visetekst sammen.

Julius Paludan har anført nogle kritiske indvendinger mod denne Tavsens-tradition i *Danske Studier* 1912 (hvorimod han fulgte den i et ældre arbejde, »Danmarks Litteratur mellem Reformationen og Holberg«, 1896). For det første gør han opmærksom på at visen *ikke* er nævnt blandt Tavsens arbejder i Lyschanders »Scriptores danici« fra ca. 1610, og han påpeger at den ikke stilistisk ligner de Tavsenske salmer særlig udpræget, hvilket Sandvig jo på sin vis også sagde. Den er faktisk af en episk kraft og kvalitet som man efter det vi kender til Tavsens ikke rigtig tør tiltro ham. Salmerne er meget blege og upåfaldende og alle sammen gået i glemmebogen. I Brandt og Helwegs »Den danske Psalmedigtning«, hvor *Løgn og Sandhed* er opført under rubrikken Hans Tavsens (bd. I s. 30 ff), kan man sammenligne teksterne umiddelbart. Jeg kan heller ikke øjne nogen lighedspunkter.

For det andet passer visens indhold dårligt til begivenhederne i 1533:

Heller ikke indeholder Visen noget, der bestemt tyder paa den nævnte Situation i Danmarks Historie eller i Tavsens Liv. Naar Borgerne i Byen fremstilles som Sandhedens Fjender, kan der med Rette indvendes, at Kjøbenhavns og de større danske Byers Borgerskab netop stod paa Tavsens og Evangeliets Side, og naar der særlig ivres mod Klostrene som Løgnens faste Borg og Munkene som de, der holde Sandhed i deres »Prison«, saa passer det heller ikke paa Danmark, hvor Munkevæsenet paa den

Tid var i Opløsning, og Modstanden mod Reformationen især udgik fra Domcapitlerne.

(*Danske Studier* 1912 s. 77 f)

Paludan takker i en fodnote kirkehistorikeren J. Oskar Andersen som har gjort ham opmærksom på disse forhold (s. 78). Oskar Andersen har selv ved senere lejligheder direkte afvist tanken om Tavsens som Sandheds-visens forfatter (artiklerne om Hans Tavsens i »Kirke-Leksikon for Norden«, bd. IV s. 503, og »Dansk biografisk Leksikon«, bd. XXIII s. 378). Paludan derimod ender med at godtage den alligevel. Indvendingerne taber vægt, siger han, når man gør sig klart at visen ikke er original digtning men overført fra udlandet (s. 78). Tavsens er blevet grebet af motivet Sandhed vs. Løgn og har ikke taget det så nøje om detaljerne var i fuld overensstemmelse med forholdene i Danmark 1533.

Hertil er dog at sige at Sandheds-visen ikke just efter hvad vi ved kan rubriceres som en oversættelse eller overføring. I den kyndige gennemgang af europæisk allegorisk Sandheds-digtning Paludan leverer påvises der intet som helst direkte forbillede. Alt hvad der gives er en baggrund af tekster, en humanistisk Veritas-tradition som digteren på en eller anden led må have kendt. »Det er altsaa ikke lykkedes at finde noget directe Forbillede for den danske Vise« skriver Paludan selv (ssts. s. 82). Hvis visen skulle være en oversættelse er det oprindelige tyske el. lign. forlæg i hvert fald forsvundet. Men hvorfor egentlig satse på denne spekulative mulighed? Den måtte i det mindste underbygges med stilistiske iagttagelser (fremmed ordvalg og syntaks etc.), men det er så vidt jeg kan se ikke muligt. Ideen har karakter af en nødhypotese der skal redde en kerne i Heldvads udsagn.

Kort sagt mener jeg altså at Paludan skulle have fastholdt at hans indvendinger er af vægt, sådan som Oskar Andersen gjorde og som Carl S. Petersen (»Illustreret dansk Litteraturhistorie«, bd. I, s. 237) og endnu kraftigere Falkenstjerne (»Kommentar til Håndbog i dansk Litteratur«, I A, 18. udg. s. 54) hælder mod at gøre. Traditionen om at Tavsens skal have digtet (eller oversat) Sandheds-visen under indtryk af domfældelsen i 1533 er simpelt hen utroværdig. Det er *en litteraturhistorisk myte*.

Det mener også Hans Brix, der har ydet et vigtigt bidrag til debatten i sine »Analyser og Problemer«. Han vil imidlertid blot have årstallet flyttet tre år bagud: Situationen er ikke herredagen 1533 men herreda-

gen 1530, siger han. Hermed underkender han Heldvad/Harboe/Sandvigs vidnesbyrd mht. dateringen men han godtager deres hovedpåstand, at det er Tavsens der er ophavsmanden. Han omformulerer altså den litteraturhistoriske tradition.

Brix hævder under indtryk af Paludans indvendinger at ånden i visens slutstrofe passer meget bedre til situationen i Danmark i 1530:

Aanden i dette Vers, den lille Floks Kampmod under Sandheds Fane, Dysten med de mægtige Katolikker – alt dette hører hjemme ikke i 1533 men i 1530, da den lille Lutherske Trop med vældig Kampiver gik løs paa Katolikkernes Hærskare under stor Stemning i København. Da digtede man i samme Aand mod den lærde Munk *Niels Stagefyr* (Dr. Nicolaus Herborn) og *Vendekaaben*.

(»Analyser og Problemer«, bd. IV s. 197)

Brix har fuldstændig ret i at der det år udkom et stort flyveblad i Malmø med fire antikatske agitationsviser: DV 7 *Doktor Staagefyr*, DV 8 *Lektor Povl Vendekaabe*, DV 90 *Antikristen og Hans Tilhængere* og DV 91 *Munkenes Falske Handel*. Endvidere påpeger han med rette at den første af disse, visen om den tyske doktor Stagefyr der blev indkaldt som advokat for katolske synspunkter på herredagen, har berøringspunkter med slutstrofen i *Løgn og Sandhed*:

O Herre Christ hwor wiil thett gaa,
the teg bekenne the ære nu faa,
the mechtige ville teg fordriffue.

(str. 1)

Messer oc mwncke met theriss bøn
skal han forsware mett tredske løgn,
sanhedtz will han forwandle.

(str. 10)

O herre gudt, thu see her till,
hwor wnderlig handles sandhedtz spill,
thett kand nw hwer besinde.

(str. 19)

Herre gudt, giff nu thin sandhedt mact
afstille diæffuelsens løgn og krafft,
att thine ey mere beswigess.

(str. 25)

Udpegningen af en lille gruppe sande bekendere og en mægtig gruppe svigefulde papister, modstillingen af løgn og sandhed, fremhævelsen af at et afgørende vendepunkt er nået – det er klart de samme ingredienser. Men denne iagttagelse mener jeg kun kan datere *slutstrofen* i vores vise, ikke de foregående strofer. Det er en rimelig antagelse at flyvebladet fra 1547 med DV 9 *Løgn og Sandhed* og DV 92 *Munkekappen* er et optryk efter en forsvunden original fra samme år og højst tænkeligt samme sted som det nævnte antikatolske flyveblad. Det er nemlig båret af samme tendens og er næppe førstegangs-lanceret i 1547 hvor Reformationen forlængst var overstået og en polemik mod papister og munkevæsen følgelig temmelig uaktuel. Måske er det samme person der har skrevet den døgnaktuelle vise om doktor Stagefyr og tilføjet en strofe til Sandheds-visen og ladet denne gå i trykken sammen med den decideret antikatolske agitationsvise *Munkekappen* (der er skabt på grundlag af et tysk forlæg).

En bestyrkelse af denne antagelse finder man i den såkaldte Malmø-beretning om begivenhederne på herredagen 1530, der er udgivet samme sted og samme tid som det store flyveblad⁶. I denne beretning, der regnes for skrevet af Peder Lavrentsen, opstilles ligningerne løgn = katolicisme og sandhed = lutherdom: »men nar gudtz riigiss mectige, krafftige sandhedt kommer fram effther gudtz wilie, som nw er nydtrøct paa en tiidt, tha scal han høriss, anamess oc æriss, oc løgns ketterii skal nydtryckiss ighen, oc en part aff thennum som nu ere mectige oc løgnss patroner, scal bekenne seg af gudtz naade oc komme til sandhedt igen ...« (»Skrifter fra Reformationstiden«, hæfte 4 s. 10 f). Det er Oluf Friis der har peget på denne passage (»Den danske Litteraturs Historie«, bd. I s. 267 f). Han tager den som et vidnesbyrd om at *Løgn og Sandheds* »Sprogbrug og Tankegang ligger helt i Fejdeskrifternes og de øvrige Reformationsvisers Plan«. Men det kan også udlægges sådan at Lavrentsen har kendt visen i dens nye lutherske klædedragt og parafraseret dens slutning⁷.

Visens hoved- og keredel må være ældre, mener jeg. Oskar Ander-

sens og Paludans indvending vedr. dens stillingtagen til *borgerskabet* bliver f.eks. ikke røkket en tøddel ved at man rykker tilblivelsen tilbage til 1530. Da lutheranerne gik løs på katolikkerne, som Brix siger, var det just med støtte i borgerskabet. Københavns borgmester fra og med 1529, Ambrosius Bogbinder, var en overbevist og meget aktiv lutheraner. De fleste af byens borgere var det samme og Frederik I, der prøvede at holde tungen lige i munden, havde netop hidkaldt Tavsens dertil for at reformere gudstjenesten. I forvejen (1526-29) havde han reformeret Viborg, også med støtte hos byråd og borgerskab. Faktisk var den lutherske bevægelse båret af medgang hele tiden om end den selvfølgelig mødte modstand hos prælaterne.

Sådan noget som dommen over Tavsens i 1533 var en ren skinsejr for katolikkerne. Dels blev han frikendt for den alvorligste anklage (kæteri), dels blev dommen aldrig effektueret. I januar 1530 udsendte borgmester og råd i Malmø i øvrigt en rapport om den meget vidtgående nye indretning af de kirkelige forhold de havde foretaget, den såkaldte Malmøbog (ikke at forveksle med Malmø-beretningen fra efteråret 1530). Det ville være besynderligt om Hans Tavsens under indtryk af alt dette skulle have digtet en vise hvor »Borgemestere oc Raad« danser efter fru Løgns pibe.

Det forhold at *Doktor Staagefyr* (og i mindre grad også *Lektor Povl Vendekaabe*) udnytter begrebsmodsætningen sandhed vs. løgn har heller ikke i sig selv den beviskraft som Brix tillægger det. For den eneste antilutherske vise vi har bevaret udnytter pudsigt nok nøjagtig samme modsætning! Det er DV 89 *Salmer og Lovsange* der er en klage over de nye salmesyngeres fremfusende og i denne forfatters øjne blasfemiske færd:

Dett war wel ret, och burde at skie,
at huer som sligt wilde digte,
attj (o: at de) thierisz naffne loed szete her vdj,
at huer sandhed kunde besigte;
saa kom wel thend som loed thenom forstae,
attj thet iche kunde thoelle,
attj therisz løgen vdrabe vill,
och sandhed vdj thett stedt forholde.

(str. 7)

... saa lader thj thenom wel offte bethie
 sandhed til løgen at vmbvende;
 indtil saa lenge thi bliffue betalit
 for therisz forfengelig thalle ...

(str. 8)

At denne vise er antiluthersk og ikke antikatolsk må stå til troende her. Det fremgår ikke rigtig af det citerede, kun af konteksten. Sandheden er jo som før nævnt et tomt hypostaseret begreb som alle kan påberåbe sig. Det findes i øvrigt også i den personlige klagelyrik. F.eks. i DV 130 *Hvad Gud Vil Have Det Må Fremgå*: »Wille de sige, huad sanndheed waar, / dett will ieg giernne hørre, / menn løigenn och snack tager de dennom fore, / dett monne ieg altid spørge« (str. 6), der handler om et jeg's store modgang og ulykke. Brix's bemærkning: »Visen om *Løgn og Sandhed* falder altsaa godt i med den protestantiske polemiske Visekunst fra det store Aar 1530« (s. 198) er således ret så vilkårlig. Han har ikke foretaget nogen kontraprøve.

Hvad han har dokumenteret er alene at Sandhedsvisen har været kendt og brugt af lutheranerne i 1530. Ud over ligheden mellem *Doktor Staagefyr* og vor vises slutstrofe, der tyder på at begge flyveblade stammer fra 1530, peger han på en mulig allusion i DV 91 *Munkenes Falske Handel*:

Aff thett the arme skulle thennom føde,
 thett pløke the bort mett slæthe, (o: helt og aldeles)
 mett store mwre lægge the thennom øde
 mett manghe kræssne rætter

(str. 9)

Udtrykket »store mwre« kan være lånt fra *Løgn og Sandhed* str. 10 (ovf. s. 28). Selvfølgelig er den verbale overensstemmelse så spinkel at den kunne være tilfældig. Men antagelsen bestyrkes af Brix's måske allervigtigste iagttagelse, nemlig at de lutherske prædikanter »Gen-swar« på prælaternes klagemål over dem på herredagen i København 1530, trykt i Viborg samme år, rummer en klar allusion til det samme sted i visen:

Men huadt ther schal sidhen vorde aff the stoere mwre som
 mwncke haffue saa medt løghen opbygget thet stander til landz-

herrern och Førster. The kunde vel skickes til første Christelig brug, Collegier, Hospitaler eller andre Gudz ere och fattige Christen mennisches gaffn. Saa att mandt thør (o: behøver) ey fordi ned bryde thennum.

(»Skrifter fra Reformationstiden«, hæfte 1 s. 17)

Dette indlæg i den hede debat antages almindeligvis for skrevet af Hans Tavsén. At han i hvert fald har været medvirkende kan der heller ikke være tvivl om. Det var jo ham der førte an i den ideologiske kamp. Brix' glimrende begrundelse for at antage at skriftet alluderer til visen lyder som følger: »Ellers er Gensvaret affattet i en klar og prydøs Prosastil. Paa dette ene Sted faar det et poetisk polemisk Sving. Det tør derfor næppe betvivles, at Hans Tausén her ligefrem citerer Visens Ord: 'Løgn hun bygger op store Mure'.« (s. 198).

Men dette giver jo ikke en absolut datering af visen. Det giver kun en såkaldt *terminus ante quem*, en grænse for hvor sent den kan være affattet. Denne grænse ligger – forudsat at man som jeg accepterer Brix's udlægning af passagen i gensvars-skriftet – tre år tidligere end Heldvad-traditionen daterer visen. Imidlertid kan den jo sagtens være endnu ældre. Hvorfor skulle Tavsén egentlig have citeret sig selv i gensvaret til prælaterne??

Det resultat kommer Brix til ved et lidt besynderligt ræsonnement der forudsætter det der skal bevises:

Da han skrev sit Gensvar i Sommeren det samme Aar, som Visen saa Lyset, vil man ikke have ham mistænkt for at indflette Citat af andres Vers, men nok at han ganske uvilkaarligt har gentaget sin egen Vending om de store Mure, som Løgn har opbygget. Desuden er der ingen anden i Tiden, der kan tænkes som Forfatter til et saa fyndigt og aggressivt Klagedigt. Sandt at sige var de lutherske Penne ikke stort bevendt, Tauséns alene dannede en hæderlig Undtagelse fra denne triste Regel.

(s. 199)

Almindeligvis plejer folk dog ikke at citere sig selv men andre, især da hvis meddelelsessituationen er den at de ønsker at markere at de ikke står alene med deres synspunkter. Brix forestiller sig altså at formulere-

ringen ubevidst er løbet Tavsens i pennen fordi denne lige har brugt den i digterisk sammenhæng. Den slags psykologiske hypoteser ynder han at formulere. Men da passagen som han jo selv gør opmærksom på stilistisk skiller sig markant ud fra den øvrige tekst er det nu rimeligere at anse den for en *bevidst allusion*, dvs. en påkaldelse af en ordlyd som skulle være læserne af skriftet bekendt i forvejen. Og i så fald tvinges man til at antage at det er en *ældre vise*, en der har været i omløb et par år eller endda årtier, Tavsens spiller på.

Det må ikke glemmes at vor viden om hvad der eksisterede af viser i Danmark anno 1530 er helt minimal. Det er først fra og med anden halvdel af århundredet at vi kan danne os bare et nogenlunde begreb om bestanden. Men en stor del af de viser der dukker op i kraft af tekstkildernes opdukken (Malmø-flyvebladet fra 1530 er det ældst bevarede flyveblad, Hjertebogen fra 1550'erne den ældst bevarede verdslige visesamling) må begribeligvis være af ældre oprindelse. Og det gælder ikke kun balladerne, folkeviserne, som forskningen har skilt ud som en særlig gruppe. Det gælder utvivlsomt også en del af de viser der er samlet i DV.

Der er ikke andre lutheranere end Tavsens der kan tænkes at have digtet en så god vise, siger Brix. Det havde været en bedre idé hvis han havde givet nogle positive indicier for at tilskrive Tavsens den. Men det er som før nævnt ikke let. Brix gør opmærksom på at Tavsens prosa – underforstået: modsat hans salmer – var »særdeles brav og malerisk« i kampårene (s. 199), og det kan være sandt nok men det gør hverken fra eller til. Det samme gælder hans parallelisering af Tavsens legendariske ophold i Antvorskov klostres arrest i sin ungdom med visens beretning om Sandhed i munkenes prison (ssts.). Hvis der overhovedet er nogen sammenhæng mellem disse to størrelser så ligger den nok i at den litteraturhistoriske mytedannelse bunder i just denne fortælling om Tavsens.

Der er en ting som det undrer mig at ingen af de mange kommentarer jeg har læst har bemærket: Visen ofrer en masse strofer på munke og har klart en interesse i specielt dem der kunne tyde på at digteren er en forløben munk, men *den rummer ingen kritik af munkevæsenets idé*. Det den siger er at munkene lever på en måde der er parodisk i forhold til munkeløftet, ikke at det er forkert og ukristeligt at have munke. På det punkt adskiller den sig markant fra den vise som den er blevet trykt sammen med i 1547 og efter al sandsynlighed allerede i 1530, DV 92 *Munkekappen* (»O Cappe, du est aff Diæffulin skafft«).

Faktisk rummer vores vise et stille håb om at frelsen vil komme fra klostrene idet munkene vil komme på bedre tanker. Sådan som den billedligt har stillet tingene op sidder de i en nøgleposition:

Hadde Sandhed enthen wanner eller frender,
Til Munckene wille talle,
Ath de deris vrede ville fra hende vende
Oc lade henne frilig hæden fare;
Herre Gud aff Himmelen hjelpe henne wel,
Di Munckene gjøre henne stort vskel,
Hun haffuer dog ingen brøde.

(str. 12)

Munkene gør Sandheden uret – men det burde de tage at holde op med. En behjertet person burde oplyse dem om at deres klosterbyggeri og magelighed er en vildvej. Dette er overhovedet ikke nogen luthersk tankegang. Det er derimod en *reformkatolsk* tankegang.

Brix og andre synes – omend selvfølgelig kraftigt styret af visens str. 14 – at ligge under for den forestilling at en kritik og satire over det katolske samfund kun kan stamme fra luthersk hold. Det er imidlertid ikke tilfældet. Hele perioden mellem Basel-koncilet i 1431 og Reformationens gennembrud i Tyskland 1524 var præget af voldsom kritik af kirken og stærke ønsker om reformer. Denne bevægelse, der kaldes reformkatholicismen, havde som bekendt herhjemme en fremragende repræsentant i den mand som med tiden blev Hans Tavsens og de øvrige lutheraneres uforsonlige modstander, Poul Helgesen. De opfattede ham som en vendekåbe, som det fremgår af DV 8 *Lektor Povl Vendekaabe*. Men det var han nu ikke bedømt på egne præmisser. En sammenligning mellem et af Poul Helgesens skrifter og vor vise vil kunne kaste lys over dens plads i dansk åndshistorie.

3. Sammenligning med Poul Helgesen

Som før nævnt udsendte byrådet i Malmø lige efter nytår 1530 en redegørelse for den malmøske reformation, skrevet af Peder Lavrentsen: »Orsagen oc een rett forclaring paa den ny Reformats, ordinering oc skick om messen, predicken oc anden rett Gudts tienneste, oc christelig dyrckelse som begyndt och giort er vdi then christelige Stadt Malmø«. Den reagerede Poul Helgesen på med et stort modindlæg,

der kun kendes i håndskrift og ikke vides at have været trykt, måske fordi det var for kritisk over for biskopperne (Oluf Friis' forslag til en forklaring, »Den danske Litteraturs Historie«, bd. I s. 250) og således repræsenterede et *tredje standpunkt* som ingen af de magthavende parter var interesserede i at understøtte. På herredagen i juli samme år optrådte Helgesen som prælaternes advokat ved siden af den indkaldte doktor Stagefyr (om hvis identitet der i øvrigt hersker nogen usikkerhed), men det var en position han nærmest blev tvunget ud i. Polariseringen fik ham til at vælge side og forsvare det gamle system imod dets radikale opponenter som han hverken kunne eller ville følge.

I hans modskrift mod Malmøbogen er der to kapitler om kloster-væsenet. Heri hedder det:

Thet største skjinn thenne Malmøs bog oc andre Lutherss bøger haffue att pwcke mett, er then falsche loffue, trøst, oc tilliid ther settis oc haffuis aff wanwittige (ɔ: uforstandige) clostermend til legomlige og synlige ting, som ere kleder, kapper, kroner, faste, læssning, oc anden legomlig øffuilse oc brug, wdaff huilcke ting the lade seg oc møgett tycke, oc berømme seg for Gud oc menni-schin (...)

(Paulus Helie: »Skrifter«, bd. III, s. 210)

Endvidere ironiserer han over den hang munkene med tiden har fået til god mad og prægtig prestige-arkitektur: »æde kiød oc bygge closter wdi kiøbstederne, oc icke closter men palatz oc herresæde (saa att Furster oc bisper kwnne neppelige sliig bygning aff sted komme)« (ssts. s. 225 f). Sammenlign hermed visens: »Sandhed, du est bode sulten og maffwer, / Din stegers monne lidet røge« (str. 11) og »Løgen hun bygger op store mure« (str. 10). Den megen prunk og stads i klostrene er altså noget der er faldet såvel Poul Helgesen som de lutherske prædikanter for brystet. Det er ikke herom de er uenige.

Til den citerede kritik følger Helgesen videre følgende spydige bemærkning:

Oc till een skarffwning (ɔ: godtgørelse af) att wij wore forløste aff sliige strenge baand, tha finge wij meer sang, oc lengre læsning, oc færre stwnder att arbeijde, end wij tillforne haffde.

(ssts. s. 226)

Det er lidt blidere end visens: »inthet arbeide er oss saa sure, / Hund kand oss frilig bestyre« (str. 10). Men jo klart et udtryk for samme vurdering af klosterlivets aktuelle niveau.

Allerskarpest udtrykker han sig et par sider længere henne hvor der står at »hoffmod, had affwijnd, skrømpth, wrang gudelighed, falsk hellighed, offuerflødighed, leckerhed, gijrighed, sømffn oc ladhed« – en ordentlig smøre i det 16. årh.'s yndede opremsningsstil – har »forderffuet« klosterlivet og den hele kristenhed. »Namffn oc titell haffue wij igien, men handell (o: handling) oc sandhed er platt borte, huar till then ewige Gud som alting kand bøde oc forbædre see naadelige met thet snariste.« (ssts. s. 229 f). Dér har vi den forstødte sandhed igen. Det er et begreb som alle tidens klageforfattere henviser til.

Der kan ikke herske den ringeste tvivl om at Helgesen så med stærkt kritiske øjne på den måde kirken og hele samfundet fungerede på omkring 1530. Men i modsætning til lutheranerne, som han hadede dybt og inderligt, ønskede han en *reformation* i ordets oprindelige betydning: en åndelig genrejsning af de gamle institutioner der stod som tomme kulisser men dog måtte kunne indgives nyt liv. Hans antilutherske standpunkt er at misbrug ikke ugyldiggør brug, *Abusus non tollit usum*, som det hedder på latin:

Ther fore er icke christendommen fordømmelig att mange wchristelige leffue. Icke fordømmer thet heller Furstedømme, att mange findis wgudelige og wdwelige Furster. Icke scall mand heller ther fore forackte herredømme att mange findis onde oc wchristelige herschaff. Icke heller doms rett, dog att ther findis mange wretferdige dommere. Desliigest ij anden møghen handell.

Saa er icke heller closterleffneth fordømmeligtt fordi att mange ere onde clostermand (...).

(ssts. s. 216 f)

Og munkene behøver nødvendigvis ikke være ørkesløse selv om de ikke pløjer eller tærsker, graver eller muger, siger han (s. 230). Den lutherske agitation skyder over målet på dette punkt. Lutheranerne har forresten heller ikke gravet meget ler i deres dage eller læsset møg på vogne. De har ingen skovl- eller spade-blegner på hænderne!

Efter dette hvasse 'Lediggængere, det kan I selv være' følger en ironisk-patetisk lovprisning af det gode og ideale klosterliv:

Att læse oc siunge, woge, scriffue, studere, oc predicke, att tiene siwge oc krancke, att wndfange gest oc ganginde, att kaage, brygge oc bage, att gjøre møgett andett som hør till at oppeholde eett liidett hwss end siige eett stortt hwss, huoredanne closter pleije att wære, er thette att wære aarckeløss oc ledig, tha kien-dis ieg gierne att ther falder inghen gierning ij closter.

(s. 230)

Kort sagt vil Helgesen forsvare disse institutioner og finder det f.eks. i sin orden at tiggermunkene samler penge ind blandt folk, forudsat blot at disse penge ikke spildes »wdi hofferdig, kaastelig, oc unøtig bygning, eller anden syndig leckerhed« (s. 231). Sandt nok er der blevet sat en masse unyttigt byggeri i gang og indført »leckerhed«, dvs. vellevned og forfinelse, i klosterkredse. Men nedlægge klostrene af den grund sådan som de lutherske prædikanter krævede på herredagen? Aldrig i livet efter hans mening.

Sandheds-visen rummer ingen eksplicit stillingtagen til denne 1530-uenighed om klostrenes fremtidige skæbne hvor en Poul Helgesen og en Hans Tavsén står stejlt over for hinanden og drager hver sin konklusion på nogenlunde de samme præmisser. Det er der den simple grund til, tror jeg, at den er en del ældre end 1530. Allersén fra midten af 1520'erne hvor det lutherske røre lige var begyndt og standpunkterne endnu ikke trukket klart op. Men skal den indrangeres på en af siderne vil jeg mene at det må blive på Helgeséns side. Den handler om uretfærdige og ukristelige herrer, borgmestre, biskopper, abbeder osv. men rummer *ingen kritik af selve institutionerne*, af det middelalderlige samfundssystem. Sandhed kræver hver gang en anerkendelse og bevågenhed som hun er i sin gode ret til og dog ikke får. Det fordømmer ikke systemet men alene dets aktuelle repræsentanter, må man kunne konkludere ud fra et Helgesénsk ræsonnement. Bemærk f.eks. en formulering som: »Nu er Løgen vorden Munckens Patron« (str. 11), der netop ligesom Helgesén taler om en aktuel pervertering der er indtrådt.

I citatet ovenfor (s. 36) brugte Peder Lavrentsen en beslægtet formulering: »thennum som nu ere mechtige oc løgnss patroner«. Men her er den grammatiske forbindelse en anden end i visen. Det er de mægtige papister der er subjekt og indehavere af patronatet, ikke det hypostaserede begreb Løgn. Det gør en stor forskel. Nærmere bestemt

forskellen mellem konkret polemik mod nogle modstandere af kød og blod og abstrakt klage over tidens fordærv. Det er denne forskel der skiller *Løgn og Sandhed* fra de lutherske viser den er overleveret sammen med og som Brix og Friis og andre vil slå den i hartkorn med.

»*Løgen oc Sandhed* er den eneste af Reformationskampens Viser, der har poetisk Værd« skriver Oluf Friis i sin litteraturhistorie (s. 266). Brix sagde noget lignende i citatet ovenfor (s. 35) hvor han plæderede for Tavsens som den eneste mulige forfatter. Dette poetiske værd, som også forekommer mig slående, er jo imidlertid et argument for at skille den ud af den sammenhæng der hedder Reformationskampen. De fem lutherske agitationsviser der er bevaret er ikke særlig kunstneriske. De er stærkt målrettede og grove og tydeliggørende i deres virkemidler, ren brugsdigtning. Om doktor Stagefyr hedder det f.eks.

Then rene gudtz screfft vil han ey høre,
hun falder icke wel wdii hanss øre,
sedwone oc paffuen wil han følge.

(DV 9 str. 14)

De satiriske anti-munkeviser går også lige på og hårdt:

Mvncken tencker han seg ett raadt,
huor han skal bonden lwre,
huor han skall stor riigdom faa,
foruden arbeidet hint swree;
han neyer dybt, han er wel tredsk,
meer en ræffuen er han sledsk,
Lad saa fenden (o: Fanden) tro munken.

(DV 91 str. 1)

Det er samme anklage mod munkene for at sky det sure arbejde som i vor vises str. 10 men ikke samme ironi og samme kunstneriske retarding af pointen. Denne digter vil have tingene skåret ud i pap med det samme: Munken er træsk og mere slesk end nogen ræv. Så kan det ikke siges tydeligere. Visen slutter med en opfordring til at afvise tiggermunkene når de trygler om penge. Den lægger altså en bestemt samfundsgruppe for had og udpeger den som bedragerisk og slyngelagtig. Vor vise derimod skildrer *alle* samfundsgrupper som underlagt fru Løgns regimente og betragter samfundet fra et arkimedisk punkt.

Konklusionen må blive at Sandheds-visen slet ikke er åndsbeslægtet med de lutherske agitationsviser. En anden sag er at lutheranerne har sat pris på den og brugt den som det fremgår. Det er fuldt forståeligt. Dens ærinde ligger tæt op ad deres og det har ikke været til at undgå at de i kampens hede identificerede dens Sandhed med deres eget glædelige sandhedsbudskab, evangeliets klare lys. Det udefinerede og fortolkelige i begrebet sandhed har gjort denne ekspropriation overmåde let. Men åndsmæssigt tilhører den ikke den nye tid men den gamle. Den er i slægt med det som Poul Helgesen stod for, det som Oluf Chrysostomus udtrykte i »Lamentatio ecclesiæ« (Kirkens klagemål), hovedværket i senkatolsk latinhumanisme på dansk grund (Chrysostomus gik i øvrigt over til lutherdommen i 1529), det som kommer frem i de samfundskritiske passager i Michael Nicolais rimværker osv. Endelig langt tilbage men ikke mindst i slægt med fortalen til Jyske Lov: Æn engi logh ær æmgoth (o: ligeså god) ath fylighæ sum sannænd.« (citeret efter »Den jyske Lov«, 1941 s. 2).

4. Visens litterære forudsætninger

At Sandheds-visen har rod i senmiddelalderens og humanismens allegoriske digtning om dyder og laster er som tidligere nævnt noget der har været erkendt længe. Det har Julius Paludan redegjort for i *Danske Studier* 1912 og det nævnes altid i de nyere litteraturhistorier. Især sætter man den i forbindelse med Maffeo Vægios Philalethes-dialog: »Philalethes, seu de amore veritatis invisæ & exultantis dialogus« (Sandhedselskeren eller dialog om kærlighed til den usynlige og landflygtige sandhed) fra begyndelsen eller midten af det 15. årh. (trykt 1470).⁸ Endvidere fremstiller man sagen sådan at vor vise bliver betragtet som en oversættelse eller bearbejdelse af en eller anden udenlandsk tekst. Gustav Albeck skriver f.eks.: »Man er endda tilbøjelig til at mene, at Hans Tausen er dens forfatter. Eller rettere dens danske bearbejder.« (Politikens »Dansk Litteratur Historie«, 1. udg., bd. I s. 164).

Heroverfor må det dog fastholdes at Paludan ikke har påvist noget egentligt forlæg (ovf. s. 34). Ingen detail-ligheder binder så vidt jeg kan se – jeg kender mestendels »Philalethes« fra Paludans referat – den latinske og den danske tekst sammen. Der er kun et fælles motiv: den forstødte Sandhed personificeret som en kvinde. De genvordighe-

der Vægios Veritas gennemgår er af en noget anden art og den sociale rækkefølge helt anderledes. Veritas, der er sendt ned på jorden af Jupiter, møder rå soldater, galejslaver og deres vogtere, kivagtige bønder, skinhellige præster, købmænd og håndværkere der svindler, prokuratorer og slebne men grusomme hoffolk. Kun hunde og ravn tager venligt imod hende – plus Philaethes som hun møder til sidst hvor hun er fordrevet til en udørk. Til personen Philaethes har den danske vise jo heller ingen parallel. Den har endvidere en modstander til Sandhed på samme abstraktionsniveau, Løgn, som italieneren ikke kender. Det giver en helt anden struktur i fortællingen: »Philaethes« handler om Sandheds konfrontationer med forskellige sociale grupper, *Løgn og Sandhed* om Sandheds strid med Løgn om hvem der skal holdes i ære hos forskellige socialgrupper.

Også slutningerne er vidt forskellige. I »Philaethes« opgives – omend det muligvis er ironisk – enhver tanke om at frelse verden. Veritas og Philaethes afsondrer sig til slut fra den gemene hob og dyrker en landlig sandheds-idyl sammen. Det er renæssancens privateksistens-filosofi, som Jacob Burckhardt har beskrevet så levende i »Die Cultur der Renaissance in Italien«, der er på spil her. Den danske vise kender ingen sådan smutvej ud af problemerne. I den er hele samfundets eksistens og trivsel vedvarende i fokus. Det er intet mindre end det slaget står om og visen rummer en forvisning om at Sandhed vil komme til orde igen til sidst ligesom i fordums tid. Denne skildring af samfundet som en slagmark for usynlige størrelser der kæmper med hhv. retfærdige og uretfærdige våben gør den typologisk mere middelalderlig end Vægios dialog. Den kan minde om den augustinsk-influerede historieskrivning der trivedes i den tidlige middelalder (herhjemme f.eks. Ælnoth, Roskildekrøniken). Blot taler den – her kommer humanismen ind i billedet – om Sandhed og Løgn i stedet for om Gud og Djævelen.

Hvis det er rigtigt at det er Vægio der har skabt motivet 'den forstødte Sandhed' er der utvivlsomt en påvirkningsmæssig sammenhæng mellem hans dialog og vores hjemlige vise, de mange formelle og indholdsmæssige uligheder tiltrods. Det er heller ikke utænkeligt at den danske digter har kendt »Philaethes«. Et eksemplar af denne, der som sagt kom på tryk første gang i 1470, fandtes nemlig i Slesvig Domkapitels bibliotek i 1519. Det fremgår af den såkaldte Slesvig-liste, der er en af de bedste kilder vi har til viden om bogbestanden

herhjemme i senmiddelalderen⁹. Det er ganske vist muligt at det er en anden dialog af Vægio der refereres til, men hvorom alting er har denne forfatter altså ikke været ukendt i Danmark.

Visens jævne og folkelige karakter taget i betragtning er det dog måske rimeligere at regne med en *indirekte* påvirkning. I 1486 blev der i Lübeck opført et skuespil, en såkaldt moralitet, ved navn »Von der Warheit, wie sie überall in der Welt verstossen wurde« (Paludan i *Danske Studier* 1912, s. 78 f). Det er fristende at udnævne det til inspirationskilden. Desværre er teksten ikke bevaret og den har måske aldrig været skrevet ned. Der kendes også et digt og et skuespil med beslægtede titler (»Die undtertrückt frau Warheyit« og »Frau Warheyit will niemandt herbergen«) af den berømte Hans Sachs, men de er yngre end 1530, nemlig fra hhv. 1537 og 1550 (Paludan s. 81 f). Lübeckerdramaet er – i det mindste indtil videre – det bedste bud man kan give på en motiv-indvandring via Tyskland.

Det er imidlertid værd at påpege at allegorisk digtning slet ikke var noget noch nie gesehenes i Danmark i begyndelsen af det 16. årh. Der findes meget lidt digtning overleveret fra før Reformationstiden så det er svært at danne sig et billede af forholdene, men der findes dog f.eks. følgende digt på halvt latin halvt dansk (såkaldt *makaronisk* lyrik) der skildrer Tro, Håb og Kærlighed som kvindeskikkelser:

Fides, spes et caritas,
Swo fagre søstræ tree,
Earum viget claritas,
Swo bolde ære the at see,
Inter omnes feminas,
Swo faa ære nw aff thee.

(»En Klosterbog«, s. 45)

Det er fra håndskriftet AM 76,8°, kaldet »En Klosterbog«, fra ca. 1470-80. Det udgør ved siden af Dyrerimene og Rimkrøniken vor ældst overleverede poetiske litteratur. En passage i Rimkrøniken ekspliciterer i øvrigt den identifikation mellem Gud og begrebet sandhed som er forudsat i vor vise. Det er Valdemar Sejr der i sin monolog indleder med at sige at det kan være farligt, især for en fyrste, at bryde sit ord: »Forthi at gud som sandhed ær / Sandhed han begherer aff hwer« (v. 4050 f, Toldbergs udgave, bd. I s. 130).¹⁰ Endvidere er selve fundamentet i Rimkrønikens danmarkshistorie en skelnen mellem

uretfærdige og retfærdige konger. Værket er som bekendt i ligeså høj grad moralsk belæring som historisk skildring.

På denne baggrund skulle en datering af *Løgn og Sandhed* til perioden 1470-1530 («Philaletes»'s trykår – allusionen i »Genswar«) forekomme rimelig og velunderbygget. Jeg mener endda yderligere at kunne pege på en hjemlig forudsætning som Paludan og Brix ikke har bemærket, nemlig DV 119 *Tros Forsvinden*:

Tro giick thiil strannde
och lanndiis hun fra lanndtt
y saa horden stundtt;
thett wor stuor wonnde:
thro giick tiill hannde,
thro sanck thiill bunde.¹¹

(str. 1)

Tro, der betyder trofasthed (ikke gudstro), bliver altså personificeret og skildret som en kvinde der går om bord på et skib men lider skibbrud og forsvinder af syne. Visen er ikke episk. De følgende strofer rummer helt nye billeder på Tros forsvinden og nogen historie bliver det ikke til. Men klage-temaet og det afgørende greb, personifikationen, er dog det samme. Dertil kommer at strofeoptakterne »Tro giick thiil strannde« og »Sandhed foor til herre Slot« minder noget om hinanden: Det personificerede begreb farer ud som *agens* indtil der overgår det noget skæbnesvangert.

Den citerede opskrift er en del yngre end Sandheds-visen. Den er fra et af Anders Sørensen Vedels håndskrifter hvor den er indskrevet ca. 1580. Der kendes to andre danske opskrifter men de er endnu yngre. Men på svensk findes visen allerede i et håndskrift fra slutningen af det 15. årh. («Svenska Medeltids Dikter och Rim» s. 393 ff). Dette håndskrift, der rummer en meget længere version end de danske, har desuden en forfatterangivelse: »Hec Thomas Episcopus Strengenensis«. Da biskop Tomas af Strängnäs (endnu mere kendt for »Friiheeth är thz betzta thing / ther sökias kan all wärldin vm kring«, samme håndskrift, nævnte udgave s. 391 ff) døde i 1443 skulle visen altså være af anseelig alder og kunne underbygge den påstand at allegorisk digtning har solidt fodfæste i østnordisk senmiddelalder.

Nu skal man ikke altid tro på forfattertilskrivninger. Jeg føler mig ikke helt overbevist om at det er biskop Tomas der har digtet denne

visen og at den er indvandret fra Sverige til Danmark, hvor den er blevet forkortet. Denne skepsis deler jeg med Karl-Ivar Hildeman der har skrevet et kapitel om visen i sin dejlige og anbefalelsesværdige bog »Medeltid på vers« (s. 116 ff).¹² Men hvorom alting er finder jeg det sandsynliggjort at det er en gammel vise, en der har været kendt i dansk senmiddelalder, Vedel og de to 17. årh.'s visesamlere har optegnet. Som tidligere nævnt (ovf. s.) bør man regne med at der er meget gammelt stof i de adelige visebøger fra det 16.-17. årh. Litteraturhistorikerne har længe villet have os til at tro at alene balladerne (folkeviserne) var gamle, resten derimod nydigtede og nyoversatte viser. Undersøgelsen her støtter en alternativ formodning om at det kronologiske forhold mellem hvad vi kan kalde DgF-stof og DV-stof er meget mere kompliceret¹³.

Hildemans kapitel »Trohetsvisan och dess genre« er et overordentlig vigtigt bidrag til udforskning af den litteratur der er emnet her. Det synes ikke at være blevet bemærket af danske litteraturhistorikere, hvilket afgjort er en mangel. I øvrigt er det også først sent under arbejdet her at jeg selv har bemærket det. Der er imidlertid en klar parallelitet mellem det ærinde Hildeman er ude i og det jeg er ude i.

Han kritiserer de udbredte tolkninger af Troheds-visen som en aktuelt-politisk lejlighedsviser der er blevet givet af svenske forskere. Man har ment at det som sagt er biskop Tomas der har digtet den og endvidere at anledningen var mordet på Engelbrekt Engelbrektsson i 1436 (eller et tilsvarende politisk drab, henrettelsen af Erik Puke i 1437). Først påviser Hildeman det tvivlsomme og grundløse i denne applikation. Dernæst går han et skridt videre som han siger: »Man kan gå en steg längre i kätterier, och man bör i diskussionens intresse göra det. De refererade åsikterna har alla det gemensamt, att de utgår från att en viss situation har satt diktarens harm i svällning och givit incitamentet till dikten: den är en 'betraktelse över trohetens förfall – med utgångspunkt i en konkret händelse.' Det är möjligt. Men det är långt ifrån säkert.« (nævnte værk s. 127 f). De der bygger betragtninger på det sørmlandske håndskrifts forfatterangivelse overser helt at visen repræsenterer en middelalderlig genre:

Trohetsvisan företräder nämligen en medeltida diktart – eller åtminstone ett motivschema med stereotyp utformning och stående karakteristika – med många variationer och stor spridning.

Det är en generaliserande lamentationspoesi, som överallt rör sig med samma personifierade moralbegrepp; dygder som Rättvisan, Sanningen, Klokheten, Troheten eller dess motpoler t.ex. Falskheten, Girigheten, Orätten, Avunden. Temat växlar obetydligt: utgjutelser över tidens uselhet, jämmer över Det Godas ständiga underlägsenhet, resignation eller harm inför Ondskans triumftåg genom världen.

(s. 128)

Dette underbygger Hildeman med eksempler fra latindigtning, tysk digtning, østnordisk digtning m.m. Herunder kommer han også kort ind på vor vise som han søger at løsne fra forbindelsen til Reformationskampen. Brix »noterer knappast tillräckligt det formelartade i visans uppbyggnad«, skriver han (s. 140). Da han endvidere ser en klar indholdsforskel mellem slutstrofen og de foregående strofer har han faktisk *foregrebet* hele den udredning jeg har givet. Men det er jo kun glædeligt. Det er værd at have en kapacitet som Hildeman på sin side. Hans opfattelse er sammenfattet i følgende passage: »Den är m.a.o. en av dessa allmänna allegorier, som klagar över Sanningens hårde lott. Hur mycket som är nydiktning går inte att fastställa.« (s. 140 f).

Dette kan føre os frem til nogle afsluttende betragtninger over visens oprindelige form. Hildeman lægger en vis vægt på at der findes en enkelt svensk opskrift af den (i Bröms Gyllenmärs' visebog fra ca. 1630-45, »1500- og 1600-talens visböcker«, bd. I s. 269 f) der ikke har hverken den lutherske slutning eller kloster-stroferne. Denne opskrift kan jeg imidlertid ikke betragte som andet end fragmentarisk. Den slutter med str. 6 hvor Løgn skriver breve til hvert et ting om at de skal gribe Sandhed. Selv om der står »Finis« nedenunder kan dette umuligt repræsentere en ældre slutning. Dertil kommer at ordlyden følger 1547-flyvebladet meget nøje. Opskriften ligner således en skriftlig oversættelse, ikke en uafhængig mundtlig forplantet variant. Bröms Gyllenmärs' visebog indeholder også andre viser der synes at være oversat fra dansk¹⁴. Måske ligger der dog et tabt mellemlid mellem flyvebladet og den svenske visebog. Denne antagelse kan forklare dels standsningen ved str. 6 (idet Gyllenmärs' tekstforlæg kunne tænkes at være defekt ved at et blad var revet ud), dels det faktum at *Løgn og Sandhed* synes at have været kendt i Sverige allerede i 1619, hvor

Gustav Adolfs hofpræst Jonas Palma skrev et digt med personifikationerne Løgn og Sandhed¹⁵. Både i Danmark og Sverige inspirerede visen til nydigtning¹⁶.

Ligesom det ikke kan udelukkes at *Tros Forsvinden* af oprindelse er en dansk vise kan det selvfølgelig heller ikke udelukkes at *Løgn og Sandhed* kunne være svensk. Svensk og dansk visetradition danner i høj grad et fælleskorpus af tekster i det 15.-17. årh. og det er vanskeligt – og måske også meningsløst – at sætte nationalitetsstempel på de enkelte. I dette tilfælde synes overleveringens vidnesbyrd dog at pege temmelig klart mod Danmark som opståelsescentrum. Det største problem er hvordan man skal vurdere forholdet mellem *A*-formen der repræsenteres af 1547-flyvebladet og *B*-formen der repræsenteres af Heldvad, Harboe og Sandvigs aftryk.

Jeg har i det foregående ligesom Grüner-Nielsen, Brix og andre holdt mig til *A*-formen som jo er den ældst belagte. *B*-formen adskiller sig fra denne på to punkter bortset fra visse mindre forskelle i ordlyd: 1) Den kalder konsekvent Løgn for »hand« og spiller således på en kønsmodsætning, 2) Den rummer to ekstra strofer. Dels en strofe mellem vores str. 5 og 6 der handler om Sandheds konfrontation med »Fogden« (herredsfogeden) som giver hende en lussing: »Du før mig huercken Ox' eller Guld / Vdi mit Embed' est du mig whuld, / Jeg maa dig huercken see eller høre.« (DV IV s. 40). Dels en afslutningsstrofe efter str. 14 der anråber Gud: »Gud straffe oc stille den Løgneris Bram / Ad hand maa selfffer faa Laster og skam / Gud naadelig osz bevare.« (ssts.). Her identificeres Løgn altså med Satan. Disse to strofer kalder Grüner-Nielsen for »aabenbart yngre Tildigtning« (ssts.) og Brix stærkere endnu for »bevisligt senere Tilsætning« (»Analyser og Problemer« bd. IV s. 200).

Det er ikke let at se hvilke beviser Brix har i tankerne. De to strofer er jo vidt forskellige af indhold. Den ene knytter sig til visens satiriske fabel, den anden til den bekendende lutherske afslutning. Mon dog en yngre tildigter skulle have elaboreret på teksten så springende og stilforskelligt? Jeg er egentlig mest stemt for at betragte *B*-formen som den oprindeligste, således at forstå at den rummer en ægte strofe som *A*-formen har bortkastet (den om fogeden) plus en fyldigere version af det lutherske anhang. Men da det ikke har været afgørende for de foregående udredninger om man lægger den ene eller den anden form til grund har jeg ikke villet afvige fra forgængerne på det punkt. I øvrigt mener jeg, ligesom Brix, at Løgn må skulle opfattes som en

kvinde. Dels er ordet et gammelt femininum¹⁷, dels passer denne køns-lighed bedst med forestillingen om de to begreber som modstandere på samme niveau.

A-og B-formen er næppe nedslag af hver sin mundtlige tradition. Ligesom med den svenske opskrift, der som sagt står A nærmest, er der så mange totale overensstemmelser i ordlyd at forbindelsestrådene efter al sandsynlighed må være skriftlige. Alle overleverede tekster synes at gå tilbage til én skriftlig arketype der formodentlig er lig med det flyveblad jeg antager har været udsendt i Malmø 1530. Dets tekst-form behøver ikke have været identisk med 1547-trykkets. Bag denne arketype skimter man imidlertid en ældre mundtlig vise om hvis form der ikke kan siges noget definitivt men som dog nok i det store og hele har svaret til str. 1-13 i 1547-trykket plus den ekstra faged-strofe hos Heldvad m.fl.

Såvel Heldvad som Harboe bringer en melodiangivelse, hvilket styrker den opfattelse at visen vitterlig har været på folkemunde. De henviser begge to til dels *O Gud af Himmelen se hertil*, dels *Var Gud ikke med os i denne stund*. Det er to Luther-salmer, der har været kendt i Danmark siden 1528 (se Severin Widding: »Dansk Messe-, Tide- og Psalmesang 1528-1573«, bd. II s. 32 og 34). Men der er ingen grund til at tro at visen skulle være digtet med en af disse salmer som melodiforlæg. Dens strofeform er nemlig en der optræder temmelig hyppigt i viserne i DV (se oversigten DV, bd. VII s. 54 f). Dertil kommer interessant nok at musikhistorikerne Severin Widding (nævnte værk bd. II s. 222) og Nils Schiørring (»Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang«, bd. I s. 28) formoder at de nævnte salmelodier, i det mindste den første, er af *verdslig* oprindelse.

Det ser altså ud til at såvel Luther-salmérne som vor vise har en morfologisk-musikalsk rod tilbage i tiden før Reformationen. Den sidste har det desuden også tekstligt. Det er konklusionen på de foregående undersøgelser.

Noter:

1. Se Erik Sønderholms oversigt i DgF, bd. XII s. 400 ff. Mht. DgF 67 *Ridderen i Hjorteham*, som er den eneste middelalderballade der er overleveret et helt brudstykke af, se Poul Lindegård Hjorth i *Danske Studier* 1976 s. 5 ff og Sønderholm i DgF, bd. XII s. 392 ff.

2. DgF er som bekendt den gængse forkortelse for »Danmarks gamle Folkeviser«, I-XII, udg. af Sv. Grundtvig, Axel Olrik m.fl.
3. Se den nyeste undersøgelse af denne tekst: Bengt R. Jonsson i *Sumlen*, Sth. 1977, s. 38 ff, især s. 64. Et andet eksempel er DV 103 *Råd og Formaning* (se DV, bd. V s. 114).
4. I den allernyeste litteraturhistorie, socialhistorikernes store »Dansk litteraturhistorie« viderekolporteres Tavsens tilskrivningen glædeligvis ikke (bd. II s. 93 ff, skrevet af Jens Glebe-Møller). Men visen dateres til 1533, hvilket ikke kan være rigtigt, som det vil fremgå af min redegørelse.
5. Brix anfører som argument for relativ samtidighed: »Endvidere maa det nævnes, at Hans Tausen betegnes som *Mester*, 'Magister', medens hans Titel, hvis Navngivningen først var tilføjet efter hans Død, vel havde været Biskop.« (»Analyser og Problemer«, bd. IV. s. 196). Men et blik på konteksten gør det klart at Tavsens nødvendigvis må betegnes som mester. Det er jo pointen i meddelelsen at Tavsens da han som påstået skrev visen befandt sig i et underordnings- og modsætningsforhold til bisperne. Indsætter man »Biskop« i stedet for »Mester« bliver udsagnet absurd.
6. Flyvebladet er først udsendt *efter* herredagen, der blev holdt fra 2. juli til 2. august 1530. Det fremgår af overskriften til *Doktor Stagefyrr*: »Eenn vise, om gudz ordz Modstondere oc Fiende, som *wore* forsamlede i then herredag i Køpenhaffen ...« (DV, bd. IV s. 36, min kursivering). Det må altså være udsendt cirka samtidig med Malmø-beretningen.
7. Lighederne i ordvalg kombineret med vores viden om at Malmø fungerede som flyvebladscentral i efteråret 1530 kan endvidere lede til den hypotese at det er just Peder Lavrentsen der er ophavsmand til den lutherske slutstrofe i vores vise. Det forekommer mig i hvert fald at være et rimeligt gæt.
8. Maffeo Vègio (1407-58) er biograferet i »Allgemeines Gelehrten-Lexicon«, udg. af Christian Gottlieb Jöcher, bd. IV, Leipzig 1751, sp. 1494 f. Dialogen går også under titlen »Dialogus Veritatis et Philalethis« (således Det Kgl. Biblioteks eksemplar fra 1496).
9. Slesvig-listen er aftrykt af Johs. Lindbæk i *Danske Magasin*, 6. rk., 1, 1913. Vègios dialog er nævnt s. 316.
10. Også i »Ivan Løveridder« finder man identifikationen Gud – sandhed: »Gud (...) ther allæ rætewishet oc sannindæ er« (»Romantisk Digtning fra Middelalderen«, bd. I s. 116).
11. Jeg har citeret bogstavret efter Grüner-Nielsens aftryk i DV, bd. III s. 7. Men tegnsætningen er som så ofte i den slags udgaver udgiverens, ikke grundtekstens. Efter hvad jeg kan se har Grüner-Nielsen misforstået stedet. Den rette læsemåde må være: Thett wor stuor wonnde / thro giick tiill hannde: / thro sanck thiill bunde. Dvs. Det var en stor vande der overgik Tro: hun sank til bunds. Sml. med den svenske form: »thz är stoor waande / henna komma til hande / hon sank ther j grund« (»Svenska Medeltids Dikter och Rim« s. 393).
12. Se også Bengt R. Jonsson i »Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder«, bd. XVIII, sp. 644 f. Han vil fastholde at forfatteren er Tomas

- Simonsson men følger Hildeman i den opfattelse at visen først og fremmest må betragtes som *abstrakt*-langerende og ikke konkret-politisk.
13. Se i øvrigt Iørn Pios givtige efterskrift til genoptrykket af DV 1978-79 (bd. VII s. 323 ff).
 14. Se Bengt R. Jonsson: »Svensk balladtradition«, bd. I s. 184.
 15. Paludan i *Danske Studier* 1912 s. 82 f (med henvisning til Henrik Schück). Også Johannes Bureus skal have kendt visen ifl. Carl S. Petersen (»Illustreret dansk Litteraturhistorie«, bd. I s. 584).
 16. Ren Veritas-digtning er dels Peder Hansens desværre tabte »Løgn og Sandheds trettis Comedia« fra 1592, der formodentlig har været en dramatisering af vor vise med hyldest til Reformationen (se S. Birket Smith i indledningen til Peder Hegelunds »Susanna og Calumnia«, 1888-90, s. xlvii), dels to yngre viser. For det første *Sandhed Synes af Landet Drage* af en vis S.L.K. fra perioden 1608-37, der er en ret mat omdigtning af vor vise (aftrykt i DV, bd. V s. 165 ff). For det andet den langt mere spændende *Den Arme Husvilde Sandheds Klagemaal* fra omkring 1640 (aftrykt i DV, bd. V s. 167 ff). Dertil kommer Hans Skaannings store satire »De w-gudelige oc forvirrede Verdens Børns Klagemaal, Rettergang oc Beskyldninger, imod den arme Justitiam oc ilde hørde Sandhed« fra 1648, hvori Justitia og Veritas er skildret som søstre. Men Veritas-motivet figurerer i øvrigt hyppigt i den langerende-didaktiske digtning. F.eks. i DV 116 *Tro og Love*, i det allegoriske rim der er aftrykt i DV, bd. V s. 164, i Hegelunds »Calumnia« fra 1579 (nævnte udgave v. Birket Smith s. 237 ff), i Niels Heldvads »In fletu solatium« (i hans »Armamentum Davidicum«, 1632 s. 127ff), i Jørgen Christensen Bjørns »Adsis, o Jesu!« fra 1647 (se citat i DV, bd. V s. 174 f), og endelig hos Kingo i »Vinterparten« 1689 (»Samlede Skrifter«, bd. IV, fot. optryk 1975, bl.a. s. 404, s. 409 og s. 424). Om beslægtede allegoriske værker af Jens Madsen Gettorp, Matthias Worm og Petter Dass, se Paludan i *Danske Studier* 1912 s. 83 ff.
 17. Se Kalkar: »Ordbog til det ældre danske sprog«, bd. II s. 882. Løgn er dog også undertiden maskulinum.

Litteraturliste:

- J. Oskar Andersen: »Hans Tausen«, i Kirke-Leksikon for Norden, IV, 1929.
- J. Oskar Andersen: »Hans Tausen«, i Dansk biografisk Leksikon, red. af Povl Engelstoft, XXXIII, 1942.
- F. J. Billeskov Jansen: Danmarks Digtekunst, I-III, 1944-58, 2. udg. 1964.
- Hans Brix: »Visen om Løgn og Sandhed«, i Analyser og Problemer, IV, 1938.
- Mogens Brøndsted og Sven Møller Kristensen: Danmarks litteratur, 2. udg., 1972.
- Jacob Burckhardt: Die Cultur der Renaissance in Italien, Basel 1860.
- Danmarks gamle Folkeviser, I-XII, udg. af Svend Grundtvig, Axel Olrik, H. Grüner-Nielsen m.fl., 1853-1976, fot. optryk 1966-76 (forkortet *DgF*).

- Dansk Litteratur Historie, red. af P. H. Traustedt (Politiken), I-IV, 1964-66, 2. udg. I-VI, 1976-77.
- Dansk litteraturhistorie, red. af et forfatterkollektiv, II, 1984.
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630, I-VII, udg. af H. Grüner-Nielsen, 1912-31, fot. optryk 1978-79 (forkortet DV).
- Den danske Kirkes Historie, I-VIII, red. af Hal Koch, Bjørn Kornerup m. fl., 1950-66.
- Den danske Psalmedigtning, I-II, udg. af Carl J. Brandt og Ludvig Helweg, 1846-47.
- Den danske rimkrønike, I-III, udg. af Helge Toldberg, 1958-61.
- Den jyske Lov, udg. af Peter Skautrup, 1941.
- En Klosterbog fra Middelalderens Slutning, udg. af Marius Kristensen, 1913.
- Vagn Falkenstjerne og E. Borup Jensen: Kommentar til Håndbog i dansk Litteratur, I A, 18. udg., 1970.
- 1500- og 1600-talens visböcker, I-III, udg. af Adolf Noreen, Henrik Schück m.fl., Stockholm-Uppsala 1884-1925.
- Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie, I, 1945.
- P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, I-III, 2. udg., 1902.
- Paulus Helie (= Poul Helgesen): Skrifter, I-VI, udg. af P. Severinsen m. fl., 1932-37.
- Karl-Ivar Hildeman: Medeltid på vers, Stockholm 1958.
- Bengt R. Jonsson: Svensk balladtradition, I, Stockholm 1967.
- Johs. Lindbæk: »To Bogfortegnelser fra det 16. Aarhundrede«, i *Danske Magasin*, 6. rk., 1, 1913.
- Jørgen Lorenzen: Litteratur (Gads Fagleksikon), 1976.
- Malmøbogen, udg. af Holger Fr. Rørdam, 1868.
- Nordens litteratur før 1860, red. af Mogens Brøndsted, 1972.
- Julius Paludan: Danmarks Litteratur mellem Reformationen og Holberg, 1896.
- Julius Paludan: »Visen om Løgn og Sandhed«, i *Danske Studier* 1912.
- Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, I-IV, 1924-34.
- N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie, I-V, 1853-64.
- Romantisk Digtning fra Middelalderen, I-II, udg. af C. J. Brandt 1869-70.
- Nils Schiørring: Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang, I-II, 1950.
- Skrifter fra Reformationstiden, 1-5, udg. af Holger Fr. Rørdam, 1885-90.
- Svenska Medeltids Dikter och Rim, udg. af G. E. Klemming, Stockholm 1881-82.
- Mapheus Vegius (= Maffeo Vègio): Dialogus Veritatis et Philaethis, Brescia 1496.
- Viser fra Reformationstiden, udg. af Chr. Bruun, 1864.
- S. Widding: Dansk Messe-, Tide- og Psalmesang 1528-1573, I-II, 1933.

Der er ydet bidrag til trykning af denne afhandling af Svend Grundtvigs og Axel Orlriks legat.

Ludvig Holbergs principper for oversættelse og Georg August Dethardings tyske episteloversættelse

Af Lars H. Eriksen

1.o. Indledende bemærkninger

Holberg tillægges i dag ofte betegnelsen »Den danske Litteraturs Fader«. Dette tilnavn er i højeste grad berettiget, idet hans talrige skuespil for Den danske Skueplads og hans omfattende skribentvirksomhed på dansk i mere end én forstand har lagt grundstenen til den moderne danske litteratur. Vi kender vel ingen anden dansk forfatter fra det 18. århundrede, hvis værker i kvalitet og omfang kan måle sig med Holbergs. Især i komedierne demonstrerede han at det danske sprog var jævnbyrdigt med de fremmede kultursprog. Holbergs omfattende og vægtige litterære produktion gjorde det klart for enhver, at det danske sprog var velegnet til at digte på.

Ikke kun i Danmark opnåede Holberg en stor berømmelse. På Holbergs egen levetid nød hans skrifter stor udbredelse og popularitet også uden for Danmarks grænser. Skrifterne og komedierne blev hurtigt oversat og udgivet i blandt andet England, Holland, Frankrig, Italien og Tyskland. Allerede i ældre bog-lexica over Tysklands bogudgivelser syner Holbergoversættelserne anseligt¹.

Holberg i oversættelsen og oversættelsesproblemer vedrørende hans værker er to emner, der kun i begrænset omfang har fundet behandling inden for den danske Holbergforskning. Hvilken Holberg har da de fremmede, der ikke kunne dansk lært at kende? I det følgende skal undersøges hvordan Holbergs epistler har fundet deres udtryk på tysk.

Det tyske og det danske sprog er ganske vist nært beslægtede nabo-sprog, og som følge deraf er det kulturelle fællesskab imellem begge nationer også stort. Men også i forholdet imellem to nært beslægtede sprog kan en oversættelse alligevel volde vanskeligheder. Desuden er en oversættelses kvalitet afhængig af oversætterens sproglige evner og

hans kulturelle kendskab; de arbejdsvilkår, som oversætteren må arbejde under, er også af betydning. I fortalen til sin oversættelse af Herodians Romshistorie og i den 368. epistel beretter Holberg om de problemer, der knytter sig til oversættelsen i det 18. århundrede. Her opstiller Holberg sine principper for oversættelsen. Hvorledes forholder Holbergs ideer om oversættelse sig da til den tyske oversættelse? I det følgende skal Holbergs synspunkter på oversættelsen undersøges, derefter skal den tyske oversættelse præsenteres igennem oversættelseskritisk analyse af udvalgte passager. Herunder skal søges at demonstrere hvordan den tyske oversætter har fulgt Holbergs principper for oversættelse.

2. Holberg og oversættelsen

2.1. Holberg og udlandet

Holberg besad en stor kontaktflade over for fremmede sprog og kulturer. Selv studerede han på udenlandske biblioteker »adskillige rare Skrifter« (Epistel 334 Bd. IV s. 91) på fremmede sprog². De fremmede forfattere blev ikke så ofte oversat til dansk. Også omvendt var det sjældent at en dansk forfatters skrifter blev oversat til hovedsprogene. Med hensyn til Holbergs skrifter forholdt det sig anderledes. Allerede på Holbergs egen levetid oversattes skrifterne og hans tanker fandt således nye læsere også på fremmede sprog. Især fandt hans moralske tanker, der blev trykt i to tyske udgaver (sml. Ep. 447 Bd. V s. 10), et stort læsepublikum i Tyskland. Hvad angår hans sidste hovedværk, epistlerne, blev disse hurtigt oversat til fremmede sprog, hvoraf den første oversættelse forelå på tysk.

2.1.1. Holberg og Tyskland

I det attende århundrede fandtes der ikke noget Tyskland, som vi kender det med det nutidige historiesyn. På Holbergs tid kendte man Tyskland som det geografiske område, der lå syd for hertugdømmerne Slesvig og Holsten og som bestod i et væld af grevskaber, fyrste- og hertugdømmer. I epistel 258 giver Holberg os et indblik i det datidige begreb om Tyskland:

»Saadant er og Oprindelsen til de mange smaa *independente* Stater, som nu findes i *Europa*, sær udi Tyskland, hvor Stathol-

derskabe ere blevne forvandlede til *souveraine* Førstendømmer og Herskaber.« (Bd. III s. 272).

Som udtryk for Holbergs liberale indstilling findes der ikke et sted noget nedværdigende eller negativt udtryk om et fremmed folkeslag. Således heller ikke om Tyskland. Snarere giver han udtryk for et vist fællesskab imellem dansk og tysk tænkemåde. Dette synspunkt er udsprunget af hans historiske studier og fra hans mange rejser og røber en fællesfølelse for disse landes kultur, der på grund af ensartet samfundsopbygning, de forskellige sprog til trods, besidder et vist ånds-fællesskab. Tydeligst kommer dette til udtryk i den 415. epistel om purismen. Her anfører Holberg indledningsvis at de nordiske lærde, hvortil han regner tyske, hollandske og danske alt for ihærdigt bekæmper de fremmede ord:

»Vore Nordiske Lærde, hvorunder jeg befatter Tydske, Hollændere, Danske og Svenske, have lang Tiid havt meget at bestille med at rense deres Sprog fra alle fremmede Ord.« (Bd. IV s. 301).

Derudover anfører Holberg at disse landes lærde sprogrensere reagerer ens over for fremmedord. Holberg skelner imellem på den ene side de nordiske lærde, der vil erstatte fremmedordene med hjemmegjorte ord af egen oprindelse og på den anden side de engelske, der optager fremmedordene i sproget og giver den engelske endelser (ibidem s. 305).

2.2. Holbergs principper for oversættelsen

Som dansk litterat i det 18. århundrede udgav Holberg selv sine bøger. Sit deraf indgående kendskab til datidens bogverden refererer han for epistlernes læser i den tredje epistel. Her hylder Holberg bogtrykkerkunsten som en god og nyttig måde at offentliggøre sine tanker på, men beklager den strøm af unyttige skrifter og bøger der bliver trykt, fordi boghandlerne fortrinsvis tilgodeser almuens litterære ønsker:

»ligesom Kræmmere beflitte sig på de Vahre, som ere efter de fleestes Smag, saa opmuntre Boghandlere studerende Folk, hvoraf mange nu desvær! arbeyde for Kost og Løn, til at skrive

ikke hvad som er nyttigst, men hvad som kan befalde Almuen, hvilken i hvert Land er talrigest, og *Consequenter* blant hvilken kand ventes den meste *Debit.*« (Ep. 3. Bd. I s. 13).

Holberg beklager denne udvikling ikke kun for originalernes vedkommende, men også inden for oversættelsernes område. Dette kræmersynspunkt bevirker at boghandlerne hellere lod Pamela eller Robinson Crusoe osv. oversætte, end Livius eller Platon (Ep. 63 Bd. I s. 273). På det litterære og kulturelle område havde Holberg en – måske for en læser fra det 20. århundrede – påfaldende elitær smag. På den anden side er denne iagttagelse også i dag endnu aktuell. Desværre angiver Holberg som konsekvens af denne fremragende præcise betragtning ikke nogen løsning. Andre steder anviser han en mulig løsning på tingenes tilstand. Således søgte Holberg igennem stipendier at fremme udgivelsen af klassikerne.

I fortalen til Herodians Romshistorie og i den 363. og 368. epistel kommer Holberg frem med sine mere principielle synspunkter på oversættelsen. Derudover fremkommer der behandling af oversættelsesproblemer flere andre steder. Man mærker at Holberg jævnligt kommer i berøring med oversættelser. I den 368. epistel giver Holberg udtryk for de mere principielle betragtninger over oversættelsen. Hans synspunkter heri forekommer mere modnede i forhold til synspunkterne i fortalen til Herodian, der udgaves fire år tidligere i 1746. I det følgende har jeg syntetiseret Holbergs udtalelser til to principper.

Det største problem for den der ønskede gode oversættelser var ifølge Holberg den store skare af ukvalificerede oversættere der beskæftigede sig med gengivelsen af de fremmede sprog. Holberg fordrede angående oversætterens kompetens at oversætteren skulle besidde det, som vi i dag med en moderne betegnelse kalder for fuld fremmedsproglig kompetens. I sin egen diktion betegner Holberg dette således:

»ingen maa paatage sig at *vertere* Skrifter, med mindre han forstaaer begge Sprog i Fuldkommenhed; thi, hvis Oversætterne ere ikke kyndige nok udi Sprogene, kand deraf fødes *Monstra,*« (Bd. IV s. 191).

I fortalen til Herodian nævner han endda kategorisk at: »De samme [oversættelser] bør forbydes at skrives:«³ I fortalen nævner Holberg at

der findes to slags oversættere; de der ikke forstår sprogene ret, og de der vel forstår sprogene, men ikke iagttager nogen regler (sml. Samlede Skrifter Bd. XV s. 34). På epistlens følgende side gentager og uddyber Holberg denne ideelle fordring: »en oversætter maa have Skønsomhed og tilfulde forstaa begge Sprog,« Især på de »dobbelt lydende Ord«'s, inden for synonymernes og de homofone ords område er sådanne sprogkendskaber nødvendige. Til belysning af dette særlige problem nævner Holberg en række eksempler hvoraf der her skal nævnes et; i en historie på latin forekommer en dykker (urinator), der to gange forgæves dykker efter sin økse, der er faldet i vandet: urinabatur et iterum frustra urinabatur. I oversættelsen har dette fundet følgende form: Han pissede første gang, man fik ikke øksen, han pissede og anden gang forgæves. I denne behandling af en oversætters optimale kvalifikationer har Holberg ikke bestemt hvor langt denne grad af tosprogethed bør gå. At forstå to sprog i fuldkommenhed, dvs. såvel aktiv som passiv beherskelse opnås vel kun i undtagelsestilfælde af enkeltindivider. Derfor behøver Holbergs maxime her vel en indskrænkning til at omfatte i det mindste fuld passiv beherskelse af udgangssproget og fuld aktiv beherskelse af målsproget. Set ud fra en rationel betragtning er det vel ikke nødvendigt for oversætteren aktivt at beherske det pågældende fremmedsprog, derimod er det en ufravigelig fordring at han behersker målsproget, idet han jo skal reproducere en version af udgangsteksten. Derfor er det vel en kendt sag at den overvejende del af oversætterne kun oversætter fra fremmede sprog til modersmålet. Ofte forstår man en tankegang udtrykt på et fremmedsprog, imens man ikke er i stand til at udtrykke denne på det fremmede sprog. Derimod kan man lettere forklare denne tankegang på modersmålet.

Angående selve oversættelsens stil mener Holberg at oversætteren bør vælge en middelvej imellem den udgangssprogsnære og den målsprogsnære oversættelse:

»en Middelvej at tage imellem dem, som binde sig formeget til *Originalerne*, og dem, som udi Oversættelserne tage sig alt for megen Frihed.« (Bd. IV s. 189).

Eller som formuleringen lød i fortalen til Herodian fire år før:

»En retskaffen Oversætter tager herudi en Middel-Vej, saa at

han ikke viger fra *Originalen* uden i Talemaader, som stride imod det andet Sprogs Egenskab.«

(Saml. Skr. Bd. XV s. 34)

Som på så mange andre områder anbefaler Holberg også her den gyldne middelvej. Denne løsning forekommer i sin tilsyneladende enkelhed nem at gennemføre, i virkeligheden er den svær at realisere tilfulde. En idealdefinition vil i praksis, anvendt i en oversættelse, snart, afhængig af den anvendte analysemetode, afsløre en oversættelse som enten for bogstavelig eller for fantasifuld. Holberg er tilsyneladende også klar over at denne udtalelse her fortjener en konkretisering. Han konkretiserer sin maxime med følgende moderation:

»thi, ligesom adskillige og foranderlige Klæder ikke formindske et Legemes Skønhed, saa kand og een Slags Tanker udtrykkes udi adskillig Stil.« (Ibidem).

Da en tanke kan udtrykkes på forskellige måder, idet oversætteren kan betjene sig af forskelligt stilleje, bør oversætteren afhængigt af tekstens genre og den formodede læserkreds hellere affatte en version af udgangsteksten. Det er vigtigere at fatte det essentielle – tanken bag ordene – end at oversætte efter bogstaven.

Holberg prioriterer sine krav til oversætteren på følgende måde:

»Man seer heraf, at til Oversættelser udfordres (1) at man er vel kyndig udi Sprogene; (2) at *Originalerne* blive troeligen fulgte; men derhos for det (3) at man ikke forderver, og gjør ukiendeligt det Sprog, hvorudi Oversættelsen skeer;« (Saml. Skr. Bd. XV s. 35).

Men ikke kun problemer vedrørende sprogene og oversætterens kompetens beskæftigede Holberg. Holberg behandler også de problemer der opstår ved gengivelsen af de forskellige stilarter f.eks. fagsprog. I en oversættelse der henvender sig til en speciel læsergruppe f.eks. til en gruppe af fagfolk, bør oversætteren anvende det pågældende fagsprog. I den 368. epistel giver Holberg retningslinier for oversættelsen af tre fagsprog; den filosofiske, den historiske og den religiøse stil eksemplificeret ved bibelstilen.

I filosofiske skrifter mener Holberg at det »er best at betiene sig af *Philosophiske* og *Techniske Terminis*, som engang allevegne ere antagne;« (Bd. IV s. 189). Hvis ikke oversætteren tager hensyn til disse sproglige universalia kan den oversatte tekst blive uforståelig for dens lærde læser. Holberg nævner til eksempel, at man desværre kan iagttage denne forandringstendens i hollandske oversættelser.

Ved oversættelsen af historiske skrifter »bindes man meere til Orde-
ne, som findes udi *Originaler*« (Bd. IV s. 189). Her er det især ved oversættelsen af titler, personnavne og geografiske betegnelser af største vigtighed at oversætteren ikke søger at gøre de fremmede betegnelser for realia for hjemlige for læseren. Holberg mener at man her bør tage hensyn til disse sproglige universalier og overtage disse i uændret skikkelse.

I bibeloversættelser bør man derimod ikke »binde sig til de *Oriental-ske* Talemaader, som skurre for meget udi Ørene,« (Bd. IV s. 190 sml. derudover Samlede Skrifter Bd. XV s. 35). I modsætning til den moderne bibeloversættelse, der går ud fra at Bibelen bør være sprogligt aktuel i gengivelsen, mener Holberg at man ikke bør gengive »den heele Bibel satt udi nu brugelig Stiil,« (Ibidem). Årsagen til at Holberg på bibeloversættelsernes område bryder med sit ellers så pragmatiske oversættelsesprincip er den brugsholdning, som han så ofte anlægger. Holberg mener at den ældre stil for menigmand forekommer mere højtidelig, og at den derfor bør bibeholdes.

Af ovenstående eksempler kan afledes at Holberg anlægger et bruger-synspunkt på oversættelsen; den almene, videnskabelige stil for filosoffen, den præcise på facts beroende stil for historikeren og den højtidelige lidt gammeldags stil i Bibelen for menigmand. Holberg ville give læseren den tekst, som denne læser set ud fra Holbergs synspunkt behøvede. Når man betænker den moderne tekstlingvistisk orienterede oversættelsesteoris syn på en tekst som en stilistisk set variabel størrelse, afhængig af faktorer som læser, afsender – modtagerforhold etc., kan man sige at Holberg også i sine synspunkter på oversættelsen egentlig er forbavsende aktuel.

I den 447. epistel omtaler Holberg også et generelt problem ved oversættelsen af dansk til fremmede sprog. Der synes også dengang at have været mangel på danskkyndige oversættere:

»og ellers tilstaar jeg, at det er vanskeligt at faae Danske Skrifter

vel oversatte paa andre Sprog, efterdi, der findes kun gandske faa Fremmede, som have naaet nogen Fuldkommenhed i det Danske.« (Ep. 447 Bd. V s. 11).

Også på dette område udtalte Holberg sig på baggrund af egne erfaringer. På tidspunktet, da epistlerne blev udgivet, besad Holberg stor erfaring i hvordan danske skrifter blev modtaget i udlandet, idet næsten alle hans egne komedier og skrifter var udkommet på fremmede sprog.

Og hvilke skrifter så Holberg da helst oversat? I hans epistler træder det mangfoldige steder frem at oldtidens klassikere står hans interesse nærmest, derfor undrer det ikke at han anbefalede oversættelse af oldtidens værker. Dette opfordrede han ofte sine studerende til (sml. Ep. 190 Bd. II s. 23). Også i fortalen til Herodian omtaler han rosende Ablancourt der »vilde heller være oversætter end *Autor*,« (Saml. Skr. Bd. XV s. 35). I den 439. epistel omtaler Holberg rosende en dansk oversættelse af »de gamle *Tactiske* Skribentere, eller de *Autores*, som have beskrevet de Gamles Kriigs-Væsen.« (Bd. IV s. 370). Det drejer sig her om en oversættelse af de romerske strateger begået af Peter Friderich Suhm (1728-98). Suhm havde heri, som han anførte i fortalen, anvendt Holbergs principper for oversættelsen⁴. Holberg blev meget begejstret over dette og skænkede den unge mand et frieksempplar af sin nys udkomne »Danmarks og Norges Beskrivelse«. Det betydningsfulde for Holberg i at Suhm oversatte efter hans principper kan ses i denne yderst sjældne donation. Desuden roste Holberg i fortalen til Suhms næste værk Suhms initiativ til at gøre læseren bekendt med de gamles skrifter og lærdom⁵. Efter sit møde med den unge Suhm betegner Holberg det som bedre at blive herhjemme på denne »Side af Eider-Strømmen« i stedet for at tilegne sig moderne nytteløse sprog som pariserfransk (sml. Ep. 439 Bd. IV s. 370).

2.3. Detharding og Holberg

Episteloversættelsen er foretaget anonymt. Læseren mærker kun direkte til Detharding igennem yderst få fodnoter. I den tyske oversættelse demonstrerer oversætteren et kyndigt kendskab til dansk og sine rige formuleringsevner. Grunden til oversættelsens kvalitet skyldes i dette tilfælde ganske særligt oversætterens dansk-tyske opvækst.

Georg August Detharding fødtes 1717 i Rostock af tyske forældre og kom omkring 1732 til København, hvor hans far Georg Detharding indtog et professorat i medicin ved universitetet. Georg August Detharding blev senere professor i statsret og historie ved Christianeum (gymnasiet) i Altona og fra 1750 Syndicus ved domkapitlet i Lybeck og førte efter hinanden de danske titler af kancelliassessor, justitsråd og etatsråd.

Detharding havde stor erfaring som Holberg-oversætter og Holberg var yderst tilfreds⁶. I den 447. epistel roser Holberg sin tyske oversætter Detharding:

»Denne Forberedelse [Herodians Roms historie] blev strax oversat på Tydsk af Hr. *Cancellie-Assessor* og *Syndico* udi Lybeck *Georg August Detharding*, hvilken har *verteret* adskillige af mine andre Skrifter, og det med den Flid, at hans Arbejde overalt har vundet Bifald.«

(Bd. V s. 11f)

I Tyskland havde Dethardings oversættelse af Holbergs Herodian fået en dårlig kritik, idet denne i henseende til kvalitet ikke var på højde med Holbergs oversættelse. I den nævnte epistel omtaler Holberg den kranke skæbne, der blev hans oversættelse af Herodian i Tyskland til del. Detharding har tilsyneladende ikke haft de samme gode egenskaber som klassisk oversætter. Detharding havde foretaget sin oversættelse direkte fra den græske original og kun oversat Holbergs fortale fra dansk⁷. Derfor konkluderer Holberg med rette at »samme *Critique* er den Danske Oversættelse u-vedkommende.« (Ibidem s. 12). Sml. desuden den 182. epistel, der vidner om emnets vigtighed for Holberg. Heri forsvarer han endnu engang sin danske Herodian-oversættelse over for den tyske kritik (sml. Bd. II s. 337).

Netop i den 447. epistel træder Detharding frem for den tyske læser og forsvarer sin Herodian-oversættelse. Idet Detharding ikke ville forfatte en tysk oversættelse af en græsk forfatter fra dansk, anvendte han den græske original som forlæg. Hvis han havde oversat Holbergs tekst direkte til tysk, ville resultatet fjerne sig for meget fra den græske original.

Med Holbergs argument for en oversættelse, der ligger så nær forfatterens mening som muligt, synes det her at Detharding har valgt

den rigtige løsning. At han så ikke har haft en tilstrækkelig kompetens til at oversætte fra græsk, det er så en anden ting. Lad os i det følgende betragte Dethardings begrundelse nærmere:

»Die deutsche Uebersetzung des Herodians, welche mit der Einleitung des Herrn Baron von Holberg ans Licht getreten, ist nach dem griechischen Original veranstaltet worden, und hat dabey des Herrn von Holberg dänische Uebersetzung, die sonst vortreflich gerathen, nicht wohl zum Grunde gelegt werden können, weil man sonst einen griechischen Schriftsteller aus dem dänischen würde übersetzt haben. Ob auch diese deutsche Uebersetzung den Sinn des Originals ausdrücke, oder nicht, müssen Kenner beurtheilen.« (ty Bd. V s. 20f fodnote).

Dethardings opgave som oversætter var netop at forelægge en tysk oversættelse af Herodians Romshistorie og ikke en tysk udgave af Holbergs Herodot-udgave. Holbergs differentiering imellem oversættelsen som version og oversættelsen som parafrase er også her anvendelig.

3.0. Dethardings tyske episteloversættelse

3.1. Den tyske udgivelse og tekstforhold

Sit sidste hovedværk, »Epistlerne«, udgav Holberg på »Autors Bekostning« i København i årene 1748 til 1750. Allerede før den danske udgave forelå komplet, påbegyndtes udgivelsen af den tyske oversættelse. Samtidigt med udgivelsen af de to første danske bind, blev der allerede arbejdet på den tyske oversættelse, der udkom 1748-50. Disse to bind genudgaves sammen med de resterende tre bind 1753-55 som komplet udgave. Det fjerde bind fra 1753 betegnedes »Vierter und letzter Theil«, men også det posthume femte bind betegnedes »Fünfter und letzter Theil«⁸. Den tyske oversættelse blev udgivet af den københavnske forlægger, den tyske indvandrer Otto Gottlieb Wentzel i Copenhagen og Leipzig. Anden udgave besørgedes allerede 1760 af bogtrykker Hammerich i Altona og tryktes i Slesvig.

For Holberg havde udbredelsen af hans skrifter i udlandet stor betydning. Han fulgte med stor interesse hvordan hans værker blev solgt og recenseret i udlandet (sml. f.eks. Epistel 66 Bd. I s. 282 ff). Så

meget at han testamenterede Wentzel det femte bind af epistlerne til posthum udgivelse⁹. Allerede i september 1754 syv måneder efter Holbergs død forelå dette bind.

Den tyske oversættelse indeholder ikke samtlige epistler. Udgiveren har udeladt et par epistler, uden at kendetegne dette. Disse udeladelser er sandsynligvis foretaget af hensyn til det tyske publikum. Således er den 67. epistel om Romerkirkens gridskhed ikke oversat. Heri udtrykker Holberg uden omsvøb sin mening om den katolske kirke. Et eksempel fra argumentationen vidner om dennes skarphed:

»Thi mange Ting, som derudi læres [i den romersk-katolske kirke] ere saa selsomme, at intet udi mine Tanker kan tiene meer til Beviis paa Menneskenes *Stupiditet*.« (Bd. I s. 286).

Dette og lignende tanker har sandsynligvis været for vovede at offentliggøre i Tyskland, hvor den katolske kirke havde større magt end i det reformerede Danmark. I bind IV er epistlerne 309 og 310 også udeladt uden anførelse af grunden. Episteltællingen synes heller ikke konsekvent. Således betegnes i det tyske bind IV epistlerne 337 og 338 begge som Brief 38 (tyske udgave s. 124 og 128). I det femte bind forekommer der et spring i nummereringen imellem epistel 487 og 488, der i den tyske nummerering har hhv. nr. 41 og nr. 45 (sml. den tyske udgave bd. V hhv. s. 194 og 196). Ligeledes i det femte bind forekommer det brev, der egentlig skulle have været den 92. epistel med nummeret 79 (ty. Bd. V s. 456).

Fodnoter i en oversættelse er et heftigt diskuteret emne inden for oversættelsesvidenskaben. Nogle mener at de bør undlades helt, – andre at enkelte nødvendige godt kan tillades. Detharding har anvendt få fodnoter. Disse forekommer i regelen på steder hvor oversættelsen alene ikke kan få hele betydningen med eller har karakteren af redaktionelle anmærkninger. I det foregående har vi stiftet kendskab med noter af sidstnævnte kategori. Et eksempel af den førstnævnte forekommer i den 452. Epistel, hvori Holberg anfører en række eksempler på ord, der efter hans mening ikke burde oversættes til dansk: »Bogsal for *Bibliothek*, Høresal for *Auditorium*« (Bd. V s. 33). På grund af de korresponderende dansk-tyske ordfelder kan Detharding her gengive passagen i direkte oversættelse: Büchersaal, Hörsaal. Men Holbergs begrundelse for at afvise »Høresal« fordi det lydligt

indeholder betegnelsen »Hør«, kan ikke overføres til sproget tysk, idet hør har en anden betegnelse. På dette sted forsyner Detharding teksten med en forklarende note:

»Denn durch einen Hörsaal kann ich auch ein großes Zimmer verstehen, worinn Flachs und Hanf aufbewahret wird, weil Hör in der dänischen Sprache Flachs oder Hanf bedeutet.« (ty. Bd. V s. 62).

Desuden har Detharding gjort en tilføjelse. Han diskuterer nemlig, hvorvidt man bør bibeholde citater og titler eller gengive disse med de på det fremmede sprog almindeligt anvendte. Det må synes mest formålstjenligt at gengive citater o. lign. på den måde, som det er kendt på for modtageren, der læser det fremmede sprog. I den 470. epistel giver Holberg et referat af et tysk digt. Digterens navn anføres ikke: »Hør, hvad en sindrig *Moralist* herom anfører.« (Bd. V s. 68). Over de følgende sider giver Holberg et referat af det moralske digt af svejtseren Albrecht v. Haller. På dette sted indsætter Detharding forfatterens navn og indleder de følgende sider citat på følgende begejstrede måde:

»Ein sinnreicher Haller har hierüber auf eine vortreffliche Art geurtheilet, und seine Gedanken sind so edel, daß ich in meinem Brief nicht schöner, als mit denselben ausschmücken kann. Man findet sie in seinem Versuch schweizerische Gedichte auf der 58 und folgende Seite folgender Gestalt ausgedruckt:« (Ty Bd. V s. 123 f) [Her følger 4 siders aftryk af Hallers digt].

I Holbergs epistel forefinder man kun et referat af Hallers digt, der slutter med følgende kommentar. Dethardings kommentar dertil er meget mere følelsesladet end Holbergs noget mere objektive kommentar:

»Saa vidt *Autor*, hvis Betænkninger herover ere vel noget sterke, skiønt man maa tilstaae, at de ikke ere gandske u-grundede. Thi Erfarenhed viiser, at man seer ikke saa meget paa Gierningerne selv, som paa Personerne der bedriver disse. Jeg forbliver &c.« (Bd. V s. 70).

Denne passage afviger væsentligt fra Holbergs original. På dette sted udtrykker Detharding større begejstring end Holberg. Sml. den tyske gengivelse heraf:

»So weit gehen die herrlichen Gedanken dieses großen Mannes, welche durch die Erfahrung unterstützt werden. Denn diese lehret, daß man nicht so sehr auf die That selbst, als auf die Person sehet von welcher die That vollbracht wurde. Ich bin etc.« (Ty Bd V s. 128).

Ved gengivelsen af denne passage anvender Detharding Holbergs første princip for oversættelse. Nemlig at gengive originalens mening i stedet for dens bogstav. Det forekommer her adækvat at gengive den tyske original, i stedet for en tysk oversættelse af et dansksproget referat. Således bringer han oversættelsen nærmere Holbergs intention. Men her skal det ikke nægtes at Detharding i sin begejstring for Haller nok går for vidt i sin fortolkning.

3.2. Epistlernes genre

For den efterfølgende oversættelseskritiske analyse af den tyske oversættelse af Holbergs epistler skal her gennemføres en kortere indholdsmæssig analyse og en deraf følgende genrebestemmelse. En sådan genrebestemmelse er påkrævet for at fastlægge teksttypen og de nødvendige midler, der bør sættes ind ved oversættelsen.

En analyse af epistlerne med henblik på en genrebestemmelse støder på den vanskelighed at de ialt 539 epistler indeholder diverse emner. Denne mangfoldighed afspejler sig også i stilen. Stilen i de fem bind er ikke så ensartet at det kan være berettiget at betegne det som *een* epistelstil, snarere synes det mere træffende at tale om en epistelpræget stil. De fire første bind har en mere udarbejdet, en mere tæt stil end det sidste bind, hvorpå Holberg ikke nåede at læse en så udførlig korrektur, som på de første bind.

Holberg valgte brevstilen for sine essays indenfor de forskellige materier. De fingerede breve er stilet »Til **«, en person, der i breve ne tiltales »du« eller »Min Herre«. På tysk er denne brevstil oversat til tysk brevstil, udskriften lyder »Mein Herr« og tiltalen er tredje person flertal.

Epistlerne nærmer sig stilistisk set essay-genren, hvori forfatteren i en slags offentligt brev, uden krav på objektivitet, søger at undersøge en tanke i dens opbygning og fulde konsekvens. Epistel-stilen har ikke kun eet udtryk, men forandrer sig og kan snart anvende elementer fra den fortællende prosa, snart elementer fra den poetiske fremførelse. Holberg vil beskrive og analysere en tanke fra flere sider. Det giver sig udslag i stilen, der syntaktisk præges af længere sætninger med tunge led. I nogle passager forekommer sætningerne tilsyneladende endeløse, for da at blive afbrudt af en pause i form af en kort sætning. Også typografisk er tekststudgaven præget af sparsomhed. Der er ikke anvendt 'ny linie' ret ofte. Indholdsmæssigt er stilen præget af lange ord og ordsammensætninger og også af en del fremmedord. Disse fremmedord har deres oprindelse fra næsten alle kendte sprog: de klassiske og det oldnordiske, de moderne; hollandsk, engelsk, spansk, italiensk, tysk og fransk, og de sjældne; eskimoisk, kinesisk o. fl.

Holberg definerer selv i fortalen stilen som »Trykt Breve-Samling, som værende aleene rettet efter Materiens Beskaffenhed.« Holberg anslår den nøgterne, undersøgende stil, »Stilen er herudi ikke saa pyntet som udi mine *moralske* Tanker: Bør ey heller saa at være udi *Epistler*.« (Fortalen s. 1 Bd. I s. III). Epistlernes stil kan vel heller ikke siges at være pyntet: få steder anvender Holberg en poetisk omskrivelse eller en poetisk vending. Stilen forekommer snarere inspireret af den videnskabelige stil; Holberg analyserer et emne på samme måde som i en afhandling. For det brede publikums skyld undgår han så vidt muligt den alt for tørre videnskabelige stil. Holbergs emne kan være af abstrakt karakter, som i den 232. epistel om *De mundo optimo* – den bedste verden, eller konkrete kommentarer til aktuelle hændelser, som f.eks. epistel 239 om kvægsygen »Besser Kalb als Kind«. I epistlerne mærker man at Holberg fører dagbog over sin læsning, passager af disse antager stiltræk fra anmeldelser.

Den mest dækkende betegnelse for epistlernes stil giver Holberg egentlig selv i titlen: »Lud. Holbergs Epistler, befattende Adskillige *historiske, politiske, methaphysiske, moralske, philosophiske* Item Skiemtsomme *Materier*.«

I forhold til den moderne teksttypologi kan man henregne epistlerne til den indholdsbetonede, logiske fremstilling, den fremstilling, der oftest forekommer i fag- og sagbøger, reportager, afhandlinger o.lign. Ved oversættelsen af denne genre bør oversætteren fortrinsvis lægge vægten på at formidle korrekt information.

3.3. Eksempler fra oversættelsen

3.3.1. Indledning

På grund af epistlernes omfang er en komplet oversættelseskritisk analyse her ikke mulig. En generel oversættelseskritik synes heller ikke formålstjæntlig, idet kritikken derved ikke vil kunne gøre krav på repræsentativitet. Derfor har jeg i det følgende foretaget analyser af udvalgte tekstpassager. Disse er udvalgt under hensyntagen til typiske Holberg-oversættelsesproblemer.

De analyserede afsnit er: Fortalen; Parodi på dansk purisme, ep. 448; Apologi for Fanden, ep. 60.

3.3.2. Fortalen

Som altid i Holbergs værker ligger det ham på sinde at bestemme det foreliggende skrifts indhold og dets stil i forhold til den øvrige produktion. Mit valg af fortalen som emne for den foreliggende analyse er sket, idet initiallæsningen er for afgørende betydning for læserens oplevelse med bogen. Læser man den tyske fortale igennem uden tanke for den bagvedliggende originals udtryk, forekommer oversættelsen at være en komplet gengivelse. Først ved en sammenligning med originalen opdager man at oversætteren har tilladt sig en række afslibninger af Holbergs stil. Således træder Holberg ikke straks frem for læseren i den danske fortale. Brevstilen røber sig først i løbet af læsningen af de følgende linier. Originalens første sætning lyder:

»Udi denne Samling af Breve vil findes, at *Materien* svarer til Titelen, saasom intet derudi sees uden de Ting, som kand *interessere* en Læser; da derimod mange andre trykte Breve-Samlinger indeholde mestendeels intet uden Ord og *Complimenter*.« (Fortalen s. 1).

I den tyske oversættelse derimod træder Holberg umiddelbart frem for sin læser og konnoterer dermed straks mediets form, brevstilen. Holberg giver sig til kende i aktiv form i oversættelsen:

»Ich habe mich bemühet, in diesem Briefen, welche ich gegenwärtig der Welt vor Augen lege, bloß von solchen *Materien* zu handeln, welche den Lesern zum Nutzen und Vergnügen gereichen können.« (Vorrede s. 1).

Holbergs videre argumentation for at hans epistler tilhører den filosofiske genre undergår en række ændringer i den tyske gengivelse. Egentlig foretager Detharding ikke nogen direkte indholdsmæssige strygninger, men den lange række af ændringer forekommer alligevel ikke helt korrekt. Sml. i det følgende Holbergs formålserklæring for epistlerne:

»Jeg *deciderer* efter nogle andres *Exempler* ikke med Myndighed udi nogen omtvisted *Materie*: Jeg tilkiendegiver aleene, hvorledes jeg efter mit ringe Begreb fatter en Ting, og viser de *Argumenter*, hvorpaa mine Tanker grundenes.« (Fortalen s. 1).

Som bekendt måtte Holberg udgive sine sidste skrifter under censur. Derfor søger han at retfærdiggøre sit gøremål ved i fortalen at begrunde at han aldeles ikke er ude i noget kættersk øjemed. I fortalen giver han til tider med slet dulgt ironi, der sine steder kan grænse til sarkasme, udtryk for sin utilfredshed. Ironi anses for en af de sværeste sprogfunktioner for en oversætter. På den ene side kan det være svært for en oversætter, der måske ikke er helt fortrolig med det fremmede sprog at erkende den fine balancegang imellem spøg og alvor, når forfatteren udtrykker det modsatte af hvad han mener. For det andet kan det være vanskeligt at træffe en lignende tankegang på det fremmede sprog. Lad os i det følgende betragte hvorledes denne sætning har fundet sit udtryk på tysk

»Ich entscheide in denselben [i epistlerne] nicht, wie einige zu thun gewohnt sind, eine bestrittene Materie, durch einen Macht-Spruch, sondern ich zeige bloß an, wie ich nach meiner geringen Einsicht diese oder jene Sache gefaßt, und gebe die Gründe zu erkennen, wesfalls ich so und nicht anders denke.« (Vorrede s. 2).

Under en sammenligning falder det i øjnene at oversætteren har ændret på Holbergs stil. Udgangsteksten kan karakteriseres ved syntaktisk set at være præget af den logisk opbyggede argumentation, semantisk set ved en anvendelse af fremmedord fra filosofien. I den tyske udgave gengives den fyndighed med hvilken Holberg udtaler sig i en sætning. Derimod kendetegnes ordvalget ved en række ændringer. Den danske akademiske stil, der her er præget af adskillige fremmed-

ord, er på tysk vejet for en tysk akademisk stil. Her sættes ord af tysk oprindelse i stedet for fremmedordene af klassisk oprindelse. Med kendskab til Holbergs pragmatiske indstilling til fremmedord »at, naar et beqvemt fremmed Ord engang haver faaet Borger-Ret, [scil.], saa er sikkrere at beholde det samme,« (Ep. 415 Bd. IV s. 301) kunne man angribe netop denne sprogpurisme, da den strider imod Holbergs egen indstilling. Det strider også imod Holbergs egen indstilling til oversættelsen af filosofi. Men set ud fra oversættelsens position inden for dens tyske stilgenre, synes det tilladeligt. Denne sprogpurisme indenfor den tyske videnskabelige stil forekommer vel også os med et forholdsvis åbent forhold til fremmedord i sproget noget fremmed. Holberg nævner selv flere eksempler på denne tyske sprogpurisme i den 415. epistel, så disse forandringer synes derfor tilladelige.

Det mest eklatante eksempel på oversættelsen af fremmedordene forekommer allerede i titelen. »Johan Ludvig Holbergs Epistler befatende Adskillige *historiske, politiske, metafysiske, moralske, philosophiske*, Item Skiemtsomme *Materier*.« bliver på tysk simpelthen til »Herrn Ludwigs Freyherrn von Holbergs vermischte Briefe.«. Med sit ordvalg her har Holberg ønsket at give sine essays en bestemt genre-mæssig placering. Ved det foretagne ordvalg har han undgået det almindelige danske ord brev og i stedet valgt den græske betegnelse, epistel. Epistel kommer af Epistellein, der betyder at tilsende. Igenem sit ordvalg har Holberg dannet skole, idet han har præget dette ord på dansk (sml. ODS). På tysk derimod vælger oversætteren ordet Brief, et ord fra det daglige sprog. Dermed bliver Holbergs Essays for læseren straks kategoriseret til at tilhøre brevsamlingerne. Imens på dansk epistel tilkendegiver at det her ikke drejer sig om almindelige breve.

I fortalen opdager man en række fortyskninger af de danske fremmedord af latinsk oprindelse. Således »*interessere*«, »zum Nutzen und Vergnügen«; »Jeg haver stedse underkastet mine *Meditationer* udi *Philosophie* og *Morale* skiønsomme Folks *Correction*«, »wie ich übrigen alles was ich je geschrieben, dem Urtheil und der Verbesserung billiger Richter unterworffen.« Dette sidstnævnte eksempel demonstrerer desuden den nævnte tendens til at afslibe Holbergs mere udførlige begrundelser.

I den videre beskrivelse af sit forehavende, som Holberg giver i fortalen, vil læseren med kendskab til Holbergs oprindelige udtryksform, kun i begrænset omfang kunne genkende den følgende passage:

»Ich habe mich zu dem Ende der Scherz- und Stachel-Gedichte bedienet, ich habe Betrachtungen über die Thaten der Helden und Heldinnen angestellt, ich habe meinen Lesern ernsthaft moralische Gedanken mitgetheilet! Ich habe Reise-Beschreibungen erdichtet, und endlich diese Briefe entworfen, so daß nichts weiter als Gespräche übrig geblieben, welche doch auch schon in meinen Schauspielen geschehen, die fast alle moralisch sind, und in Unterredungen bestehen.« (Vorrede s. 3f).

Denne korte oversigt over Holbergs værker er ganske anderledes i den danske original. Vi bemærker at Holbergs udtryksmåde er meget mere differentieret. Holberg skriver selv:

De *differente* Maader, hvoraf jeg til den Ende haver betient mig, ere ved lystige *Poëmata*, ved *Satires*, ved *Reflexioner* over Helte og Heltinde Bedrifter, ved alvorlige *moraliske* Tanker, ved *fingerede* Reyse-Beskrivelser, og endelig ved disse *Epistler*; saa at der fattes ikkun at udføre moralske *Materier* ved Samtaler, hvilket dog ogsaa kand siges at være skeed ved mine Skue-Spill, som bestaae udi *Dialoger* og fast alle ere moralske.« (Fortalen s. 4).

3.3.3. Parodi på dansk purisme, ep. 448

I denne parodi karikerer Holberg den danske purisme ved at vise hvor nødvendige og naturlige dele af det danske sprog fremmedordene er blevet. En adækvat oversættelse af denne passage stiller store krav til oversætterens evner. På den ene side er det af afgørende betydning at identificere de ældre danske former, og på den anden side skal de tyske modsvarende betegnelser nogenlunde dække de danske. For *mangen* nutidig læser måtte den ene eller anden betegnelse forekomme ubekendt. Men også allerede på Holbergs egen tid var mange af de ældre ord så gamle og ude af brug at meningen først bliver forståelig, når man har de moderne fremmedord i fodnoterne til støtte.

Detharding har løst problemet ved at anvende den samme teknik som Holberg. Derudover har han fundet det nødvendigt at forsyne teksten med en fodnote til forklaring af Holbergs idé:

»Herr Baron Holberg spottet in diesem Briefe über diejenigen, welche durchaus kein fremdes Wort dulden wollen, sondern alle

und jede, aus einer anderen Sprache entlehnten Wörter, die durch den langen Gebrauch bereits angenommen und ganz verständlich sind dennoch in ihrer Muttersprache übersetzen, und dadurch unverständlich werden.« (Ty Bd. V s. 50 note).

Den første del af noten forekommer os tilladelig, idet den bringer oplysning om forhold, som læseren ikke kunne se ud af oversættelsens tekst alene. Den følgende del af noten forekommer os derimod unødvendig og står for Dethardings egen regning:

»So übertrieben allerdings bey einigen diese Bemühung ist, insbesondere in der Arzneykunst und Anatomie, wo man ein besonderes Wörterbuch nöthig hat, um die neugeschaffenen Wörter zu verstehen, so ist dennoch diese Bemühung, wenn sie in ihren Schranken bleibet, überhaupt nicht zu tadeln.« (Ibidem).

Denne del af noten forekommer for subjektivt farvet. Detharding tager her stilling til en tendens i sproget og søger at modificere Holbergs udtryk. Især sætningen »wo man ein besonderes Wörterbuch nöthig hat ...« demonstrerer at Detharding her udtrykker sin egen mening i stedet for at give plads for en nødvendig fodnote af almen interesse.

Denne tilføjelse forekommer endnu mere unødvendig når man læser Holbergs egen kommentar til sit parodiske forsøg. I sin kommentar i den efterfølgende 451. epistel betegner han det som et »u-grundede Foretagende« at ville forkaste alle fremmede »skiønt forhen almindeligen antagne og forstaaelige Ord« og i stedet for erstatte disse med andre, der er »u-beqvemme og u-forstaaelige« (Bd. V s. 32). Som nævnt har Detharding anvendt samme metode som Holberg. Han forsyner de allermest ukendte ord med »oversættelse« tilbage til fremmedord. Detharding anvender ældre tyske glosser til gengivelse af de danske arveord. Oversættelsen forekommer her egentlig at være lykkedes godt. Betragter man den tyske oversættelse alene, synes denne epistel særdeles vellykket. Det falder ikke i øjnene at teksten er oversat, men ved en sammenligning med originalen er det påfaldende at Detharding ikke gengiver de samme ord som Holberg med note¹⁰. Næsten alle ord, på nær to eksempler har fundet en korrekt, ordret tysk gengivelse. De to undtagelser er Glugmaanet og Blidemaanet. Til erstatning forefinder vi to andre tyske arveord: Brachmonat og Heu-

monat, der ikke betegner januar og februar, men juni og august. Egentlig kunne Detharding på dette sted have anvendt betegnelserne Hornung for februar og måske Jänner eller Wintermonat for januar. Hvorved her måske bør bemærkes at Jänner er en sydtysk form. Dethardings substitution på dette sted forekommer dog adækvat, idet Holberg med sit ordvalg fortrinsvis betoner det indholdsmæssige aspekt af disse ord. Andre steder tilføjer Detharding forklarende noter til ord, som i Holbergs original ikke er forsynet med fodnoter. Det er diskutabelt hvorvidt originalen på disse steder kan bære disse udvidelser. På den anden side understøtter Dethardings tilføjelser en tendens, der allerede er indeholdt i teksten. Således gengives *Academiet*, den Salvedes Byrd og Sædemaanet med hhv. »hohen Schule«, og for de to sidstnævntes vedkommende med de modsvarende latinske betegnelser som note; »Gesalbten«/»Christi«, »des Weinmonats« / »October«. Disse kompensationer forekommer ikke som unødvendige tilføjelser. Derfor højnes oversættelsens kvalitet igennem disse.

3.3.4. Apologi for Fanden

Den 60. epistel, Apologi for Fanden, er en af Holbergs vittigste epistler, og samtidigt en sublim demonstration af Holbergs opbygning af sin logiske argumenterekunst. Holberg demonstrerer i en logisk opbygget argumentation, at Fanden har fortrin.

Lad os i det følgende betragte nogle eksempler på hvordan oversættelsen har mestret denne opgave.

En anden tendens i Dethardings oversættelse er at han har fortysket Holbergs epistler. Således forekommer navne og steder i fortysket udgave. I denne epistel finder man en række eksempler på fortyskning af egennavnene og de geografiske betegnelser. Først til egennavnene: »Hr. Niels eller Peder Degn« til hvem Holberg beder læseren om ikke at vise dette brev, bliver på tysk til »dem Prediger ihres Orts, und dem Küster«. (Bd. I s. 260, ty Bd. I s. 326).

Derudover forandres Erasmus Montanus, der lod Peder Degn blive til en hane til Erasmus Montanus og Küster Paul (Ty Bd. I s. 316). De gamle norske bønders betegnelse for Fanden, »Gammel Erik« gengives med fortysket ortografi »alter Erich« (Bd. I s. 255 ty Bd. I s 320).

Denne tendens til at fortyske epistlernes handling ved at henlægge den til Tyskland, bliver mest tydelig i historien om »min gode Marthe« som Fanden møder på Gammel Torv. På tysk bliver dette til »Meine

Liebe Martha«, og handlingen henlægges til torvet, som det forekommer i enhver tysk by »auf dem Markte« (Bd. I s. 255, ty I s. 323).

Også på et andet område har Detharding suppleret Holbergs ideer. På dansk har Holberg kun anvendt den danske betegnelse Fanden. Ikke hvert sted hvor Holberg nævner djævelen, anfører Detharding den modsvarende tyske betegnelse »Der Teufel«. Detharding varierer udtrykket, idet har anfører flere betegnelser for denne herre, således direkte navne, som Teufel, eller Satan, hvoraf Teufel forekommer langt de fleste gange (over 24) Satan (kun 2). Også omskrivende betegnelser som »des bösen Geistes«, »böser Feind« eller »Feind des menschlichen Geschlechts« forekommer.

Disse ændringer af Holbergs betegnelse, giver den tyske gengivelse et mere varieret udtryk.

Inden for det syntaktiske område forekommer der en række opløsninger af Holbergs lange perioder. Holbergs interpunktion følges kun undtagelsesvis; det ofte anvendte semikolon og kolon følges kun sjældent og gengives hovedsageligt ved punktum. Især på interpunktionernes område er det påfaldende at oversætteren har gjort Holbergs stil mere flydende. Sml. her f.eks. den lange sætning, der i originalen omfatter 17 linier, men i oversættelsen er gengivet ved 23 linier og tre perioder (Bd. I s. 255, ty Bd. I s. 323)¹¹. Sammesteds har oversætteren endog, sandsynligvis af klarhedshensyn, tilladt sig at føje en sætning til:

»Er kommt in diesem Stücke mit dem ewigen Juden Ahasverus überein.«

Myten om Jerusalems Skomager, der hvileløst flakker om i århundrederne, gengives ved en anden betegnelse. Holberg skriver her om Jerusalems Skomager, mens oversætteren betegner denne som »den ewigen Juden Ahasverus«. Det kunne her forekomme en upræcis oversættelse, idet Detharding her ikke følger Holberg. På den anden side kommer det her for Holberg an på sammenligningen i alder med Fanden. Idet den indholdsmæssige funktion her tillægges overvejende betydning, forekommer denne udskiftning her passabel.

I den her analyserede epistel synes det at Holbergs stil er helt forandret på tysk. Den noget lange stil bliver forkortet og dele af teksten finder andre udtryk. Dog synes disse omskrivelser at træffe Holbergs mening, omend ikke hans bogstav.

På det indholdsmæssige område kan især gengivelsen af de juridiske fagudtryk volde vanskeligheder ved gengivelsen på et fremmed sprog. Her demonstrerer Detharding grundige kendskaber inden for tysk og dansk ret. Alle juridiske fagudtryk fra kontraktretten oversættes korrekt. Netop på grund af de ellers så nøjagtige og korrekte oversættelser af de juridiske udtryk forekommer en udeladelse utilladelig: »Saa som Fanden er engang kommen i ond Rygte, tillegges hans Indskydelse Hoer, Mord, Rov, Tyverie og alle onde Gierninger«, »so schreibt man seiner Eingebung alle böse Handlungen in der Welt zu«¹². Denne afslibning i oversættelsen forekommer på dette sted ikke tilladelig. Sandsynligvis har Detharding med denne redaktion ment at kunne forkorte Holbergs opremsning til det væsentligste. Det forekommer dog ikke umiddelbart korrekt, idet Holbergs opregning ikke respekteres. Detharding har også foretaget andre ændringer, der hovedsagelig går ud på at gøre Holbergs stil mere flydende. Ved disse ændringer er der dog oftest ikke anledning til at angribe grove oversætterfejl eller unøjagtigheder. I det følgende skal anføres to eksempler på denne tendens.

Holbergs historie om den gode Marthe er uden indledning. På tysk indleder Detharding med følgende ord »Hierher gehört folgende Historie:« (ty Bd. I s. 323). Den behandling, som Fanden gav Marthe overbetones på tysk. På dansk var det »et Ørefigen«, mens det på tysk er blevet til en meget kraftigere »eine derbe Mauschelle«. Der forekommer ikke at være belæg i originalen for denne udvidelse.

En anden redaktionel ændring forekommer derimod ikke korrekt. På dansk siger Holberg:

»De Tanker, som man bør have om en listig og ond Aand, have forarsaget, at jeg ikke haver været af Meening med de Lærde herudi.« (Ibidem).

Dethardings oversættelse lyder således:

»Weil ich mir den Satan sehr listig und böse vorstellen, so bin ich

bisher mit den Gelehrten in diesem Stücke nicht einerley Meynung gewesen.« (Ibidem).

Denne tilføjelse har dog mere karakter af en redaktionel ændring, end af en oversættelse.

4.0. Konklusion

Som sammenfattende bemærkning kan siges at Holbergs epistler ved en oversættelseskritisk analyse, der baseres på en analyse af den tyske oversættelse alene, godt kan holde stand. Den tyske oversættelse forekommer korrekt og flydende og ville for denne oversættelseskritik, der udelukkende bedømmer en oversættelse efter dens kvalitet på målsproget, være fremragende. Holberg kunne godt have skrevet epistlerne sådan på tysk.

Men ved en oversættelseskritik, der tager sit udgangspunkt i en sammenligning imellem original og oversættelse træder der afslibninger og en mild redaktion frem. Stilen er den lærde stil, der i datidens Tyskland kendtes fra andre brevsamlinger. Denne meddelelsesform, der på Holbergs samtid, og vel især i tiden efter blev en så yndet meddelelsesform.

En analyse af fortalen på de nævnte præmisser bringer en del ændringer af Holbergs stil frem. Den svære Parodi på dansk Purisme gengives godt og adækvat, hvorimod den strengt logisk opbyggede og derfor svære Apologi for Fanden, ikke forekommer af så god kvalitet, idet oversætteren har anvendt for mange omskrivninger.

Med henblik på Holbergs første princip for oversættelsen: kun oversættere med fuldt kendskab til begge sprog bør sættes ind, forekommer det at Detharding har grundige kendskaber i begge sprog.

Med hensyn til Holbergs andet princip for oversættelsen: at oversætteren bør følge forfatterens mening snarere end hans bogstav, forekommer det os at vi ret beset har en forkortet Holberg-udgave foran os. Dette indtryk beror ikke i så høj grad på de forholdsmæssigt få udeladte epistler og sætninger, men på oversætterens udeladelser af

ord og på hans syntetiseringer af vendinger til overbegreb. Der forekommer en del afslibninger inden for syntaksen. Især passager hvor Holbergs stil bliver noget langstrakt, har oversætteren tilladt sig at forkorte. Den tyske oversættelse forekommer os således at have en normalsproglig prægning, uden at vi derfor vil kritisere oversættelsen som en bleg gengivelse.

Som afsluttende bemærkninger på denne undersøgelse af Holbergs oversættelsesprincipper og den tyske episteludgave kan siges, at oversættelsen må betegnes som god. I det væsentlige har Detharding fulgt Holbergs mening mere end hans ord. Og da Holberg selv i fortalen udtrykker at epistlernes stil ikke bør være så pyntet, er det berettiget at udtale, at Holbergs epistler har fundet et værdigt udtryk på tysk.

Noter

1. I Hensenius' fortegnelse omfatter Holbergs værker næsten en hel spalte, i moderne fortegnelser som den altomfattende Gesamtverzeichnis indtager Holbergs værker over tre store sider;
Sml. Bd. I sp. 412f in Hensenius, Wilhelm (udg.): Allgemeines Bücherlexicon oder vollständiges Alphabetisches Verzeichnis der von 1700 bis zu Ende 1810 erschienenen Bücher, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern gedruckt worden sind, 1912 Leipzig; Sml. Bd. 63 s. 390-393 in Gorsny, Willy und Hilmar Schmuck: Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1700-1910, 1982 München, New York und Paris.
2. Epistelhenvisningerne refererer til: Ludvig Holbergs Epistler I-VIII Udgivne med Kommentar af F.J. Billeskov-Jansen, 1944-1954 Kbh.
3. Henvisningerne til Herodians fortale refererer til Carl S. Petersen: Holbergs samlede Skrifter Bd. XV, 1917 Kbh.
4. Peter Friderich Suhm: De Gamles Krigs-Skole, aabnet ved de gamle Skribenteres Frontini, Polyæni, Æliani og Arriani Oversættelser, 1749 Kjøbenhavn.
Suhm udtrykker sin tak til Holberg på følgende måde:
»Nu burde jeg vel tale noget om, hvorledes en ret Oversættelse bør gøres, og om jeg selv herudi har efterfulgt mine Regler, men som saa mange lærde og fornuftige Mænd have allerede længe siden lykkeligen handlet herom, saa holder jeg saadant Arbeyde for unyttigt og overflødig, heldst saasom vor berømmelige og navnkundige *Baron Holberg* der formedelst sine ypperlige Skrifter med Rette kand kaldes det Danske Folkes *Cicero*, nyeligen haver handlet om en retscaffen Oversætters Pligt i Fortalen af sin Herodiano, og derhos ogsaa viset Aarsagen, hvi der aarligen udkomme saa mange slette Oversættelser. Denne

store Mands Fodspor have jeg i denne min Oversættelse søgt, saa meget mueligt at efterfølge. *Sed longe sequere, & vestigia semper adora.*»

5. Peter Friderich Suhm: Pythagoræ Gyldene Vers med Hierochis Commentario, P. Syri Sententzer, og Phædri Fabler, oversatte af Grædsken og Latinen, 1750 Kiøbenhavn.
6. Detharding oversatte adskillige af Holbergs værker, således 1745 Det første Levnedsbrev, 1746 Helte- og Heltinde Historier, 1747 Den jødiske Historie, 1747 Herodian, 1748 Introduktion til Natur- og Folkeretten, 1747 Kirkehistorien og 1749-55 Epistlerne bind I, II, III og V (Sml. Bille-skov-Jansen i kommentaren Bd. VII s. 367f). Desuden oversatte Detharding adskillige af komedierne.
7. Herodians römische Geschichte von Holberg vorbereitet, herausgegeben von Wentzel, Kopenhagen und Leipzig 1747.
8. Ved den efterfølgende oversættelseskritik er der anvendt en trebinds udgave fra Landesbibliothek Euthin: Herrn Ludwigs Freyherr von Holberg vermischte Briefe. Copenhagen und Leipzig, Bd. I og II 1753, Bd. III 1752, Bd. IV 1753 og Bd. V 1755. Ved citering forkortet: ty.
9. Sml. fgl. passus af Holbergs testamente af 16.1.1754:
»Den femte Tome af mine Epistler, som endnu ere i Manuskript, skienker jeg til Boghandler Otto Wenzel.«
(Bd. V s. 291)
10. Sml. bilag I.
11. Sml. Niels Åge Nielsen: Syntaksen i Holbergs epistler, 1983 Aarhus, s. 57 under Ledsætningsdybde. Den foretagne analyse af syntaksen i Holbergs epistler bringer værdifuld oplysning om de syntaktiske forhold i Holbergs epistler. Netop syntaksen synes at volde problemer ved en gengivelse på fremmede sprog, fordi Holberg udnytter det danske system tilfulde.
12. Sml. Nielsen op. cit. s. 50 under Årsagssætning.

Bilag I

Oversigt over de i Epistel 448 forekommende arveord med noter, sammenholdt med den tyske oversættelse (ty. Bd V s. 50f).

Holbergs tekst	Holbergs note	Dethardings note	Dethardings oversættelse
a) Glugmaanet	a) <i>Januario</i>	+	+
b) Blidemaanet	b) <i>Februario</i>	+	+
+	+	a) Junius	a) des Brachmonaths
+	+	b) Julius	b) des Heumonaths
<i>Academiet</i>	+	c) Akademie	c) hohen Schule
c) <i>Doctor</i> -Trappen	c) <i>Doctor</i> -Graden	d) Zu Doctoribus creiret	d) Doctorstufte
d) den Guddommelige Kundskab	d) <i>Theologien</i>	d) Theologie	d) der Gottesgelahrtheit
e) de verdslige Love	e) <i>In Jure</i>	e) Jurisprudenz	e) den weltlichen Rechten
f) Lægekunsten	f) <i>Medicinen</i>	f) Medicin	f) Artzneykunst
g) Mestere af Verdens Viisdom	g) <i>Magistri Philosophiæ</i>	h) Magistri Philosophiæ	h) Meister der weltlichen Weisheit
h) bleve skabte	h) <i>Creerede</i>	k) creiret	k) erschaffen
den høje Skoles Forstander	+	l) Rector	l) der Vorsteher der hohen Schule
i) Lauerbærkronede Personer	i) <i>Baccalaurei</i>	i) Baccalaurei	i) Mit Lorbeer gekrönte
k) den lærde Fristad	k) <i>Republica Literaria</i>	n) Republica Literaria	n) unser gelehrten Freystadt
l) Skriftmager	l) <i>Autor</i> eller Skribent	n) Autor	n) Schriftsteller
m) Dantze-Forsamlinger	m) <i>Mascarader</i>	o) Ball	o) Tanzversammlungen
Mumme-Lystigheder	+	p) Masqueraden	p) verummten Lustbarkeiten
Skuespil	+	q) Comödien	q) Schauspielen
n) Afskiærelse	n) <i>Accise</i>	r) Accise	r) Handel und Abkürzungen
o) Tæring	o) <i>Consumption</i>	s) Consumption	s) Verzehrung
p) Fortørmelser og Forsvarelsers Forbund	p) <i>Offensive og Defensive Aliancer</i>	t) Offensiv- og Defensiv-Allianzen	t) Angriffungs- und Verteidigungsbündnissen
q) en verdslig Vises	q) <i>Philosophi</i>	u) Philosoph	u) eines Weltweisen
r) den ene Skriftmager	r) <i>Autor</i>	v) Autor	v) Den einen Schriftsteller
s) Bogsæl	s) <i>Bibliothek</i>	w) Bibliothek	w) Büchersaal
t) om Planternes Bedrifter	t) <i>Historia Plantarum Autor</i>	x) Historia Plantarum	x) Thaten der Pflanzen
u) Orme-Maanet	u) <i>Julii Maanet</i>	y) Julius	y) Heumonath
w) Stjerne-Kunsten	w) <i>Astronomien</i>	z) Astronomi	z) Sternkunde
x) Alderdommen	x) <i>Antiquiteter</i>	a) Antiquitäten	a) die Alterthümer
u) Digter	u) <i>Poët</i>	b) Poet	b) Dichter
Salvedes Byrd	+	c) Christi	c) Gesalbten
Sædemaanet	+	d) October	d) des Weinmonaths
z) Tvistighed	z) <i>Disputatz</i>	e) Disputation	e) Die gelehrte Streitschrift
aa) øverste Hørsæl	aa) <i>Auditorio superiori</i>	f) Auditorio Superiori	f) obersten Hörsaal

At læse mellem linjerne

Af Carsten Elbro

Ordbog over det Danske Sprog definerer at »læse mellem Linierne« som det at »forstaa, hvad den skrivende (forfatteren) egentlig har tænkt, men ikke (ligefrem) udtrykt eller ikke ønsket at udtrykke (røbe)«. Som et eksempel citerer ordbogen blandt andre Carsten Hauch for engang i sidste århundrede at have givet dette råd: »læg ... ikke al for megen Vægt paa, hvad hun skriver. Læg mest Mærke til det, Du læser mellem Linjerne«. ¹

Denne definition rejser straks spørgsmålet om, hvordan læseren kan forstå noget, som den skrivende faktisk ikke har udtrykt. Det følgende er et forsøg på at besvare dette spørgsmål og de dermed forbundne spørgsmål om, hvornår man læser »mellem« linjerne, og hvilke regler der gælder.

Det er praktisk at begynde med at se på logiske, sproglige forudsætninger (præsuppositioner), fordi de er indiskutabelt til stede i tekster.

- (1) Er du holdt op med at tyrannisere dine elever?
- (2) På hvilket program vasker du jeres kat?
- (3) Har du erkendt, at man får slanke fingre af kold kaffe?

Man vil umiddelbart ikke have lyst til at svare på disse spørgsmål. Hvert af spørgsmålene indeholder nemlig logiske forudsætninger, som man ikke har lyst til at godtage:

- (1a) Du har tidligere tyranniseret dine elever.

Denne forudsætning gemmer sig i verbet 'holdt op' i det første spørgsmål. Man kan jo ikke holde op med noget, som man aldrig har gjort. *Holde op* betegner en overgang ligesom *standse*, *slutte*, *begynde*, *fødes*, *dø*, *vågne*, *gå i stykker* osv. Alle sådanne overgangsverber indeholder en forudsætning om, at det på et tidspunkt i fortiden var anderledes, end det er nu. *Standse* forudsætter en bevægelse, *vågne* forudsætter søvn eller bevidstløshed, *gå i stykker* forudsætter at være hel og i orden.

Spørgsmål (2) anmoder om en uddybning af et mere generelt forhold, og det er dette generelle forhold, som forudsættes:

(2a) Du vasker jeres kat i vaskemaskine.

I spørgsmål (2) gemmer der sig i øvrigt også den påfaldende forudsætning, at

(2b) du har en kat sammen med andre.

Det er 'jeres' kat og ikke bare 'din' eller *en* kat.

I det tredje spørgsmål er det ligesom i det første verbet, som gemmer forudsætninger:

(3a) Man får slanke fingre af kold kaffe.

Det, man *erkender*, er kendsgerninger, ligesom hvis man *indser*, *konstaterer* eller *fastslår*. Det er alle såkaldt faktive verber, altså verber, der fastslår fakta, i modsætning til at *mene*, *synes* eller *påstå*.

Der er selvfølgelig mange andre ord og konstruktioner, som er særligt velegnede til at gemme forudsætninger; men i første omgang kan vi konstatere, at de nævnte spørgsmål har to slags indhold. De har et *erklæret indhold* – det er selve det udtrykte spørgsmål, og de har et *forudsat indhold*, det som får os til at undvige spørgsmålene i stedet for at svare »ja, ja« eller »nej, nej«.

Det forudsatte indhold er det, der tages for givet i spørgsmålene, det spørgeren går ud fra, og det den adspurgte på forhånd antages at acceptere. Og det er det, vi nu på sin vis har fundet frem »mellem« linjerne. Endnu er dette langt fra den mest avancerede form for læsning »mellem« linjerne; men vi finder trods alt et indhold, som ikke står erklæret »på« linjerne, men som den skrivende må have haft i tankerne.

Et første resultat er altså, at man i nogle tilfælde kan læse »mellem« linjerne ved at være opmærksom på det forudsatte indhold snarere end det erklærede indhold.

Et af de spørgsmål, som dette foreløbige resultat rejser, er, om læseren i virkeligheden *altid* er opmærksom på det forudsatte indhold, for i så fald læser man måske altid »mellem« linjerne. Men det er læseren ikke, eller rettere, det er langt fra alle forudsætninger, man er

opmærksom på, når man læser en tekst. Vi kan trække adskillige forudsætninger frem i de tre spørgsmål, som jeg indledte med at stille. I det første spørgsmål var det f.eks. også forudsat, at

- (1b) du er lærer for nogle elever,
- (1c) der findes sådan noget som elever,
- (1d) du forstår dansk,
- (1e) der findes en adspurg person,

osv. ud i stadig mere banale forudsætninger. Ved de andre spørgsmål og ved alle andre tekster i øvrigt er der tilsvarende utallige forudsætninger, som vi ikke altid er opmærksomme på, og som den skrivende næppe heller har skænket en tanke. Hvis vi konstant var opmærksomme på det forudsatte indhold i stedet for det erklærede, ville vores læsning gå helt i stå.

Det er også meget almindeligt, at visse teksttyper spiller på læserens manglende opmærksomhed på det forudsatte indhold. Det gælder f.eks. for annoncer. En række meget almindelige overskriftstyper lyder:

- (4) Så nemt er det at få den levende med på ferie.²
- (5) Look. En længere nydelse.³
- (6) »Jeg er forsigtig med min hud – derfor bruger jeg RoC,« siger Susse Wold.⁴

Det er annoncens mål at give forbrugeren en positiv opfattelse af varen, og i alle disse tilfælde gør annoncerne det ved at forudsætte det væsentligste:

- (4a) Det er nemt at få den levende med på ferie.
- (5a) Look er en nydelse.
- (6a) RoC er skånsom mod huden, (selv om det måske ikke lyder sådan af navnet).

Den skrivendes idé er, at modtagerne – de potentielle forbrugere – er mindre kritiske og derfor mere påvirkelige, når det væsentlige ikke erklæres åbent, men i stedet forudsættes.

Tekster rummer således masser af forudsætninger, som læseren normalt ikke er opmærksom på. Læseren kan udmærket *blive* opmærk-

som på disse forudsætninger, sådan som vi blev det ved de nævnte eksempler. Men det er ikke det gængse.

Tilsvarende tilfører læseren selv automatisk en række ting til sin forståelse. Ellers ville han eller hun ikke kunne få tekstens brudstykkevis gengivelse af emnet til at hænge sammen. En relevant viden om den del af verden, som teksten handler om, er en forudsætning for at få enhver ganske almindelig tekst til at hænge sammen.

- (7) »han ... strakte Armene. Han havde saa smaat blundet over Regnskaberne«. ⁵

Det er kun fordi, læseren ved, at det er rart at strække sig, når man har blundet, at han eller hun kan få disse sætninger til at hænge sammen i det rette årsagsforhold. At den sidste sætning giver *årsagen* til den første, står der jo strengt taget ikke noget om. Det kunne også have været omvendt, hvis der havde stået:

- (8) Han strakte armene. Barnet grinede højt over hans hoved.

Så ville sammenhængen være en helt anden. Han ville formodentlig holde et barn op i hænderne. Det kildrer i barnets mave, og det griner frydefuldt. Dermed giver den sidste sætning en *følge* af den første.

Læseren *kan* blive opmærksom på, hvordan han eller hun på denne måde får teksten til at hænge sammen; læseren kan blive bevidst om sine inferenser, som englændere og svenskere kalder det; ⁶ men det er ikke det almindelige. Normalt er læseren opmærksom på det, den skrivende har trukket frem, nemlig det erklærede indhold.

Vi kan nu gå videre og spørge, hvornår man læser »mellem« linjerne, dvs. hvornår man vender opmærksomheden væk fra det erklærede indhold og lader et andet indhold være det centrale. I tilfældet med de tre ubehagelige spørgsmål fra indledningen er det ret let at se. I nogle af dem var forudsætningerne hårrejsende forkerte. Og så drejede de sig endda om læserens vaner og meninger. Det fik os til at stå af.

For den almindelige, flydende kommunikation gælder der generelt den regel, at det forudsatte indhold skal være acceptabelt for såvel afsender som modtager. Denne regel kunne man ligefrem kalde en paragraf i det uskrevne aftaleforhold, der består mellem afsender og modtager.

Hvis det forudsatte indhold ikke er accepteret af afsenderen, vil han eller hun virke ironisk, utroværdig eller ligefrem løgnagtig; og hvis det forudsatte indhold ikke er acceptabelt for modtageren, vil han eller hun blive opmærksom på det og måske bryde aftaleforholdet.

Dette er dog langt fra den eneste situation, hvori læseren vender opmærksomheden væk fra det erklærede indhold. Det sker også, når læseren oplever et tilsyneladende brud på andre af de paragraffer, der gælder for det uskrevne aftaleforhold mellem afsender og modtager. Eller sagt på en anden måde: man læser »mellem« linjerne, når et eller flere af éns generelle krav til forståelsen ikke umiddelbart forekommer opfyldt.

De vigtigste paragraffer i aftaleforholdet mellem afsender og modtager, mellem den skrivende og læseren, er følgende:

§ 1. Acceptable forudsætninger

§ 2. Sammenhængende

§ 3. Sandfærdig

§ 4. Rimelig

§ 5. Konsistent

§ 6. Nyhedsværdi

§ 7. Relevant

§ 8. Dækkende

§ 9. Passende sprog og stil.⁷

Indholdet af disse paragraffer bliver uddybet i det følgende. Den første paragraf i aftaleforholdet mellem den skrivende og læseren siger som nævnt, at det forudsatte indhold skal være acceptabelt for både afsender og modtager.

Nu er det dog ikke altid som ved de indledende spørgsmål, at modtageren får lyst til at bryde helt ud af modtagerrollen, hvis denne paragraf bliver overtrådt. Det er nemlig ikke i alle tilfælde, at det forudsatte indhold skyder modtageren noget i skoene, som han eller hun ikke vil være ved.

(9) Red dinosaurusen, før det er for sent.⁸ (Graffiti).

Dette eksempel på graffiti indeholder en påfaldende fejlagtig forudsætning, nemlig at dinosaurerne endnu er i live og står til at redde. Her tillægges der ikke modtageren noget ubehageligt, så her står læseren ikke nødvendigvis af. Han eller hun giver sig snarere til at spekulere

over meningen. Det vil sige, at læseren giver sig til at lede efter de intentioner, som den skrivende kan have haft med det skrevne, men som ikke står åbent formuleret.

I den mere avancerede form for læsning »mellem« linjerne indgår to komponenter: en afvisning af det erklærede indhold og en rekonstruktion af et bedre indhold, som antages at ligge nær den skrivendes intentioner.⁹

Den første komponent er afvisningen af det erklærede indhold, og det vil sige, at læseren vender sin opmærksomhed væk fra det. I det konkrete tilfælde kunne det da heller ikke falde læseren ind at efterkomme opfordringen til at redde dinosaurerne, for de *er* jo uddøde.

Den anden komponent består i, at læseren genopbygger eller rekonstruerer et mere rimeligt indhold. Læseren forsøger at rekonstruere et indhold, som formodes at svare til den skrivendes intentioner.

Ved nærmere eftersyn finder vi også den første af disse to komponenter i den enklere form for læsning »mellem« linjerne, som vi undersøgte i de første seks eksempler. I de tilfælde afviste vi jo også det erklærede indhold. Det nemme bestod i, at vi blot skulle finde en del af det forudsatte indhold for at have fundet det interessante indhold i teksten.

I den mere avancerede form for læsning »mellem« linjerne, som vi er på vej ind i nu, kan læseren ikke nøjes med at blive opmærksom på det forudsatte indhold. Læseren må foretage en rekonstruktion af indholdet helt fra bunden af.

Inden vi går i gang med at rekonstruere indholdet i »red dinosaursen, før det er for sent«, må jeg understrege en ting, nemlig at de to nævnte komponenter i praksis arbejder nærmest parallelt. Det er ikke sådan, at læseren altid *først* afviser det erklærede indhold og derefter går i gang med at opbygge et mere rimeligt indhold. Det kan også være, at læseren får en idé om et muligt andet indhold og på det grundlag må afvise det erklærede indhold. Det kan f.eks. være, at læseren har en stærk forventning om at modtage et rasende svarbrev fra sin advokat, og at denne forventning får ham eller hende til at afvise et indhold, som de fleste andre læsere ikke ville have fundet noget påfaldende ved.

Når man skal rekonstruere indholdet i en tekst, findes der ingen regelret fremgangsmåde, man kan benytte. Men der sker ofte det, at læseren går tilbage til de ikke-sproglige forudsætninger bag teksten og

overvejer, hvem der har skrevet teksten og i hvilken situation, for dermed at få ideer til, hvilket formål teksten kan være skrevet med.

I det konkrete tilfælde med dinosaurussen kan man f.eks. tænke sig, at teksten er skrevet af en punker eller en tilsvarende 2. generations ungdomsoprører. Det vil sige, at den skrivende kan antages at være skeptisk over for en række af de ideer og initiativer, som generationen fra '68 står for. Og teksten kan dermed være et udtryk for en reaktion mod en eller flere af tresseroprørets mærkesager.

Disse overvejelser er med til at styre tankerne i retning af redningsaktioner for truede dyrearter, »Red hvalerne – støt Greenpeace« f.eks., og støttekampagner for bevaringsværdige institutioner. Og i så fald tilfører teksten disse virkelige redningsaktioner et skær af latterlig nyttesløshed. Det er alligevel for sent, når der skal sådanne aktioner til.

Læseren har nu genopbygget en mulig intention bag den tilsyneladende meningsløse tekst. Denne intention kan udtrykkes i en rekonstrueret version af teksten:

- (9a) Disse redningsaktioner for truede dyre- og plantearter er latterligt nyttesløse, fordi de alligevel kommer for sent, på samme måde som en opfordring til at redde dinosaurussen vil komme alt for sent.

Det taler for denne rekonstruktion, at der findes andre tekster i den samme genre og fra samme tidspunkt, som siger det samme:

- (10) Red roen
– støt
melis (Graffiti),

hvis man vel at mærke læser det erklærede indhold som

- (10a) Red sukkerroen
– køb stødt melis,

og rekonstruerer indholdet til

- (10b) Disse støtteaktioner for truede plante- og dyrearter er latter-

ligt overflødige, ligesom en redningsaktion for sukkerroen vil være det.

Der er ganske vist tale om to lidt forskellige begrundelser i de to tekster: redningsaktionerne kommer alligevel for sent, og redningsaktionerne er overflødige; men den latterlige nytteløshed er fælles.

Jeg har nævnt, at den læsende under rekonstruktionsarbejdet leder sine tanker hen på den skrivende og hans eller hendes situation for at få ideer om intentionerne bag teksten. Heraf kommer ledetrådene for det produktive, skabende element i rekonstruktionen. Men disse ledetråde er langt fra tilstrækkelige. Vi kan jo f.eks. opstille en hel række rekonstruktioner af det sære slagord, »red roen – støt melis« i versionen, »red sukkerroen – køb stødt melis«:

- (10c) Disse overenskomster, der sigter på at give arbejde til flere nyuddannede læger og tandlæger er latterligt overflødige, fordi mennesker altid vil have lyst til at spise søde og usunde ting.
- (10d) Ligesom melis kan være stødt, kan søde unge mennesker også blive stødte, hvis de behandles dårligt.
- (10e) Lige så latterligt overflødige som en eventuel støtteaktion for sukkerroen, er andre former for støtte til landbruget.

Den første af disse alternative rekonstruktioner (10c) er en overfortolkning. I sammenligning med versionen 10b virker den for indviklet. Så den vil vi afvise. Alt andet lige er vi tilbøjelige til at foretrække den enkle løsning frem for den mere indviklede. Det er faktisk et generelt krav til det rekonstruerede indhold, at det skal være så enkelt som muligt.

Den anden alternative rekonstruktion (10d) er nærmest en underfortolkning. Den forklarer kun en del af teksten, nemlig »stødt melis« og lader »red sukkerroen« stå uforklaret. I sammenligning hermed forklarer den oprindelige rekonstruktion (10b) langt mere af teksten, ja faktisk hele teksten. Her er så et andet krav til rekonstruktionen: den skal gøre så mange detaljer i teksten som muligt meningsfulde; den skal forklare så mange dele af teksten som muligt.

Også det tredje alternativ (10e) kan vi bruge til at udlede en vurderingsnorm. Det tredje alternativ er nemlig ikke særlig spændende. Det er ikke så kontroversielt som version 10b de steder, hvor teksten findes. Hvis vi har mulighed for at opstille en rekonstruktion, som er

mere spændende, vil vi foretrække den. Det gælder generelt, at rekonstruktionen skal være så virkningsfuld som muligt, den skal være spændende, oplysende, morsom osv. Pointen skal være så skarp som muligt.

Læseren vurderer kort sagt forskellige rekonstruktionsmuligheder ud fra, at den bedste er den, der på den enkleste og den mest dækkende måde gør teksten så virkningsfuld som muligt.

Selv om hele dette rekonstruktionsarbejde ofte foregår i løbet af sekunder, så kan det godt være meget omfattende. Det får vi et forstærket indtryk af, hvis vi tænker på alle de muligheder, der ligger i en anden fortolkning af det *erklærede* indhold i teksten med melis:

(10f) Red roen (: stilheden, ordnen, jf. bevar roen!) – køb stødt melis.

Med denne indsigt i, hvad der sker, når man læser »mellem« linjerne, kan vi nu gennemgå eksempler på, hvad der kan ske, når læseren finder, at andre af paragrafferne i det uskrevne aftaleforhold mellem den skrivende og læseren tilsyneladende er overtrådt.

§ 2 i aftaleforholdet siger, at teksten skal kunne give en sammenhængende forståelse. I nogle tilfælde kan sammenhængen være sværere at finde, end det skulle synes nødvendigt.

(11) »I anden akt forekom der maledede lærreder, som forestillede gravmonument, og der var et hul i bagtæppet, som skulle forestille månen [...] Så kom der flere mennesker farende og gav sig til at hive i den kvinde, der før havde været i hvidt og nu var i lyseblåt. De fik hende ikke slæbt bort med det samme, men stod længe med hende, men endelig blev hun da slæbt bort, og ude i kulissen blev der slået tre gange på noget, der lød som metal, og andre knælede nu ned og gav sig til at synge en bøn [...]«¹⁰

Der er en scene, der er optrædende, som synger, og det er en beskrivelse fra 2. akt af noget, som altså sikkert er en opera. Men hvad der foregår i denne 2. akt, kan man kun ane på trods af den detaljerede beskrivelse. Der mangler tilsyneladende en sammenhængende forståelse bag beskrivelsen.

Det fører til, at læseren vender sin opmærksomhed væk fra det erklærede indhold og prøver at forestille sig, hvem den skrivende er, og i hvilken situation han eller hun befinder sig. Er det et barn? En svagtbegavet eller måske formanden for Foreningen til Operaens Bekæmpelse? Er den oplevende beruset eller på anden måde ude af sig selv – forelsket måske?

Det kan selvfølgelig ikke afgøres på grundlag af så kort et uddrag af en lang roman; men vi kan se, at det er nødvendigt at læse »mellem« linjerne.

§ 3 siger, at teksten skal være sandfærdig. Det er et krav, vi straks kan nuancere noget. Det gælder for det første kun på en særlig måde for skønlitteratur; og da de færreste vil hævde at kende alt til sandheden, så må kravet for det andet formuleres negativt, at teksten *ikke* må indeholde kendte eller indlysende fejl.

Hvis én siger, »nej, det siger du ikke!« til noget, man faktisk lige har sagt, kan man godt regne med, at det erklærede indhold ikke er det væsentlige. I dette tilfælde er rekonstruktionen ikke så vanskelig, fordi det er et konventionelt udtryk for overraskelse hos modtageren.

Sværere er det med:

(12) Brug Handelsbanken!

– Nøglen ligger under måtten! (Graffiti).

Nej, det gør nøglen ikke. Det er ikke sandt. Så læseren må afvise det erklærede indhold og forsøge at rekonstruere et nyt indhold. Ledetrådene og vurderingskriterierne for det rekonstruerede indhold er de samme, som jeg tidligere har nævnt. Lad mig blot foreslå en enkelt mulighed ud af mange, hvoraf nogle sikkert er bedre.

(12a) Det er ikke nær så enkelt og hjemligt at være kunde i Handelsbanken, som de gerne vil give det udseende af.

§ 4 foreskriver, at teksten skal indeholde rimelige vurderinger. Og da heller ingen ved med sikkerhed, hvad der er rimeligt, må man formulere paragraffen negativt: teksten må i hvert fald *ikke* udtrykke alment uacceptable vurderinger. Første linje af en berømt tekst lyder:

(13) »En sammenkrøben, grå bygning på kun fireogtrediv e etager.«

Hvordan kan en bygning være på *kun* 34 etager? Det er i almindelighed en urimelig vurdering, fordi den forudsætter, at bygninger normalt er langt højere end 34 etager. Men det er så en vurdering, som bliver forståelig, når man tænker på, at linjen indleder en fremtidsroman fra 1930'erne, nemlig Aldous Huxleys *Fagre nye verden* (1932). § 4 gælder altså ikke uindskrænket for litteratur.

En tekst, som udtrykker klart urimelige vurderinger, skal ofte forstås *ironisk*, dvs. at læseren skal rekonstruere et indhold, som udtrykker en modsat vurdering af den erklærede.

(14) Støt atomoprustningen!

– Engang vil den åbne en helt ny verden for dig! (Graffiti).

'Ny og bedre' er adjektiver, som hører sammen. Så en 'ny' verden er for læseren spontant en bedre verden.

Spørgsmålet er, hvordan atomoprustningen i sig selv kan føre til denne nye og bedre verden. En helt *ødelagt* verden og i den forstand ny er desværre en oplagt mulighed. Så vurderingen af atomoprustningens konsekvenser kan ikke tages alvorligt. Det giver faktisk meget bedre mening at vende vurderingen helt om og dermed ændre opfordringen til

(14a) Stands atomoprustningen!

– Engang vil den ødelægge din verden!

§ 5 siger, at teksten skal være konsistent, dvs. ikke selvmodsigende. Lad os tage et ret nemt eksempel:

(15) Jeg har ikke noget mod indere, pakistanere, kinesere og japanere, men jeg kan ikke fordrage asiater. (Graffiti).

Alle de nævnte nationaliteter er jo asiater, så teksten er selvmodsigende. Den fejl peger som i så mange andre tilfælde tilbage på den skrivende eller rettere den, der omtaler sig selv som 'jeg'. Vedkommende er ulogisk, måske tåbelig. Og hvis læseren tilføjer 'ligesom andre racister', så har rekonstruktionen også fået det bid, som vi kræver af den.

(15a) Racistiske holdninger er udtryk for en tåbelighed, som let kan vendes mod én selv.

§ 6 og dermed det sjette krav, læseren stiller til sin forståelse af teksten, er, at der er en informations- eller nyhedsværdi. Teksten skal give viden eller oplevelser, som ikke er rene banaliteter eller tautologisk tomgang.

Hvis dette krav ikke umiddelbart findes opfyldt, må læseren til at læse »mellem« linjerne.

(16) Rygning forkorter cigaretter. (Graffiti).

Det er jo indlysende sandt. Så læseren må spørge, hvorfor den skrivende har besværet sig med at meddele andre det. Der må være en intention, som strækker sig videre end til at oplyse om en selvfølge.

I dette tilfælde kan man nærme sig intentionen ved at sammenligne med et slagord imod rygning, »rygning forkorter livet«. Så vil man kunne se indskriften på væggen som et typisk eksempel på graffiti. Det er et galgenhumoristisk anti-slogan, som kan rekonstrueres til

(16a) Rygning er ikke værre end så meget andet.

Livet er usundt, man kan dø af det, hedder det også.

Når teksten ikke umiddelbart ser ud til at have informationsværdi, er der oplagt den anden mulighed, at der er tale om en *underdrivelse*. Jyden, som to gange har vundet i V-6-spil, udtaler til Ekstra Bladet, at »det er da ikke så ringe«. Det er faktisk overordentlig heldigt.

§ 7 betyder, at læseren kræver af teksten, at den er vedkommende i situationen; den skal være relevant.

Det er f.eks. ikke umiddelbart relevant, hvis man finder denne tilføjelse til en liste over bøger, man er på vej til boghandleren efter:

(17) Vi har ikke salt til et æg.

Boghandleren kender ikke den titel og foreslår diskret, at det nok slet ikke er en titel. Så tilføjelsen lader ikke umiddelbart til at være vedkommende i situationen. Læseren må så til at læse »mellem« linjerne for at *gøre* den relevant.

Der er den mulighed, at en eller anden har forvekslet boglisten med

en almindelig indkøbsseddel, og at meningen er, at man skal huske at købe salt.

(17a) Husk også at købe salt til et æg.

Men denne rekonstruktion er næppe sandsynlig, for man plejer at købe salt til mere end ét æg, når man alligevel er i gang.

Det er snarere meningen, at tilføjelsen skal læses i overført betydning:

(17b) Når du går hen for at købe alle de bøger, så husk lige på, at vi ikke har ret mange penge.

På den måde bliver den relevant.

§ 8 og dermed læserens ottende krav til forståelsen af en tekst er, at den skal være dækkende for sagen i situationen. Det skrevne skal være fyldestgørende; det skal på en fuldstændig måde dække de mest centrale af læserens forventninger. Når det ikke gør det, bliver tavsheden talende.

For et stykke tid siden havde en af mine venner haft en kontaktannonce i avisen, som havde givet hele fire svar. Han følte sig ikke særlig sikker i sin bedømmelse af svarene og bad mig om at læse dem og sige, hvad mit indtryk var. I hans vel nok foretrukne svarbrev kunne man samle følgende selvkarakteristik:

(18) Jeg er (efter venners udsagn) en glad, positiv, udadvendt og naturlig pige.

Det lød jo helt fint. Men han tøvede som sagt uden helt at vide hvorfor. Da jeg spurgte ham, hvad han ville tro hun vejede, blev han bleg. Han blev opmærksom på, at hendes oplysninger ikke helt dækkede hans forventninger. Han havde selv oplyst, at han vejer et par og halvtreds kilo. Ud fra hans blege ansigtsfarve at dømme måtte jeg tro, at han havde foretaget rekonstruktionen:

(18a) Jeg er desuden temmelig tyk, men det tør jeg ikke nævne, for så ses vi nok ikke.

Men det er selvfølgelig ikke den eneste mulige.

- (18b) Jeg mener i øvrigt ikke, at udseendet bør spille nogen afgørende rolle, så derfor skriver jeg ikke om det.

Eller en tredje rekonstruktion:

- (18c) Jeg vejer nogenlunde det samme som dig, så det synes jeg ikke er så vigtigt at nævne.

Endelig betyder den niende og sidste paragraf i aftaleforholdet mellem den skrivende og læseren, at tekstens sprog og stil skal passe til emnet og situationen.

Der må altså være en udtalt grund til, at man jævnligt kan finde engelsksprogede annoncer i danske ugeblade.

- (19) You'll always be recognised by your taste in Scotch.¹¹

Annoncen bryder med læserens forventninger til sproget i bladet. Lad mig foreslå følgende rekonstruktion:

- (19a) Drik Heartburn (den annoncerede whisky), så vil du blive placeret over andre i stil.

I det samme blad var der for øvrigt en annonce for en såkaldt

- (20) Mavse Strammer.¹²

Her anslår det overraskende uformelle stilleje et helt andet indhold »mellem« linjerne, f.eks.:

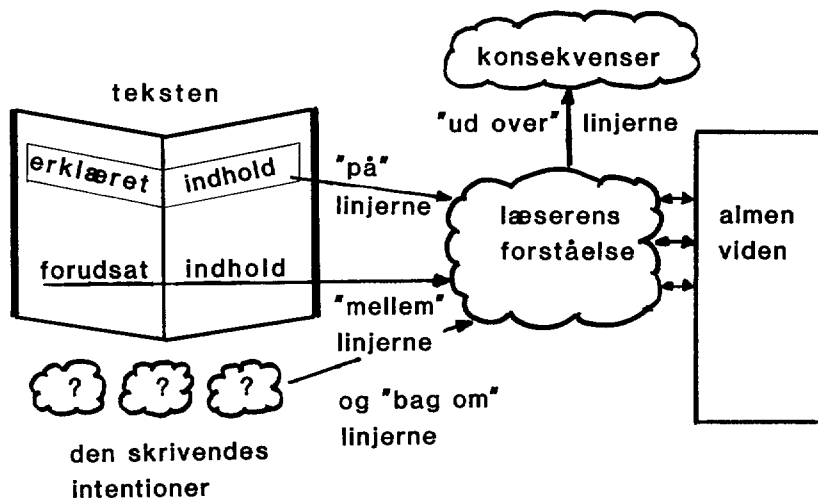
- (20a) Det er et ganske dagligdags instrument, som du nok skal blive dus med.

Hvis vi finder Mavse Strammeren lidt komisk i denne sammenhæng, så kan det skyldes, at vi er vant til, at stilbrud signallerer *ironisk distance*.

Der er selvfølgelig flere paragraffer i det uskrevne aftaleforhold mellem den skrivende og læseren;¹³ her har jeg kun nævnt ni af de

vigtigste – og vist, hvordan man læser »mellem« linjerne, når man ikke umiddelbart finder disse regler opfyldt ved læsning af det erklærede indhold.

I lyset af den opnåede indsigt i at læse »mellem« linjerne kan vi nu præcisere, hvad man rimeligvis kan forstå ved to beslægtede læseformer, at læse »ud over« linjerne og at læse »bag om« linjerne, dvs. bag om ryggen på den skrivende.

Jeg vil foreslå, at man ved at læse »ud over« linjerne forstår at drage videre konklusioner på grundlag af det fundne, eventuelt rekonstruerede indhold i en tekst. Det kan være at drage konsekvenser af indholdet f.eks. for at sammenligne holdningerne i teksten med andre skribenters holdninger eller med éns egne.¹⁴

At læse »bag om« linjerne (eller bag om ryggen på den skrivende) kan så passende betyde, at man finder et indhold »mellem« linjerne, som den skrivende enten ikke ønskede, at man skulle være opmærksom på (tag her annoncerne (4-6) som eksempler), eller som den skrivende ikke selv var bevidst om.¹⁵ At læse »bag om« linjerne er dermed et særtilfælde af at læse »mellem« linjerne.

Noter

1. *Ordbog over det Danske Sprog*, bd. XII, Gyldendal, 1931.
2. *Politiken*, 1/7 1984.
3. *Alt for damerne*, nr. 11, 1984.
4. *Alt for damerne*, nr. 11, 1984.
5. Herman Bang: *Ved Vejen*. Værker i Mindeudgave, 2. udg., 1912.
6. Ingvar Lundberg: *Språk och läsning*. Malmø: Liber, 1984, p. 94 f.
7. Nogle af disse krav til forståelsen kan også findes hos Wayne C. Booth: *A Rhetoric of Irony*. The University of Chicago Press, 1974. 'Known error proclaimed' hos Booth svarer her til, at kravet om sandfærdighed (§ 3) tilsyneladende ikke er dækket; 'conflicts of facts within the work' modsvarer manglende konsistens (§ 5); 'clashes of style' modsvarer upassende stil (en del af § 9); og 'conflicts of belief' modsvarer urimelighed (§ 4). De øvrige paragraffer har ikke paralleller hos Booth.
8. Dette og de øvrige eksempler på graffities er fra Torben Olsen (red.): *Graffiti 1984*, Apostrof, 1984.
9. Denne beskrivelse af teknikken er hentet fra Booth (jf. note 7). Booth anvender kun teknikken på læsning af ironi, dvs. i tilfælde, hvor læseren skal rekonstruere et indhold, som har en *modsat* vurdering sammenlignet med det erklærede. Den nærværende artikel viser, at teknikken også anvendes i andre situationer, hvor man læser »mellem« linjerne.
10. Fra Leo Tolstoj: *Krig og fred*. 1967 (opr. 1869).
11. Som note 3.
12. Som note 3.
13. Man kan tilføje krav om passende genre og genrekonsistens, dvs. at teksten holder sig inden for én genre. Genrebrud er som regel bærer af et indhold.
14. Denne betydning af at læse »ud over« linjerne er tidligere brugt af bl.a. William S. Gray i »The major aspects of reading« i Helen M. Robinson (ed.): *Sequential Development of Reading Abilities. Proceedings of the Annual Conference on Reading Held at the University of Chicago, 1960*, Vol. XXII, Supplementary Educational Monographs, no. 90, The University of Chicago Press, 1960, pp. 8-24. I øvrigt bruger læseren sin viden om forhold uden for teksten under alle former for læsning, så denne brug er det næppe hensigtsmæssigt at reservere betegnelsen at læse »ud over« linjerne.
15. Denne sidste del af definitionen på at læse »bag om« linjerne går klart ud over definitionen i *Ordbog over det Danske Sprog*. Da den blev skrevet, var psykoanalysens begreb om det ubevidste ikke alment kulturgods, som det er i dag. Det gav derfor ingen mening at hævde, at den skrivende havde udtrykt noget, som han eller hun ikke var bevidst om og ikke umiddelbart kunne blive bevidst om.

Mindre bidrag

Esrom – et kloster nær ødemarken?

Gemmer navnet *Esrom* på en hemmelighed? Måske. Det skal diskuteres i dette lille bidrag.

Navnet har to funktioner: landsbynavn og klosternavn.

Landsbynavnet Esrom, som hårdnakket staves *Esrum* i vore dage og i stednavneforskningen, sættes af stednavneforskerne i bås med *Virum*, *Farum* og *Nærum*, som bærer af det ellers i Danmark sjældne efterled *-rum*, der tillægges betydningen »aaben Plads fremkommet ved Rydning« (Hald 1965, pag. 117f.). Førsteleddet *Es-* tolkes som et naturnavn. Et navn på søen, belagt i 1585: *Esse Sø* (Danmarks Stednavne Bd. 2, Frederiksborg Amt, 1929, pag. 43). Hertil findes nogle etymologiske forsøg, se Hald (1965, pag. 117f.) og Bent Jørgensen (1981, pag. 34). Her regnes med en indgang på langt *æ*, og et tostavet førsteled, enten oprindeligt eller sammensat med *-sæ* (»sø«). Der er ikke tvivl om, at disse forsøg står sig over for de mere fantasifulde forslag hos Daugaard (1830, pag. 222f.) og O. Nielsen (1880-81, pag. X-XI): naturnavnet fremstår som det ældre, bebyggelsesnavnet som det yngre, og begge led kan henføres til kendte størrelser i håndbøgerne med nordisk sprogmateriale.

Men konstruktionerne har også deres svagheder. Artiklen om *Esrum* slutter i Danmarks Stednavne (pag. 43) således: »Lindroth formoder (De nord. ortn. på -rum, p. 22-23), at de længere Former som *Esyrom*, *Esierom* er de ældste, medens *Esrom* er nyere; Materialet synes at vise det modsatte, idet de længere Former overvejende tilhører 15.-16. Aarh.«

Sønnavnet er så sent belagt, at det principielt kan være sekundært, og de få belæg (13. årh.), der kan fremdrages til støtte for de herskende etymologiske konstruktioner, kan være folkeetymologier eller ortografiske broderier over en uvant grafotaks.

Man kunne ikke have ventet et *æ* bestyrket ved ortografien på den tid (Diderichsen 1938, pag. 134), men man kunne have ventet et *-u-* skrevet i andetleddet. Men de ældste kilder staver *Esrom* med *-o-*. Valget af *-o-* kan ikke skyldes »the minim-confusion« i så gamle kilder (Haastrup 1974, pag. 379f.). De ældste belæg på de tre andre *-rum*-navne staver med *-u-* eller *-w-* (Hald 1965, pag. 117f.). Hvorfor modsiger den skriftlige overlevering de ellers plausible etymologier? Er der noget galt?

Klosternavnet Esrom er ikke mindre mærkeligt. *Esrom* var et cistercienserkloster. Netop cistercienserklostrene i Danmark og andre steder i Nordeuropa udmærker sig ved en særlig navneskik. Dobbeltnavne af typen: *Insula Dei*, *Locus Dei*, *Tuta vallis*, *Vitæ Scola*, *Cara Insula*, *Aurea Insula*. Men navnet *Esrom* er hverken dobbelt eller gennemsigtigt. En forklaring på denne afvigelse kunne være, at klosteret faktisk først blev grundlagt af munke af en anden orden. Man ved ikke hvilken, men gætter på benediktinerne (V. Lorenzen,

1937 pag. 268-69 og Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, pag. 1041ff.). Men cistercienserne kunne jo bare have lavet navnet om eller valgt et nyt! Nu er det sådan, at disse munke også brugte enkeltnavne, bibelske navne som *Saba* i Sverige, *Paradisus* ved Gdansk eller *Oliva* ved Poznan.² Kan *Esrom* være et bibelsk navn? Ja, det findes to gange som stednavn i Josvas Bog, kap. 15,3 og 15,25. Og vel at mærke staves navnet med *-o-* i alle de tekster, der er optaget i variantapparatet i den store tekstkritiske udgave af den latinske bibel, *Vulgata* (1939). Der findes nok varianter, men ikke til denne vokal.

Man behøver derfor ikke at rejse den urimelige hypotese, at et skift fra *-u-* til *-o-* skulle skyldes en generel konvention i latinsk skrift som skiftet fra *æ-* til *e-*. Man kan referere til et eksisterende stednavn i et autoritativt skrift: den latinske bibel, *Vulgata*.

Men måske er det muligt at komme et skridt videre. Stednavneforskeren Inge Wohlerth har behandlet cisterciensernes klosternavne (Wohlerth 1974). Hun citerer én af Bernhards fjender, Walter Map, der hævder, at Bernhard udvalgte navne som *Casa Dei*, *Vallis Domini*, *Portus Salutis*, *Ascende Coelum*, *Mira Vallis*, *Lucerna* og *Clara Vallis* for at lokke folk i kloster. Og de lyder jo også indbydende.

Det kunne være nødvendigt at lokke munkene til også at drage bort fra de trygge og rige klostre under varmere himmelstrøg helt op til missionsmarken i det kolde nord, hvor mange farer lurede, og hvor kirkens stilling ikke var så stærk (Breengaard 1984). Man har adskillige beretninger om, hvorledes munkene fortvivlede over en ordre til at drage af sted (C.P.O. Christiansen 1926).

Man har svært ved at tro, at folk i de tider havde vor sans for den »vilde natur« (Bredsdorff, 1976). Men man kan nok finde belæg for, at munkene kunne værdsætte en idyl (*locus amoenus*) midt i ødemarken. Således fandt Walter Daniel, der skrev Ailred af Rievaulx's vita, et *alterum .. paradisum* i en skovklædt dal (Powicke, F. M., 1950, pag. 12-13). Hvor langt man herud fra tør generalisere på linje med McGuire (1982, pag. 2-3) skal jeg ikke tage stilling til.

Og nu kommer vi til den hemmelighed, som der er peget på i overskriften. Hvis der er en?

Hvad har man i lærdomstraditionen at sige om det bibelske stednavn *Esrom*?

Den hellige Hieronymus, der oversatte bibelen til latin, har udover sit velkendte værk om Hebræernes Navne også skrevet et værk om de bibelske stednavne³. I det første findes udlagt personnavnet *Esron*, i det sidstnævnte findes stednavnet *Esrom* kommenteret: *Esrom, quae et Asor, juxta eremum*⁴. *Juxta* betyder »nær«, *eremum* »ødemark« / »ørken«, altså »nær ødemarken«. Hos Hieronymus er der nok tale om en beskrivelse, men mange steder i sine navneværker bringer han etymologier – efter de videnskabelige traditioner, man den gang fulgte.⁵

Men spillede ødemarksbegrebet (*eremum*) en rolle for cistercienserne? Lad os se på ordenens ældste kilder. I *Exordium Paruum* (Croix, J. de la, et al., 1974, pag. 59-60) læses .. *talique stipati comitatu ad heremum quae Cistercium dicebatur alacriter tetenderunt. Qui locus .. pro nemoris spinarumque tunc*

temporis opacitate accessui hominum sinolitus, a solis inhabitabatur feris .. nemoris et spinarum densitate præcisa ac remota, monasterium ibidem .. construere coeperunt.

I *Exordium Cistercii* (op.cit. pag. 111) læses videre: *Igitur post multos labores ac nimias difficultates quas omnes in Christo pie vivere volentes pati necesse est, tandem desiderio potiti Cistercium devenerunt, locum tunc scilicet horroris et vastae solitudinis.*

Hvad enten man nu vil lægge vægt på »paradiset« (Daniel) eller »rædslen« (Exordierne) er det tydeligt, at ødemarksbegrebet spillede en rolle i cisterciensernes bevidsthed og forekommer i kilder, som har været centrale for dem.

Vi står nu med tre muligheder:

1. At lade stednavneforskerne beholde deres plausible nordiske etymologier i fred med de svagheder, den skriftlige overlevering giver.

2. At hævde en anden og bibelsk kilde til navnet, i analogi med andre etymologier fra lærde i 16- og 1700tallet, der havde en filologisk skoling i et lukket system på basis af hebræisk, græsk og latin. Det vil nok være forhastet helt at udelukke denne mulighed. Men sandsynligheden taler nok for flg.

3. At se det ovenfor anførte ikke som baggrund for cisterciensernes valg, men for deres accept af navnet. *Esrom*, navnets ældste form, er belagt før det tidspunkt, hvor vi med sikkerhed ved, at det var cisterciensermunke, der havde klosteret. Den bibelske form kan skyldes deres sikkert ikke mindre lærde forgængere og dække over et allerede eksisterende navn. Et oprindeligt nordisk navn behøver efter dette ræsonnement ikke at have været så tæt på den skriftlige overleverings form, som de pt herskende etymologier.

Iagttagelsen af ligheden med det bibelske navn kan måske ikke blot løse en gåde i cisterciensernes historie, men også åbne for ny etymologiske forsøg på nordisk baggrund.

Noter:

1. Diplomatariet har knæsat formen *Esrom* i sine redaktionelle bemærkninger. Jf. i øvrigt om det tidlige kildemateriale i Dipl.Dan. nrr. 106, 107, 122 og ikke mindst nr. 126, Eskilds stadfæstelsesbrev fra ca. 1158.
2. Navne som *Paradisus* og *Oliva* (en datterdatter til *Esrom*) er ret udbredte klosternavne. Derimod er *Saba*, ligesom *Esrom*, ikke registreret andetsteds (Cottineau, 1935f., passim).
3. *De situ et nominibus hebraicorum* er trykt hos Migne: Patrol. lat. vol. XXIII. Stegmüller registrerer hss. under nr. 3304, f.eks. to hss. i Wien fra 12. årh.
4. Citatet lyder i sin helhed: *Esrom, quae et Asor, iuxta eremum, de qua et supra dictum est* (Migne op.cit. sp. 940). »Ovenfor« læses dog ikke noget af interesse.
5. En etymologisk tolkning ville være nærliggende. *Eremum* er indlånt i latinen fra græsk ἐρημός/-ov. Af det græske ord er også afledt ordet *eremit*.

Det er ikke nogen urimelig tanke, at klosteret i Esrom oprindeligt skulle være grundlagt af eremitter, inden konventet kom i 1153 (if. Colbaz-annalerne, Jørgensen 1920-21, 43, samt KultLeks. IV, 6-7 om eremitter).

Jeg takker Brian McGuire for henvisningen til de gamle cistercienserkilder, J. Raasted for hjælp med litteratursøgningen og Bent Jørgensen for diskussion og kritik af mine synspunkter på stednavneforskning.

Litteratur

- Biblia Sacra iuxta latinam vulgatam versionem, ..., Libri Iosue, Iudicum, Ruth, Romae 1939.
- Breengaard, C. 1982: Muren om Israels hus.
- Bredsdorff, T. 1976: Digternes Natur.
- Christiansen, C.P.O., 1926: Bernhard af Clairvaux.
- Cottineau, L.H., 1935-70: Répertoire topo-bibliographique des Abbayes et Prieurés I-III, Macon, 1935-70.
- Croix, Jean de la, et al., 1974: Les plus anciens textes de Cîteaux, Achel, Belgien.
- Danmarks Stednavne nr. 2, 1929: Frederiksborg Amts Stednavne.
- Daugaard, J. 1830: Om de danske Klostre i Middelalderen.
- Diderichsen, P. 1938: Probleme der altdänischen Orthographie, in Acta philologica Scandinavica 12. årg. pag. 116ff.
- Diplomatarium Danicum.
- Hald, Kr. 1965: Vore Stednavne.
- Haastrup, N. 1974: The minim-confusion, in Festskr. til Kristian Hald, 1974.
- Jørgensen, B. 1981: Dansk Stednavne Leksikon, Øerne øst for Storebælt.
- Jørgensen, E. 1920-21: Annales Danici medii ævi.
- Lorenzen, V. 1937: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie.
- McGuire, B. 1982: The Cistercians in Denmark.
- McGuire, B., 1985: Why Scandinavia? Bernard, Eskil and cistercian expansion in the north 1140-80. Studies in Medieval Cistercian History X, Kalamazoo.
- Migne: Patrologiæ cursus completus, series latina vol. XXIII.
- Nielsen, O. 1880-81: Codex Esromensis.
- Powicke, F. M., 1950: The life of Ailred of Rievaulx by Walter Daniel, Nelson medieval texts, London.
- Stegmüller: Repertorium Biblicum, If., 1950f.
- Wohlert, I. 1974: Dobbeltnavne på danske klostre, in Festskr. til Kristian Hald, 1974.

Niels Haastrup

Om Christian Falsters Juvenaloversættelse

Om nogen skulle huske det, påstod Erik Sønderholm i Da.St. 1984, at min teori om tidspunktet for Falsters trykte Juvenaloversættelse »kræver for mange bortforklaringer til at kunne godtages«. Da netop dette forhold spiller en betydelig rolle i den forståelse af Falsters vej til den danske satire, som jeg har givet udtryk for i indledningen til DSL's Falsterudgave 1982, er det rimeligt, at jeg tager til genmæle.

Det springende punkt er spørgsmålet om, hvorvidt der i 1719 forelå en trykt, men siden tabt Juvenalversion fra Falsters hånd – eller om han først udgav sin version i 1731. Sønderholm hævder det første – jeg det sidste.

Det er ærgerligt at skulle begynde med en anke over fejl citering. Men Sønderholm citerer mig ikke korrekt, når han (s. 28) lader mig antage, at Falster *standsede* sit arbejde på Juvenalversionen i 1719 for at *fortsætte* det i 1731. Han henviser til min artikel i Da.St. 1981, men i den forklarer jeg jo netop, at selv om Falster havde fuldført sin version i 1719, anså han den ikke for fuldkommen. Den var for ham et kært barn, som han vedblev at beskæftige sig med, indtil han slap barnet af hænde med udgaven 1731 (jvf. min sætning: »At Juvenalversionen har undergået ændringer hen ad vejen, fremgår af o.s.v. ...«). Så når Sønderholm taler om »fragment af en oversættelse« og »en ufuldendt version«, må jeg for mit vedkommende anse disse betegnelser som udtryk for noget ikke-eksisterende.

Men lad os fra småtingene komme til hovedsagen, som er den, at det intetsteds ses, hvorledes Sønderholm kommer fra afskriften i Coll. 538 til eksistensen af en trykt udgave fra 1719. Der gives ingen som helst forklaring af, hvorledes afskriften kan være argument, ja næsten bevis for, at *så* må der have eksisteret en trykt, men siden tabt udgave fra 1719.

Jens Kristian Andersen, der anmelder min Falsterudgave i samme nummer af Da.St. 1984 med forhåndskendskab til Sønderholms polemiske artikel, kvitterer til Sønderholm ved at sige, at dennes håndskriftfund »på afgørende måde støtter den hidtidige antagelse af en tabt udgave fra omkr. 1719«. Men med tilføjelsen: »... under den ene forudsætning, at den af Sønderholm fremdragne afskrift (dateret 1719) virkelig er foretaget efter et tryk og ikke efter et håndskrift«, viser anmelderen sig i besiddelse af en videnskabelig ånd, der i dette tilfælde helt har forladt Sønderholm. For han fyldestgør jo ikke den nævnte forudsætning med et eneste ord – af den simple grund, at det slet ikke lader sig gøre.

Idet hans slutningsvej har været denne: »Jeg har fundet en afskrift af en Juvenalversion – *ergo* må der have været en trykt udgave«, kommer der til at mangle en undersætning i denne forkrøblede syllogisme, dvs. den beviser intet.

Som psykologisk forklaring af den logiske brist kunne man tænke sig, at han ubevidst har erstattet den manglende undersætning med den hypnotiske virkning, der udgår fra ordet *fund* (»Opsigtsvækkende håndskriftfund, der kaster nyt lys over o.s.v. ...«).

Den meddelte afskrift er jo ikke så venlig at oplyse, hvad den er afskrift af.

Her kan der kun gisnes – men der må naturligvis gisnes i bedst mulig overensstemmelse med det, man i øvrigt veed om Falster.

Denne mand var ikke anderledes, end at han nødig så et godt arbejde gå til spilde. Et manuskript, der af en eller anden grund ikke kom i trykken, kunne han i hvert fald få noget ud af ved at overlade det til venner og bekendte, som så kunne tage afskrifter af det. Således gik det, da Hans Gram ikke ville give *imprimatur* til hans store mindedigt om Frederik d.4. Falster overlod da manuskriptet til en tidligere elev (Andr. Raarup), i hvis kreds man tog talrige afskrifter af det, indtil Raarup i 1770 besørgede en trykt udgave. Adskillige af disse afskrifter findes på Det kgl. Bibliotek.

Falsters kreds af beundrende venner og taknemmelige disciple var stor. Så indtil andet er godtgjort, må det anses for sandsynligt, at den afskrift, der findes i Coll. 538, II, og som står pænt anført i det digre binds indholdsfortegnelse, i sidste instans stammer fra kredsen om Falster – uvist gennem hvilke mellemlid.

- Og for at gentage: noget bevis i retning af en trykt, men tabt udgave kan det i hvert fald ikke være. Heller ikke fra præsten Mogens Jensen Hammers afskrift fra ca. 1760-70 kan der sluttes til en sådan udgave.

Til dette hovedargument mod Sønderholms påstand slutter sig ting, der desuden indeholder en smule konstruktiv Falsterforskning.

Hvis det kan vises – som jeg har forsøgt det – at Falster med ytringen i sine »Cogitationes« (altså denne: *Edidi et ipsemet ... satiram XIV, vernaculo metro conversam*) har solgt skindet, før han har skudt bjørnen, dvs. annonceret en Juvenalversion, som alligevel ikke udkom, har man dermed også dementeret indholdet af de meddelelser til tyske filologer, med hvilke han forsøger at redde både skinnen og skindet.

Jeg vil dog gerne tilføje, at det citat fra Krauses »Nova Literaria« (april 1719), som Sønderholm anfører s. 29, fra ordet *nuper* og ud er ordret afskrift af brev fra Falster til Krause af 16.3.1719. Men afskriften hos Krause medtager ikke Falsters betydningsfulde eftersætning: »... qvam commemorare supersedeo«. Idet *qvam* går på det foregående *versionem metricam etc.*, må sætningen oversættes ved: »... som jeg undlader at nævne (omtale, minde om)« og kan følgelig forstås som et søforklarende vink til Krause om forsigtig tilsløring. I sit svar (maj 1719) nævner Krause heller ikke nogen Juvenalversion, men kun Ovidversionen: den havde han fået et eksemplar af – men ikke noget af en Juvenalversion. Efter Krauses svar er for øvrigt en halv side af Falsters brevbog klippet ud.

Af de hjemlige vidnesbyrd fra andre end Falster selv nævner jeg kun ét: Albert Thuras bog *Idea Historiæ Litterariæ Danorum* fra 1723, som jeg allerede har brugt som indicium og argument i Da.St. 1980 og 81.

Thura er en af Falsters beundrende og taknemmelige disciple (jvf. brev fra ham til Falster 22.4.1731: »... a TE, Præceptore qvondam meo, hodie Fautore meo et Amico incomparabili ...«). Og da hans bog, der nævner Falsters navn fem gange hyppigere end Holbergs, er blevet til under Falsters egne øjne, er det en solid antagelse at gå ud fra, at hvad denne bog meddeler om Falsters

forfatterskab, er det, som han selv ønsker meddelt. Og bogen har ikke et ord om nogen Juvenalversion fra 1719.

Får Falster færtten af steder, hvor ros og omtale kan være praktisk, sender han Thuras bog i ilden som bedste instrument til varetagelse af hans *public relations*. Denne bog kan fortælle, hvad han – Falster – er som forfatter.

Da han er kommet under vejrs med, at Sibbern (slotspræst i Glückstadt) har nogle *Historica* under udarbejdelse til snarlig trykning, skriver han i sept. 1721 – altså to år før Thuras bog udkom – at en *Idea Historiæ Litterariæ Danorum* nylig er fuldført og beror i en vis lærd ung mands skrin, til hvilket han er overbevist om, at Sibbern vil kunne få adgang. Falster har selv set dette skrift og gennemlæst det (*Vidi istud scriptum, perlegi*), og han er overbevist om, at det vil være af stor betydning for prydelser og udsmykningen af Sibberns bind, om fortræffelighederne i disse lucubrationer fandt plads deri. *Sat sapienti!*

Til filologen Bodenburg sender han i febr. 1722 – altså stadig før Thuras bog er udkommet – en prøve (*specimen*) af Thuras skrift med den motivering, at den danske litterærhistorie indtil nu er så godt som ukendt for udlændinge (*hactenus fere exteris ignotam*). Og til den udmærkede Havercamp, der varetog hans interesser i Holland, sender han i 1726 et eksemplar af *Idea*. Havercamp svarer, at han har gennemløbet (*lustravi*) den med fornøjelse, hvilket sikkert vil sige, at han ved hjælp af personregistret har læst de 26 steder, hvor Falster omtales.

Da Thura i sin bog kommer til afsnittet »Con-Rectores Scholæ Ripensis«, anføres: »12. M. Christianus Falsterus, ab A. 1712, qui edidit ...«, og så følger fortegnelsen over Falsters indtil da udgivne værker. Som listens nr. 5 nævnes: Ovidii Nasonis Tristia in Linguam vern. translata. Hafn. 1719 in 8«. Og samme Ovidoversættelse roses på s. 321 med henvisning til omtalen af den i udenlandske tidsskrifter.

Men listen har ingen Juvenalversion fra 1719, og den er heller ikke nævnt noget andet sted i bogen. Med tanken på det nære forhold mellem Thura og Falster samt på den praktiske brug, Falster gjorde af Thuras bog, bliver det mere end en hypotese, når man heraf slutter, at så har der heller ikke eksisteret nogen trykt Juvenalversion fra 1719.

Sønderholms parallel mellem forsvundne digttryk fra det 17. årh. (f.eks. et digt af Bording) og et værk, et opus fra det 18. årh., forsynet med *imprimatur* og dedikation til en højfornem mand, er ingen parallel, men en uigennemtænkt skævhed.

Selv om Falster skulle have »tabt« sine egne eksemplarer i løbet af de kun fire år fra 1719 til 1723, kan han ikke samtidig have tabt sin viden om deres eksistens (en viden, der også indbefatter bevidsthed om eksemplarer i andres eje). Sammenholder man derefter påstanden om en tabt udgave fra 1719 med Falsters og Thuras vedholdende tavshed om den i årene 1721-23, kan denne påstand kun opretholdes under forudsætning af, at Falster nu er kommet til at betragte sin til Chr. Rantzau dedicerede version som en hemmelig synd! Mon Sønderholm virkelig skulle tro det?

Af vidnesbyrd, der kan hentes fra Falsters danske udtalelser, er fortalen til

Juvenaloversættelsen 1731 naturligvis vigtig, hvad jeg tidligere har gjort opmærksom på. Men derfor kan det jo ikke skade at læse én gang til!

Jeg forstår ikke, hvordan Sønderholm kan pådutte mig (s. 30), at jeg uden videre skulle have troet, at Falsters arbejde fra 1719 skulle have været identisk med 1731-udgaven med Juvenal både på latin og dansk. Det har jeg aldrig troet, og jeg kan heller ikke se, på hvilket grundlag eller hvorfor jeg skulle tro det.

Falster siger i fortalen, at Juvenal er *nødt til* at lade sig høre i begge tungen. Og han spørger: Hvorfor? Da der i Juvenals latin jo ikke er indbygget nogen fordring om oversættelse til stammende og tykmælet dansk, må grunden søges uden for Juvenal. Hvor da? Jo, hos de tvende berømmelige og lærde udenlandske *professores* Fabricius og Krause, der i 1721 og 1718 i deres tidskrifter »have meldet om bemelte *Juvenalis* fiortende *Satyre*, ligesom dend allerede med min Danske Oversættelse, paa dend Tid var kommen for Lyset«.

Med sit *ligesom* gør Falster de to filologers meddelelse til et udsagn, der strider mod virkeligheden. Da Sønderholm og jeg jo er enige om, at der på de angivne tidspunkter ikke kan være tale om en latinsk edition, men kun om en dansk oversættelse, dementerer Falster altså her udtrykkelig de to tyske filologers meddelelse om en tidligere fremkomst af en Juvenal på dansk. Men for at de kære menneskers forhastede oplysning ikke skal forblive usand, ja, så har Falster taget sig for »at spendere en liden Part af min Tid paa ermelte Arbejd«, dvs. på en oversættelse af Juvenals 14. satire. Og værsgo, gunstige læser af 1731! Her er den!

Og når Falster slutter sin spøgende fortale til den danske læser med at erklære, at det har været hans formål »om det var mueligt, at opbygge vore Tider«, samt rejser spørgsmålet, »om mine kiære Landsmænd kand have nogen Nytte og Fornøjelse heraf«, lyder det så som en anbefaling af opvarmet mad – eller som en invitation til ny og frisk føde?.

I henhold til titelbladet »... qvam cum interpretatione, annotatiunculis et versione danica ligata edidit Christianus Falsterus« må 1731-udgavens latinske tekst og danske oversættelse anses som udgørende ét corpus. Da man ikke kan komme uden om dette *ligata*, gælder Grams *imprimatur* og tilegnelsen til C.F. Rosenkrantz det hele corpus.

Og endelig til sidst: når Sønderholm lader Falster spille lidt mystifax i de to noter til Juvenaloversættelsen, nærmer han sig tampen, men mærker ikke, at den brænder. Langtfra at være nogen mystifax er Falster her en åbenhjertig bekender, og det, han bekender, implicerer, at Juvenal 1731 er den første trykte udgave. I modsat fald ville hans note være meningsløs.

Juvenaloversættelsens str. 5 handler om den tyranniske fader Rutilus. Sidste halvdel lyder:

Betænker hand, at Herrens Been
Hos Tiennerens er taget?
At hin og denne Mynt af een
Naturens Malm er slaget?

Hertil følger Falster denne note:

Jeg nødes her at give tilkiende, at forbemelte Digt, kaldet: DISSE

TIDERS ONDE OPTUGTELSE, er fød paa min Stavn, paadet jeg ikke skulle synes at have taget disse Vers, som derudinden findes, fra en anden, og være kommen ulovlig til dennem.

Da de citerede linjer er markante, og da de også findes i en kendt, men anonym satire fra 1720, vil Juvenaloversætteren værge sig mod en anklage for at have plagieret denne satire, og det kan han kun gøre ved at vedgå, at han også er forfatter til satiren fra 1720.

Men – hvis der havde foreligget en trykt Juvenalversion 1719 med de markante linjer, måtte i året efter, da satiren om den onde optugtelse fremkom og viste sig at indeholde just de samme markante linjer, opmærksomme læsere allerede dengang, altså i 1720, have foretaget samme konferering som Falster i sin note 1731, og så var det blevet åbenbart, at Falster var denne satires forfatter – og det på et tidspunkt, da det var ham virkelig om at gøre, at hans anonymitet blev bevaret.

Men antager man – med mig – at der ikke har eksisteret nogen trykt Juvenalversion fra 1719, har Falster roligt kunnet bruge de markante linjer i sin satire uden at føle sig truet af sig selv.

Eller kortere: gentagelse af markant sted fra en trykt Juvenalversion 1719 med Falsters navn på i hans anonyme satire fra 1720 ville have været en trusel mod hans anonymitet som satireforfatter. Den risiko ville den forsigtige Falster ikke have løbet, dvs. der findes ingen udgiven Juvenalversion fra 1719.

Aage Schiøttz-Christensen

Klubvisens ubegribelige munterhed

At dømme efter det først udkomne bind (4: *Patriotismens tid, 1746-1807*), er *Dansk litteraturhistorie* (i det følgende *dlh*) et læservenligt værk. Det forudsætter ikke, at man kan sin danske litteratur; man får den beskrevet og fortalt. Det er nok den eneste realistiske fremgangsmåde i dagens skolesituation, og forfatterne af dette bind løser opgaven på udmærket måde: Det er en kyndig, anskuelig og spændende skildring, selv om den omfangsmæssigt handler mere om sociale, økonomiske og kulturelle forhold end om litteratur. Det er en bevidst nyorientering; man vil væk fra en æstetisk isolering af litteraturen.

Selv en så omfattende fremstilling (ni bind mod Politikens først fire, derefter seks) er nødt til at foretage et udvalg fra et næsten ubegrænset materiale, og her står forfatterne overfor det gamle spørgsmål, enhver historiker må give sig i kast med: Skal han vælge det, som rent kvantitativt er mest typisk for den periode og den litteraturform, han beskriver? Skal han tværtimod lægge vægt på det ualmindelige og nye i en tid, det som stikker af mod det normale? Skal han fremhæve det, som kan tænkes at være aktuelt eller relevant for hans publikum? Eller skal han pege på det eksotiske, det fremmede, det kuriøse og dermed forebygge en letkøbt identificering sig med objektet fra læserens side? Skal han holde sig til det, som æstetisk eller sprogligt virker mest tiltalende og vellykket, uanset hvor repræsentativt det er? Hvad han end gør, vil både bogens tilblivelsestid og hans personlige smag sætte sine spor.

Måske skal vi vente på Bind 1 for at finde et svar på, om Danmarks hidtil største litteraturhistoriske kollektiv har kunnet enes om et fælles udvælgelsesprincip. Imidlertid kan det være af interesse at tage en stikprøve og se, hvilket billede vi får af en af den behandlede periodes mest typiske genrer, klubvisen. Jeg vil på forhånd betone, at hvad jeg har at sige ikke skal opfattes som en personlig kritik af Jørgen Stigel, som skrev det pågældende afsnit (*Borgerlig oplysning*, ss. 488ff.). På mange måder er det en helt fortrinlig fremstilling, og det samme gælder Morten Møller, som i det foregående kapitel (*Reformer og reaktion*) skitserer klubbernes politisk og kulturelle baggrund.

Også i Stigels afsnit, som i bogen overhovedet, er det baggrundsinformation, man læser med største udbytte. Hvis man sammenligner det, man her lærer om klubbernes opkomst og om klublivet, med det, som står at læse hos Vilhelm Andersen¹ eller Billeskov Jansen², får man her mere fyldige og præcise oplysninger om de forskellige klubbers stiftelse og organisation (f.eks. værtskabet eller den kendsgerning, at hovedparten af initiativtagerne var ungkarle, som trængte til et spise- og opholdssted), om lovene for Drejers Klub, om de kulturelle og sociale aktiviteter, som knyttede sig til klubberne. Men først og fremmest påvises deres funktion som steder, hvor en borgerlig bevidsthed dannedes, politiske spørgsmål diskuteredes, en offentlig mening formede sig og små samfund baseret på frihed, lighed og broderlighed fik en chance at fungere.

Så følger ti sider, hvor klubbernes litteratur, nemlig klubviserne, bliver behandlet. Det mærkværdige er jo, at disse tekster, som ifølge deres natur var skrevet som lejlighedsdigte uden tanke på at blive brugt udenfor en ret snæver kreds, måske er den del af periodens litteratur, som overlevede længst og bedst.³ Og det første, som her forbavser i en litteraturhistorie, hvor så megen vægt lægges på litteraturens forankring i dens funktionssammenhæng, er, at musikken ikke berøres med ét ord, som om klubviserne var digte og ikke sange; det er som at behandle skuespil uden hensyn til teatret. Selv om man ville hævde, at en litteraturhistorie ikke er en sanghistorie (og muligvis henvise til Karl Clausens klassiske værk⁴), påvirker sangsituationen dog også teksten, som ikke mindst dansk forskning har påvist⁵.

Hvad nu med teksterne? Først får vi en gennemgang af de forskellige afdelinger i 1792-udgaven af *Samling af Club-Sange*⁶. Den ewaldsk højstemte og patriotiske Thomas Thaarup citeres to gange, nemlig med de første strofer af hans begyndelsessang »Mild som Aftenstjernen smile / sande Glæder til os ned!« og hans fædrelandssang »Du Plet af Jord, hvor Livets Stemme / steeg første Gang fra spæde Bryst«; videre nævnes to sange, som dadler samtiden ved at prise oldtiden, *Store og gode Handlingers* Ove Malling med »Hvor herligt, herligt gik det til« og J.C. Todes »Oldtiden havde en god Skik«. Den næste 1½ side vies to viser med »brod mod embedsmandssystemet og adelen«, Abrahamsons 'Bukkeviser' »Min Søn, om du vil i Verden frem« og Jens Zetlitz' »At Slyngler hæves til Ærens Top«. Med dette som baggrund kan Zetlitz' og Rahbeks selskabsviser forklares som »fortrængning af tilværelsens brutale realiteter«, »virkelighedsflugt« og frygt for »at vikle sig uhjælpeligt ind i et socialt engagement, som hurtigt kan ende i melankoli og forkrampning, fordi indsig-

ten ikke lader sig omsætte i handling«. Drikkevisen, sangbogens største afdeling, får en halv side, og det eneste eksempel, som citeres, er 'politisk', Rahbeks »På Friched høres alle skrige«. Videre nævnes begyndelseslinierne af tre af hans drikkeviser, »Al Verden til Fejde nu udruster sig«, »Der er paa Jorden knap et Sted / man drikke kan sit Glas i Fred« og »Nu bort med alskens Politik, / og lad os passe vores Drik!« (»den mest berømte eller berygtede af dem alle«, s. 501). Op imod fem sider helliges »Klublivets politisering. Den politiske Vise«, som næsten udelukkende handler om P.A. Heibergs *Indtogsvise* (1790) og hans »Vor Klub er dog en herlig Sag« (1794) og slutter med M.C. Bruuns *Aristokratisk Selskabssang*. Dermed er klubvisen færdigbehandlet.

Jeg har fæstet mig ved citaterne, fordi læseren gennem dem får et direkte indtryk af teksternes indhold og stil. Og dette indtryk må være temmelig entydigt: Groft sagt, var klubviserne samfundskritik (så vidt den kunde risikeres), politisk debat eller flugt fra forholdenes elendighed til et lille fristed indenfor klubbens fire vægge med frihed, lighed og broderskab? De afspejler Danmarks sociale og økonomiske forhold i Guldberg- og Bernstorfftiden og intelligensborgerskabets bevidsthedsdannelse under indtrykket af den franske revolution. Dermed har læseren fået en lille lektie om *Basis* og *Überbau*, og det har vel for så vidt sin berettigelse som der tidligere har været en tendens til at behandle tekster udelukkende som litteratur og isoleret fra deres plads i samtiden. Ikke desto mindre har et sådant billede af klubvisen formentlig mere at gøre med 1960'erne og 1970'erne end med 1780'erne og 1790'erne. Hvis litteratur fra andre perioder kun fortjener vor opmærksomhed for så vidt som den har relevans for vor tids problemer (eller det, som i medierne og blandt intellektuelle anses for sådanne), kan denne synsmåde forsvares. Men hvis man regner det for muligt, at vor tid har noget at lære af andre tiders tanke- og følelsesmåder, er en sådan drejning meget tvivlsom.

Uden at gentage hvad tidligere litteraturhistorikere har skrevet om klubvisen, vil jeg her anlægge en receptionshistorisk synsvinkel. Hvilke klubsange har, efter optrykkene i sangbøger og digtatalogier at dømme, haft den største virkning? Er de identiske med de sange, som fremhæves i den nye litteraturhistorie? Hvis ikke, hvad var det for sange, eftertiden syntes var værd at bevare og give videre?

Der findes sange, som gennem brug i ritualiserede situationer kan leve meget længe (salmer, i nyere tid fædrelandssange); i almindelighed regner folkemindeforskere og musikhistorikere med en 'livstid' af ikke mere end tre generationer, hvis en sang overhovedet slår an; for klubvisens vedkommende ville det betyde indtil omtrent 1870. Jeg har gået igennem tre snese samlinger fra årene 1818-1871, og de er grundlaget for de følgende bemærkninger.

Selv i form af 'selskabsvise' var klubvisen næsten altid drikkevise, og det forklarer vel, hvorfor den mangler i visse kategorier af sangbøger, navnlig børne- og skolesangbøger og de mange grundtvigsk inspirerede 'folkelige' sangbøger. Klubvisen fødtes i borgerklassen, og det er i 'borgerlige' sangbøger den levede videre, både i studentsangbøger og i samlinger henvendt til et bredere publikum. En undtagelse er Thaarups »Du Plet af Jord«; som fædrelandsvise uden hentydning til klublivet kunde den lægges i alle, selv de mest uskyldige.

hænder. Hans i *dlh* citerede begyndelsessang fandt jeg kun i én samling. Af de to viser til oldtidens pris var Todes åbenbart mere populær end Mallings (otte genoptryk imod fire). »At Slyngler hæves til Ærens Top« og »Al Verden til Fejde nu udruster sig« fandt jeg ti gange, »Min Søn, om du vil i Verden frem« otte. Af de andre viser, som nævnes i *dlh*, forekom nogle enkelte gange, andre slet ikke, ikke engang i Plougs *Politisk Visebog* fra 1842, hvor ellers de danske jakobinere igen kom til ære. Heibergs *Indtogsvise* var vel altfor tæt knyttet til lejligheden (Kronprins Frederiks indtog i København efter brylluppet og de dermed forbundne foranstaltninger) til at den kunne klare sig i andet end litteraturhistorisk sammenhæng. Et lejlighedsdigt i snæver forstand var også Rahbeks »Nu bort med alskens Politik«, som jeg kun fandt i Berggreens *Sange fra det danske Huus- og Selskabsliv* fra 1871. Alligevel fortjener dette digt et øjeblikks opmærksomhed, for det giver os et glimt af hvad *dlhs* forfattere kalder politisk diskussion i klubberne.

Rahbek har selv fortalt, hvordan visen blev til. Han havde prøvet på at gætte, hvad der ville blive diskuteret ved et månedligt gilde i 1790 (hvor Heiberg var en af deltagerne) og skrev en vise derom, som skuespilleren Rosing skulle synge på et vink fra Rahbek. Alle af Rahbek forudsete emner kom op i diskussionen, undtagen svenskeren Nordenskjølds ekspedition til Afrika, som han selv måtte føre på tale. Hvad var det nu for emner, som diskuteredes et år efter den franske revolution? 'Tyskeriet' i Danmark, Kejser Josef IIs død, Tyrkerkrigen, borgerkrig i Brabant, uro i Frankrig, Polens truede stilling. Med andre ord, samtalestof leveret af datidens medier, ganske som nutidens mennesker taler om, hvad de har læst i avisen, hørt i radioen, set i fjernsynet – og ganske som nu, var det vel ofte, groft sagt, rene kandestøberier. Det er gerne fremmede ulykker og fjerne krige, man tager op til behandling (hyggen i hjemmet eller i vennekedsen føles des behageligere), og gruppens sammenhold bliver større, når man har en udenforstående gruppe (her »Tydsken«) at laste. Men det hele er mest snak, en måde at 'verbalisere' samværet over mad og drikke. Denne slags 'politik' har vel til alle tider været det almindeligste samtalestof. Det udelukker ikke, at der kan have været alvorlige og grundige drøftelser af politiske spørgsmål i klubberne, men klubvisen tyder ikke på, at det var dét, medlemmerne først og fremmest søgte der.

Det vil ikke sige, at klubvisen manglede en alvorlig, man kan næsten sige filosofisk, dimension. Drikkevisen fandtes i den klassiske oldtid, i middelalderen, i renæssancen, men dens uhyre spredning i anden halvdel af det 18. århundrede tyder på, at den har overtaget funktioner, som tidligere var forbeholdt andre genrer. Mange viser er 'opbyggelige' i og med, at de lærer individet eller gruppen at forlige sig med verdens mange skavanker; de har samme trøstefunktion som i barokken salmer eller stoiske læredigte. Hvad tekster som »At Slyngler hæves til Ærens Top« og »Min Søn, om du vil i Verden frem« behandler, er ikke, som en nærsynet betragtning hævder, specielt danske eller tidsaktuelle misforhold, skønt de sikkert inkorporerer en del aktuelle hentydninger, men satirikernes og filosoffernes evige temaer. Den glade Zetlitz går efter to strofer over til det bacchantiske; alvorsmanden Abrahamson (som blandt de dårer, man bukkende må tåle, også regner spottere af skriften og Gud og

kritikere af kongen) kommer til den gamle stoisk-pessimistiske slutning, at ro finder man kun i graven og frihed kun »i Aanders Bolig«. Det er en misforståelse først og fremmest at læse disse refleksioner over menneskeverdens ufuldkommenhed som kritik af danske forhold mod slutningen af det 18. århundrede. Når teksterne mangfoldige gange siger, at man har det bedre i Danmark end andetsteds, behøver det ikke at være smiger til magthaverne eller naivitet, men kan være udtryk for en velbegrundet overbevisning. Selv en moderne iagttagelse ville finde det vanskeligt at pege på et land, som på den tid var bedre regeret end Danmark under Frederik VI's embedsmænd. Om det ville være godt nok i en senere tids øjne eller ikke, vedkommer ikke sagen; menneskers tilfredshed beror på deres *Erwartungshorizont*, ikke på nogen ideel fordring.

Det er dog ikke tilstandenes større eller mindre fortræffelighed, som her interesserer os, men klubvisens egne udsagn om en generations tanke- og følelsesmåde, og i hvilken udstrækning også senere generationer kunne identificere sig med den. Når en kamæleontisk figur som Baggesen synger »Det gaar saa herligt overalt«, vil man ikke uden videre acceptere det som en personlig bekendelse, skønt visens glæde og tilfredshed sikkert føltes berettiget i det lag, den blev skrevet for, og værd at bevare i ti af eftertidens visebøger. Når Zetlitz, den mest typiske klubsanger efter Rahbek, begynder »Jeg er saa fro, jeg er saa glad« (og i hans tilfælde er der ikke grund til at betvivle hans personlige identifikation med påstanden), er der ingen moderne litteraturhistoriker, som tager ham alvorligt. Tænk på borgerens politiske magtesløshed under enevælden, på adelens privilegier, på de krasse økonomiske uligheder, på underklassens elendighed! Det siges ikke i *dlh* med disse ord, men det faktum, at klubvisens (normale) munterhed forflygtiges, mens (de sjældne tegn på) utilfredshed fremhæves, forudsætter, at kun det, som stemmer overens med prioriteterne i vor tids kulturklima, anses for at være betydningsfuldt.

Hvad siger nu de klubviser, som længst levede videre (og vel også slog stærkest an i samtiden)? Den mest yndede var en af Zetlitz' viser, »Mit fulde Glas og Sangens raske Toner / og vittig Skæmt og Munterhed«. Den hører til typen 'filosofisk drikkevis'; den tager det spørgsmål op, som beskæftigede det 18. århundrede mere end noget andet (selvfølgelig med drikkevisens anstrøg af skæmt): Hvordan kan man leve lykkeligt her på jorden? Samværet i et drikkelag, krydret med musik og vid, stilles programmatisk op mod »alle Fyrsters Kroner« og »Salomoners Herlighed«, d.v.s. magt og rigdom, som forkastes, »thi Højhed ej lyksaliggør / og alting jævnes, naar man dør« – to idéer, man genkender fra baroktiden, hvor både magtens ensomhed og truethed og døden som den store udligner hører til de stående temaer. Det udvikles nærmere i de næste to strofer, hvor der indrømmes, at »et evigt Navn« og »en Tønde Guld« ikke er at foragte, men heller ikke noget at anstrenge sig for. Derefter præsenteres de positive værdier: en kælder med vin, en bolig, et roligt sind, munterhed, »en rask og kælen Pige«, friske børn. Og så kommer grundlaget for det hele, den opdagelse, hvormed det dannede 18. århundrede gjorde front mod barokken: »Jeg ved det grant, vor Jord er ei forbandet; / nej, overalt jeg seer Velsignelsen«. Hele datidens optimisme er jo grundet på denne opfattelse.

denne følelse af befrielse fra århundreders åndelige tryk, som havde gjort livsnydelse entydig med synd eller fordærv, hvad enten synspunktet var kristent (menneskets fald) eller stoisk (lidenskabernes magt). At der ikke fandtes noget tvingende enten – eller, var for denne generations livsfølelse sikkert af større betydning end den grad af politisk eller økonomisk magt, man kunne opnå. Den, som tager ethvert udtryk for nøjsomhed og afstandtagen fra magt og rigdom som en simpel sublimeren af impotens i det virkelige liv, røber kun, hvor naivt han projicerer sine egne ønsker over på en anden tid. Følelsen af harmoni var grundlæggende for slutningen af det 18. århundrede, og sammen med den borgerlige hygge, som også i Zetlitz' sang opstilles som ideal, danner den grundlaget for den danske guldalder. Vin, venskab og elskov er den jordiske treenighed, som hyldes i den afsluttende strofe, som i så mange andre klubviser (f.eks. »Det gaar saa herligt overalt« eller Rohdes »Hvor Fader Evan troner, Glæden smiler«). At alt dette allerede findes hos Horats, gør det ikke ligeegyldigt; det viser kun, at det ikke nødvendigvis har med Danmark eller borgerklassen at gøre.

Ligeså populær som denne er i samlingerne er en anden nordmands 'filosofiske drikkeviser' (med denne titel), Lyder Sagens »Diogenes, vranten og stolt«. Den falder udenfor rammerne for *dlh* 4, fordi den stammer fra klubvisens efterklangstid, inden en ny slags drikkeviser begyndte med Christian Winthers »Her under Nathimlens rolige Skygge« og stiftelsen af Studenterforeningen i 1820. Sagen, senere Welhavens og Lorens Dietrichsons lærer i Bergen, omgikkes Rahbek og levede helt i klubvisens forestillingsverden; hans sang er en gendigtning af en ældre engelsk drikkeviser, også kendt i Tyskland med ord af J.H. Voss. Den er ikke 'filosofisk' i Zetlitz' forstand, men den handler om filosoffer. Efter Diogenes får Heraklit, Demokrit, Aristoteles, skeptikeren Pyrrhon og – som den eneste ikke-græker – Kopernikus hver sin strofe, hvori deres lære (mere eller mindre søgt) sættes i forbindelse med det at drikke. Det hele er akademisk og åbenlyst spøgefuldt og tilhører faktisk den 'ufilosofiske' gruppe af drikkeviser, hvis tema er rusens glæde. Selvfølgelig er det et element, som indgår i alle drikkeviser undtagen de mest højtidelige (der digtes jo ikke viser til mælke- eller tedrikning), men denne gruppe udmærker sig ved bevidst og spøgefuldt at se bort fra alle andre værdier og ved sine komiske overdrivelser. Et gammelt eksempel er den internationale studentervise »I et Vinhus vil jeg sige / mit Farvel og lægges ned«, som i Thøger Reenbergers version var yndet i klubvisetiden og gennem hele det 19. århundrede. Et senere eksempel, måske direkte inspireret af »Diogenes vranten og stolt«, er Fabers drikkeviser til det Skandinaviske Naturforskersmøde 1847, »Jeg brød mig kun lidet om Botanik«, hvori de forskellige naturvidenskabers bidrag til menneskeheden lykkeligt udelukkende betragtes fra drankerens synspunkt. Om den slags useriøse (men for danskernes selskabsliv ikke ubetydelige) litteraturprodukter vil blive værdiget nogen opmærksomhed af *dlh*s alvorlige medarbejdere, vil vel vise sig efterhånden.

Næst på klubvisernes hitliste kommer Rahbeks »Hvi rose I saa vore Fædre / og vil, vi skal være som de?« Udgangspunktet er, som så ofte hos Rahbek, dialektisk; han reagerer – tildels skæmtsomt – mod de »Mallinger, Suhmer og

Rother«, som Heiberg i Indtogsvisen mente blev overset i samfundet, 'patrioterne' med deres idéer om oldtidens primitive dyder à la Rousseau. Mod det romantisk-heroiske billede af forfædrene stilles her et, som passer bedre sammen med oplysningens udviklingstanke: Vikingetidens danskere præsenteres som tøjlesløse voldsmænd og fyldebøtter, som i deres rus »slægtes som svin« af fjenderne. Så tegnes den videre udvikling, hvor det lykkedes for de sydlige vinlande at frigøre sig for de ubudte danske gæster ved at eksportere vin til deres hjemland. Det munder ud i en pris af samtidens fredelige og florissante forbindelser: »Gid Handel og Søfart florere! / Vi faa vore Vine ved dem.«

Den fortællende drikkeviser, som dette digt repræsenterer, er en temmelig udbredt type; og som det var almindeligt i 1700-tallets versfortællinger, tager den helst travestiens form, her historietravestien, med hverdagsudtryk (»Men de fik og Skrub for det siden«) eller præsentation af 'høje' personer i 'lave' situationer (»Odin lod Vinflasken gemme«) som komisk kontrast til det (traditionelt) ophøjede tema. På en lignende måde, skønt mere kortfattet, beskriver Finn Magnusen, hvordan danskerne fandt punchen (»Vel Danmark med enkelte Druer sig pryde«). Til den fabulerende drikkeviser hører også Rahbeks tidligste og meget yndede forsøg i genren, »Der var engang en tapper Mand«. Fremgangsmåden er ensartet, en bevægelse fra fiktions- til virkelighedsscenen (i Lars Lönnroths forstand); man begynder med det fjerne og slutter med de tilstedeværendes hyggelige samvær. Naturligvis kan dette skema også følges uden en fortællende ramme, f.eks. i »Det gaar saa herligt overalt«.

Ikke alle tidens drikkeviser fødtes i klubberne; nogle af de mest populære så dagens lys på teatret. Dette gjaldt særlig 'efterklangstiden' d.v.s. de første to årtier af det 19. århundrede, da det økonomiske klima for klublivet blev barskere (»Hvis et godt Raad I følge kan« fra *Ungdom og Galskab*, »Lad dadle Kvinderne, hvo vil« fra *Fruentimmerhaderen*, »Vil du være stærk og fri« fra *Ludlams Hule*). Men særdeles yndede blev to teaterdrikkeviser allerede fra klubvisens klassiske tid, »Lad den skrantende Magister« fra *Fejltagelserne* (Goldsmiths *She stoops to conquer*) og »Druen vokser paa vor Klode« fra syngespillet *Dragedukken*. »Lad den skrantende Magister« (i visebøgerne sommetider tilskrevet Edvard Storm, men i virkeligheden fra skuespilleren Friderich Schwartz' hånd) er en 'afgrænsningsviser', hvor gruppens, fællesskabets livsstil sættes op mod andre menneskers mindre vellykkede søgen efter lykke eller visdom. Denne fremhævelse af gruppens overlegenhed over udenforstående hører selvfølgelig til genren i almindelighed, men her (og i andre drikkeviser) er det tekstens program. Kontrastfigurerne er den lærde (»den skrantende Magister«) og hyklerin (»en streng Tartuffe«), og i tredje strofe forklares den fælles søgen efter visdom og glæde som noget særligt kristent, eftersom den, som »pimper hjemme i sit Hus – ligner en Mohammedan«, en munter forbindelse mellem drikkevisens credo og diskussionen om den bedste religion.

Visen fra Enevold Falsens *Dragedukken* har fået plads i litteraturhistorien, fordi Fader Evan dér optræder i tredje (sidste) strofe med frihedshuen på. Det er det nærmeste man kommer et politisk udsagn i en populær drikkeviser, og den skål, som udbringes til slut, hedder »Frihed paa den hele Jord!« Men ellers

er det ikke en vise, som sigter mod tingenes forandring; som hos landsmanden Zetlitz, er det glæden, der sætter grundtonen i de første to strofer, skønt »Sorg«, »Galskab« og »Fjas« eksisterer.

Den eneste af Heibergs viser, som synges hyppigt i det 19. århundrede, er »Mener du, at den har Lykken fat, / som i sin Haand holder Snese Rigers Tømmer?«, en oversættelse af Silfwerstolpes »Menar du, min bror, at den är såll«. Det er det gamle spørgsmål om hvem der er lykkeligst, som her får form af en afgrænsningsvise. Kontrastfigurerne er herskeren, krigeren, rigmanden og den ærgerrige digter; i den sidste strofe præsenteres det kynisk-epikuræiske nøjsomhedsideal, et liv langt fra »Magtens Solskin«, blot med så mange penge at man ikke behøver at mangle vin. Man kan kalde det et resignationsprogram, men det er vel den visdom mennesket til de fleste tider har trøstet sig med. Omend den forestilling nu er populær blandt politikere og intellektuelle, at man én gang for alle kunne afskaffe verdens ufuldkommenhed enten gennem lovgivning eller revolution, har den først i nyere tid vundet udbredelse, og hidtil har den haft lidet at støtte sig på i virkeligheden.

Det 18. århundredes typiske drikkeviser præsenterer et begrænset univers; det mærker man, når man fra den går til nogle af Bellmans lodigere viser. I klubvisen forekommer hverken tømmermænd eller alkoholikerens svigtende helbred eller underklassens liv. Dens konvention, at »Ergo bibamus« var den rette konklusion fra alle præmisser, måtte snart forekomme overfladisk, og dens glæde var vel ikke rigtigt bæredygtig, når først oplysningstidens optimisme og menneskevenlighed og fundamentale tro på menneskenes iboende pænhed brast. Men dens kombination af udglattende harmoni, munterhed, nøjsomhed og hedonisme må have tiltalt store dele af det danske folk, hvor meget det end pirrede enkelte engagerede ånder som f.eks. Grundtvig og Kierkegaard. Og klubvisen var ikke nær så begrænset som dens efterfølger i genren, studentervisen, som i sammenligning må betegnes som chauvinistisk (gruppechauvinistisk, mandschauvinistisk, nationalchauvinistisk).

Det er netop forbindelsen af nøjsomhed og hedonisme, udlændinge gerne opfatter som noget særligt dansk. Klubvisen var et udtryk for dette, og den yndest, den nød længe efter, klubberne var forsvundet, tyder på, at det var noget, en senere tids danskere godt kunne identificere sig med. Måske vil *dlhs* forfattere i virkeligheden på trods af deres erklærede optagethed af jævne mennesker og deres proklamerede modvilje mod et elitært litteraturbegreb udrydde mindet om al denne pæredanske lunhed.

Noter

1. *Illustreret dansk Litteraturhistorie* II, 1934, 892ff.
2. *Danmarks Digtekunst* II, 1947, 56ff.; *Dansk litteratur historie* I, 1964, 607ff.
3. I en lille samling *Drikkeviser* fra 1973, »helt uden litterære eller kunstneriske intentioner«, som forordet siger, fandt jeg et halvt dusin klubviser, derimod kun én vise fra studentervisens klassiske tid (1820-60).
4. *Dansk folkesang gennem 150 år*, 1958, genoptr. 1975.

5. L. L. Albertsen, *Lyrik der synges*, 1977; *Sang og slagkraft*, 1975.
6. Opgivelsen s. 495 at samlingen indeholder »159« sange, turde være et fejltryk for »153«.

Hans Kuhn

Supplerende registrant over bibelstoffet i Blichers »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog«

Johannes Nørvig afsluttede i 1934 udgivelsen af Steen Steensen Blichers Samlede Skrifter med et meget anvendeligt registerbind (XXXIII); det indeholder bl.a. et register over bibelcitater, som efter Peter Brasks undersøgelse i *Om En Landsbydegns Dagbog*, s. 69-74 og 87-92, nu må udvides. Efter at have undersøgt citatmuligheder i Blichers novelle, verificeret ved krydsopslag i Chr. IV's bibel, i de resenske oversættelser og i Ewalds Bibelske Concordantz, mener jeg at kunne bidrage udvidende med 8 hidtil uregistrerede bibelcitater i novellen, med 6 større bibelteksthelheder brugt som ledemotiver eller paradigmer, og med et større antal bibelallusioner; dertil et par kritiske noter til enkelte af Georg Christensens og Brasks citatregistreringer.

Bibelstoffet er novellens afgørende referencesystem; med hensyn til mængde, selektion, beskæring og kompositionel fordeling indbyder bibelstoffet til en frelseshistorisk læsning. En sådan skal dog ikke gennemføres her, hvor det drejer sig om det tilgrundliggende gammel- og nytestamentlige register. Det udformes som de »Oplysende Noter« i S.Skr. VII og skal læses som supplement til disse og til Nørvigs register over bibelcitater i bd. XXXIII. Tallene i venstre kolonne henviser til side- og linjenummer i S.Skr. VII.

- 2,4 f.n. habeat) 1 Mos. 38,23. Morten Vinges latiniserede gengivelse af Judas beslutning om Tamars skøgepant: »hun beholde sig det«. (Dette og øvrige anførte bibelcitater er fra 1819-udgaven, hvis ikke andet er angivet).
- 3,7 aldrig skal jeg glemme, hvad han sagde) 1 Krøn. 29,18. Formodentlig allusion til Davids opfordring til Salomon under tronoverdragelsen: »bevar dette evindeligen i dit folkes hierters tankers digt«.
- 3,8-9 Gud! Giv min Søn et retskaffent Hjerte) 1 Krøn. 29,19. Kun i S.Skr. XXXIII s. 49 i afsnittet Tillæg og Rettelser. Parentetisk rettelse til Dansk-lærerforeningens skoleudgave af novellen, der i efterskriften bytter om på David og Salomon (Steen Steensen Blicher, *En Landsbydegns Dagbog*, Dansk-lærerforening/ Skov, 1982 s. 69).
- 3,10-11 pater! in manus tuas committo spiritum meum) Lk. 23,46.
- 12,18.23-24 Ak, jeg elendige Menneske! ... Ak, jeg arme Daare! Hvad skal dette blive til?) Rom. 7,24: »Jeg elendige Menneske, hvo skal frie mig fra dette Dødsens Legeme«. Blicher lader Morten støtte sig til Paulus, som tilbyder en antropologi, der passer til Mortens forståelse af elskoven som sygdom, fejl og dårskab; Paulus taler om syndens lov i sine lemmer som et fangenskab i dødens legeme. Muligvis alluderer Blicher også til Ps. 102,1.4, som er en bøn af en elendig, når hans kraft svigter. Det bestyrkes af, at der i det følgende dagbogsnotat citeres fra Ps. 102,7.

- 13,16 – jeg sukker som en Rørdrum) Ps. 102,7.
 19,7 f.n. Gud har hjemsøgt os for vore Synder) udbredt gammeltestamentlig forklaring på sygdom, f.eks. 3 Mos. 26,16; 4 Mos. 14,18 eller Ps. 89,33.
 19,6 f.n. og slaget Folket med Bylder) alluderer til 5 Mos. 28,27, hvor bylder er Guds straf over et lovløst folk, eller til Job 2,7, hvor bylderne er Satans fristelse af den fromme, gudfrygtige Job.
 19,6-5 f.n. De faldt som Fluier omkring mig) alluderer sandsynligvis til Ps. 91,7.
 19,5-4 f.n. udfriet fra Dødens Strube) Job 36,16: »afvendt dig fra angestens strube«. Blicher citerer dog med lige så stor sandsynlighed Es. 5,14 fra Chr. IV's bibel: »Derfor hafuer Helfuede viit udbredet Sielen / oc opladet Struben uden al Maade«, eller Hab. 2,5 om vindrankeren, der »udvider sin siel som helvede, og han er som døden, der kan ikke mættes ...«
 19,2 f.n. før han udgav sit sidste Suk) Ifølge S.Skr. VII s. 247 et almindeligt bibelsk udtryk; det er imidlertid en overdrivelse, viser Ewalds Bibelske Concordantz. De resenske revisioner bruger udtrykket: »udgav han Aanden« om Jesu død og om patriarken Jakobs død (1 Mos. 49,33). Da notatet: Föulum, Calendis Januar. 1709, citerer første del af Lk. 23,46, er det rimeligt her at regne med fortsættelsen: »Fader, i dine Hænder befaler jeg min Aand; og der han det sagde, udgav han Aanden«.
 20,8-5 f.n. De skal lægges i Graven som Faar, Døden skal fortære dem; men Gud skal forløse min Sjel af Gravens Vold, thi han haver antaget mig, Sela!) Citat fra Ps. 49,15-16, men med en væsentlig udeladelse af vers 15b, der lyder: »og de oprigtige skal regere over dem om morgenen, og graven skal afslide deres skikkelse, (enhver) af sin bolig«. Med denne udeladelse nedtoner Blicher synds- og strafaspektet ved døden, så det frelseshistoriske står klarere, det moralske sløjfes.
 24,19-20 Men jeg skal vandre endnu en Stund i denne Jammerdal) Usikker allusion til Joh. 12,35 eller Ps. 23,4.
 26,2-3 falsk Tungemaal) Udbredt bibelsk forestilling, f.eks. i Ps. 109,2 eller hos Mika. 6,12, hvor profeten opregner Jerusalems synder.
 28,11 den ene forraader den anden) Mt. 24,10 fra kapitlet, hvor Jesus varsler Jerusalems ødelæggelse, altså et frelseshistorisk udsagn.
 28,12 Du Potiphars Hustru) 1 Mos. 39 (parentetisk korrektion til Brasks monografi s. 71 for at sætte Juda-Tamar-episoden lige efter den om Josef og fru Potifar; den står lige før).
 Josef-skikkelsen indgår i Brasks monografi i en bemærkelsesværdig tese om, at Morten Vinges lidelser er en offergerning, Morten ender i Jesu offersituation (Brask s. 111), hvad han skulle være forudbestemt til som Davidsætling. Til støtte for denne teori om Mortens forudbestemte lidelse oprettes en teologisk konstruktion, som af historiske grunde må fældes: »Kæden David ... Josef ... ender som bekendt ved Jesus« (Brask s. 111). Som vist i en anmeldelse i Præsteforeningens blad 1984/9, s. 144-146 må teorien falde alene på to historiske kendsgerninger: a) at Josef i den gammeltestamentlige kronologi er flere hundrede år før David og altså skal stå først i en såkaldt kronologisk kæde; denne kronologifejl ses også i Dansk-

lærerforeningens seneste udgave af novellen: »St. St. Blicher, En Landsbydegns Dagbog«, Varde 1982, s. 69; b) at Josef ikke er i slægt med David og Jesus, som begge har Juda til stamfader. Den kendteste tradition har Juda og Josef som brødre; en mindre kendt, mere pålidelig tradition holder Josef helt uden for Jakobsønnerne. Det var også på Blichers tid gældende opfattelse, at Juda og Josef var konkurrenter i bosættelsestraditionen, Juda opnåede jo en særstilling gennem efterkommeren David på bekostning af Josef; genealogisk set er der altså ingen kæde.

34,16 Hvor underlige ere dine Veie) Rom. 11,33. Den resenske tekst læser dog her »uransagelige« eller »usporlige«.

34,17-18 færdes jeg her i et raat og sørgeligt Land: jeg gaar over tilfrosne Floder og vader i Snee til Knæerne) Citat fra Job 10,21-22 (Brask s. 71). Men også allusion til Ps. 23,3-4, hvis hyrdebillede (v. 1-2 og 5-6) i øvrigt udfylder en væsentlig plads i notatet og repeteres i notatet: Corseidse, den 8de August 1744. I øvrigt refererer »Udørk« til ørkenvandringen, der omtales adskillige steder i Mosebøgerne; og der henvises til Jobs situation med slutsentensen: »Ak! hvor er Enden paa mit elendige Liv?«.

35,6 møt af Livet) 1 Krøn. 23,1 i Chr. IV's bibel, der handler om kong Davids død, eller citat fra Job 42,17, også Chr. IV's bibel: »saac sine Børn oc sine Børne=børn i fierde Slæct. Oc Job døde gammel oc møt af Livet«. Da de resenske oversættelser altid skriver »mæt af Dage«, er det rimeligt at antage, at Blicher her citerer fra den bibel »af Christian IVdes«, som han selvbiografisk i 1840 skriver, at han længe havde været i besiddelse af (S.Skr. XXV s. 84).

35,7-8 bie til min Herre og Frelser kalder mig) ikke direkte citat; forestillingen om at bie på Herren er ofte udtrykt i salmelitteraturen og hos Esajas og Job.

35,8-10 Han vil maaske lægge mine trætte Lemmer til Hvile i min Fædrenejord) ikke direkte citat; dog utvetydig bibelsk allusion til Jobsk kraftesløshed (Job 17.7) kombineret med det meget udbredte motiv fra GT om at samles med fædrene i deres grave.

35,10-11 det danske Flag, Korsets og Frelsens dyrebare Tegn) Ikke bibelcitater, men udtryk, bestemt af kirkelig tradition og – hvad der er vigtigt – med utvetydig forbindelse til gammeltestamentligt syn på folket som udvalgt og gudsbenådet, hvad der i øvrigt sandsynliggøres af den frelseshistoriske tænkning, der præger hele notatet: fødeland, fædrenejord, hjemlængsel, hjemkaldelse og tidsmotivet.

35,11-12 Min Sjæl, lov Herren! alt hvad i mig er hans hellige Navn!) Ps. 103,1. Ordstillingen peger på den resenske oversættelse, men ordvalget peger mod Chr. IV's bibel: »Min Siel lofue HERREN/ oc huad som er i mig/ hans hellige Nafn!« (Chr. IV's) over for: »Min siel! lof HERREN; og alt det, som inden i mig er, (lo=ve) hans hellige navn.« (1819-udg.).

35,17 Men Herren frelst mig, hans Haand opholdt mig) Udbredt frelseshistorisk opfattelse i GT, især i Mosebøgerne, salmerne og hos Esajas. Allusion til Es. 9,12.17.21 og 10,4 – en passage, der handler om Jahves udstrakte hånd til det jødiske folk midt i straffen over dets fejltrin; den samme

frelsehistoriske dobbelthet er netop hovedmotivet i dette notat: både skibskatastrofe og Jahves frelsende hånd.

- 35,18-19 skøndt fattig og halvnøgen jeg vandrer blandt Fremmede) alluderer til Åb. 3,16-18, der handler om lunkenheden ved ikke at ville stå ved sit sande jeg, når det kun består af fattigdom og nøgenhed. Ordet »halvnøgen« i Mortens mund er afslørende, det har ikke bibelsk belæg. Unøjagtigheden i hans bibelcitater røber, at han er som den person, der i Åb. 3,15-16 dadles for hverken at være kold eller varm og i v. 17 for at sminke sin elendighed; det kniber med retskaffenheden; Blicher viser os, med ironisk hentydning til Hr. Søren profeti, Mortens halvgjorte identitet, der er bestemt negativt af de paradigmer for individuation, som han ikke har held med eller formår at udfylde retskaffent. Varmen eller kulden, sejren eller lidelsen, Salomon eller Jesus. Psykologisk og eksistentielt set er han på »Et Fristed ... et Skjul fra Verdens Storme«, således som det følgende notat logisk nok konkluderer.

Der kan også refereres til Mt. 25,38.43-44 omhandlende det frelsehistoriske motiv: menneskesønnen på dommedag, og til Rom. 8,35: »Hvo skal kunne skille os fra Christi Kierlighed? Trængsel, eller Angest, eller Forfølgelse, eller Hunger, eller Nøgenhed, eller Fare, eller Sværd?« Paulus har åbenbart leveret Blicher modsætningen i notatet mellem skibsforslis og frelse.

- 36,13-14 O Du Barmhjertighedens Fader!) Stående bibeludtryk, 3 mulige referencer: a) 2 Kor. 1,3. Paulus indleder sit brev med en skildring af menighedens trængsler og tager, i øvrigt meget egocentrisk, skarpt til genmæle mod dubiøse menighedsmedlemmer, der har såret ham. Derfor passer det godt her, at Blicher citerer videre: »denne bitter Skaal« (Mk. 14,36 par.), samt med ironisk hentydning til den 2 gange citerede Ps. 23: »mit bæggere flyder over« (Ps. 23,5).

b) allusion til summariet over Ps. 103 fra Chr. IV's bibel: »... Summa/ den som holder sig mod os/ vi som ere skrøbelige oc arme Creatur/ ligesom en naadig/ barmhiertig oc kier Fader/ oc icke omgaaes med os efter vore Synder oc Fortieneste/ men efter sin Naade oc Godhed.« (Således: Brask s. 90).

c) allusion til Ps. 103,4.8 i den resenske oversættelse: »... den, som kroner dig med miskundhed og barmhiertigheder« (v.4), »HERREN er barmhiertig og naadig, langmodig og af megen miskundhed« (v. 8). Mulighed b) synes mest nærliggende som kilde til allusionen.

- 36,15 thi det var dig saaledes behageligt) Mt. 11,26 og Lk. 10,21. Sandsynligvis alluderer Blicher også til mønsterkapitlet 1 Krøn. 29,17, som, svarende til Mortens øjeblikkelige situation, udtrykker hans prøvelser: de gamle sår og problemet om hans uoprigtighed: »Og min Gud! Jeg veed, at du prøver hierter, og haver behagelighed til oprigtigheder ...«. Det er kong David, der taler. Således aktualiseres Hr. Søren adoptionscitater af 1 Krøn. 29,19 på det tidspunkt, hvor Morten ved gensynet med den fordærvede Sophie, og i skjul for verdens storme, er så langt fra de salomonske værdier som nogen sinde.

36,17 en Mørkhedens Gestalt) alluderer til alm. frelseshistorisk forestilling i GT. Der kan enten være tale om Job 10,21-22: »mørkheds og dødens skyggers land: Et meget mørkt land, saasom dødens skygges mørkhed, og (hvor) ingen anden er, og (hvad) der skinner, er som mørkhed.«; eller om den to gange før citerede Ps. 23,4, men da fra Chr. IV's bibel, grundet ordvalget: »Oc om jeg end vandrede i Mørckhedens Dal/ frycter jeg ingen ulycke/ Thi du est hos mig/ Din Kep oc Staf trøste mig.«.

36,6-3 f.n. Det er ikke for min Plaiseer, at jeg atter tager Pennen; men dersom Nogen efter min Død skulle faae Øie paa denne Journal, skal han dog see, hvorlunde Synden lønner sine Børn) alluderer til Ps. 102,19, også citeret i notatet: Thiele, den 17de Juni 1710 (Brask s. 72). Morten læser salmen moraliserende, men det er ikke retscaffen læsning, og Blicher ironiserer over hans skinhellige formål med at tage pennens. Hans skrivelammelse og livslede var altså ikke så varig; den offerhandling efter Jesu forbillede, som Morten fromt noterer om 2. juli 1744, er mundsvejr; han har aldrig haft mod og format til oprigtigt at tømme den bitre skål, for den 8. august går han og forlyster sig med spadserestok og »Promenade i vor smukke Have«. Hans æstetiske sans er intakt og velvirkende i sansningen af Sophies »tykke ildedannede Krop«; han skriver egentlig ud af æstetisk væmmelse, men camouflerer det som moralsk dom: »Det er ikke for min Plaiseer«. Jo, netop, viser hans ordvalg i domsnotatet: overblik, durkdreven selvbeskyttelse, langt fra offervilje.

37,6 Stokken faldt fra min Haand) Billedet af vandringsmanden er ofte brugt af Morten om sig selv. Hans vaklen her, mens han promenerer sin erstatning for Salomons kongestav i omgivelser, der er en aflans af dennes fra I Krøn. 29, tolkes ind i det fast oprettede billede med henvisningen til det tidligere brugte Ps. 23,4. At tabe stokken af sin hånd er derfor billedligt talt at skulle vandre alene i dødens skygges dal, gudsforladt og udleveret til onde magter. Måske også allusion til Zach. 8,4.

Som notaterne af 15. maj 1721 og 1. maj 1744 er havescenen her gammeltestamentlig pastoral, dog efter et grummere mønster end Ps. 23,1-4. En række elementer i notatet peger hen på Es. 28,1-4, her citeret efter Chr. IV's bibel: »1. Ved de Drucknis hofferdige Krune af Ephraim/ hendes deylige Herlighed er blefuen som et vissen Blomster, som staar ofuen ofuer en fed Dal/ udi huilcken de tumle om af Viin.

2. See der skal en sterck oc mæctig indladis i Landet med Vold af HERREN/ som en Hagelstorm/ oc skadeligt Vær/ oc suart Vandløb som skal indfalde med Vold i Landet:

3. At de Drucknis hofferdige Krune af Ephraim skal traadis ned under Fødder.

4. Oc hendis Herligheds visne Blomster som staar ofuen ofuer en fed Dal/ skal blifue/ lige som det der er moет før Sommeren kommer/ strax mand faar det i Haanden.«

Paralleller til Mortens notat er disse: drukkenskaben, hendes hoffærdighed (storagtig, malicieusk, fortrædent), kronen (ansigt, kyse), hendes dejlige herlighed (deilige Ansigt), vissenheden (bleggult, rynket, fortrædent), den

- fede dal (vor smukke Have), den stærke (Herren ved havedøren), straffen og »traadis ned under Fødder« (hun laae paa Knæerne), den for tidligt modne frugt (»Frøenskabet har S ... taget og Frueskabet med«). Om ad et par små vink: hugormen og haven læktes både notatet og kilden til beretningerne om Edens have. Afblomstringsmetaforen her springer fuldt ud i slutcitater fra Ps. 103,15-17.
- 39,10-11 omkommet af Mangel, naar ikke min medlidende Herre havde forbarmet sig over dem) alluderer til hovedtanken i Ps. 103,3-5.13.
- 39,6-4 f.n. »Frygter ikke for dem, som allene ihjelslaae Legemet! men frygter for dem, som fordærve baade Legem og Sjel tillige!«) Mt. 10,28; ordet »allene« udpeger en overspringelse af: »men kunne ikke slaae Sielen ihjel«. Flertalsformen: »dem, som fordærve« kunne i flg. Brask hentyde til Jens og Sophie, som hermed fordømmes af Morten, men, hævder Brask: »faktisk skriver Morten blot, som skrevet står i Bibelen for 1819« (Brask s. 73); dette kan ikke være rigtigt, for 1819-udgaven har entalsformen: »den, som kan fordærve«. Så enten citerer Morten fejl, hvad der her er lidet sandsynligt, eller også bruger Blicher en anden bibeludgave end 1819-udgaven, hvilket er meget sandsynligt, for i den resenske tradition findes flertalsformen »dem« i hvert fald i 1791-udgaven og sikkert også i andre udgivelser før den, som altså må være Blichers kilde. Antagelsen af en uspekuleret citatmanipulation her fra Mortens side er på den baggrund subsidiær.
- 40,12-14 »Gud er stor!« ja, og barmhjertig! Han kan og vil gøre langt over hvad vi arme Mennesker forstaae) Tankegangen hentet fra Ps. 103.
- 40,19-20 et Hvilested hos mine Forfædre) alluderer til det uhyre udbredte frelseshistoriske mønster i GT, grundlagt i forbindelse med opholdet i og udvandringen af Ægypten: Jakob vil begraves i fædrene jord uden for Ægypten (1 Mos. 47,30), Moses får løfte om det samme (5 Mos. 31,16). Forestillingen gælder især om konger efter David, således 2 Sam. 7,12 (David), 1 Kg. 1,21 (David), 1 Kg. 15,8 (Abija), 2 Kg. 16,20 (Akaz), 2 Kg. 20,21 (Ezekias), 2. Krøn. 35,24 (Josias), 1. Kg. 13,22 (en ulydig mand, der ikke tilstår den ønskede gunst), 2 Kg. 9,28 (Ahasja) og Dom. 2,10 (hele Josuas generation).
- 41,5-6 – jeg er en Fremmed, en Udlænding blandt dem alle) Forestillingen om den fremmede et kendt gammeltestamentligt motiv; således 1 Kg. 8,41; 2 Krøn. 6,32; Job 19,13 og Ps. 69,9. Motivet indgår med en vis opladning genuint i det større frelseshistoriske mønster. Der er næppe tvivl om, at Blicher her både citerer Ps. 39,13, hvis 12. vers citeres to notater længere fremme (Brask s. 73), og det fast etablerede 1 Krøn. 29,15: »Thi vi ere fremmede for dit ansigt, og giester, som alle vore fædre; vore dage paa jorden ere som en skygge, og (her er) ingen forhaabning«.
- 41,9 Verdens Lys) Joh. 11,9: »vandrør nogen om Dagen, da støder han ikke an; thi han seer denne Verdens Lys«.
- 42,7-9 en siberisk Dal efter Oversvømmelse: mørktfuret af Vandstrømme, trindt bestrøet med Tuer, Stene og nedvæltede Træer) Allusion til Es. 28,2, gentaget fra notatet: Corselidse, den 8de August 1744, parallelt med, at Sophie spiller hovedrollen i begge notater.

- 42,9-12 »Ja, Herre! Herre! Tugter Du Nogen med megen Straf for Misgjerning, da gjør Du, at dens ynkelige Skikkelse hensmelter som et Møl; visse-
lig! Alle Mennesker ere Forfængelighed!«) Ps. 39,12, hvortil må knyttes en
kritisk anmærkning: 1791- og 1819-udgaverne læser »ønskelige skikkelse«,
som gør det muligt, at Blicher har været uagtksom i sin citering. Svanes bibel
1647 og 1740-revisionerne læser »ynkelige skikkelse«. Chr. IV's har »dey-
lighed«, LXX har psyche (= liv), og den hebraiske har »chamodo« (=
pulchræ vestes, res pretiosæ), hvoraf kan slttes, at oversættelsen »ynke-
lige« under alle omstændigheder er fejlagtig. Den sandsynlige forklaring er,
at Blicher læser galt i sin ældre resenske bibel fra før retstavningsændringen
af y til ø. Denne ændring slår ifølge Skautrup, *Det danske Sprogs historie*
III, s. 175 og s. 191-192, igennem i slutningen af 1700-tallet.
- 42,16-17 Her boer jeg nu i min Faders Hus) I det gamle testamente bruges
udtrykket »min faders hus« om det at være sikkert på plads i sin slægt,
undertiden som tilflugtssted for piger, der er forlist moralsk og socialt i
fremmede omgivelser. Der kan alluderes til 1 Mos. 20,13; 3 Mos. 22,13 og
Dom. 19,2; men af kompositionelle grunde især til 1 Krøn. 28-29, der jo
handler om tempelbygningen, Guds og Davids hus, og om Salomons over-
tagelse af sin faders hus. Kompositionelt vises her tilbage til Hr. Søren
kåringssord fra Davids embedsoverdragelse til Salomon; ironisk konstateres
derfor afstanden mellem det beskedne degneembede og Salomons trone.
Når der nedenfor i denne kommentar konstateres en klar kompositorisk og
indholdsmæssig sammenhæng mellem citatet fra Ps. 103 og kroningskapit-
let fra 1 Krøn. 29, beror det ikke mindst på, at dette motiv om det fædrene
hus nævnes en snes gange i de to kroningskapitler 1 Krøn. 28 og 29.
- 42,20-21 skal jeg samles til dem, og være den sidste af min Slægt) Blicher
bruger bevidst det frelseshistoriske motiv om slægt- og folkesamlingen.
1819-udgaven skriver enslydende om patriarkernes og Arons død: »og blev
samlet til sine folk« (1 Mos. 25,8 om Abraham, 1 Mos. 35,29 om Isak, 1
Mos. 49,29.33 om Jakob, 4. Mos. 20,24 om Aron). Også allusion til Dom.
2,10 om hele Josuas generation: »Og der al den samme slægt var ogsaa
forsamlet til sine fædre, da kom en anden slægt op efter dem«. Også den
tidligere citerede, decideret frelseshistoriske, Ps. 102 virker her i Mortens
slutcit. Hans ensomhed i v. 7.8.18; hans korte resttid i v. 4,12; hans
dagbogsblade i v. 19 (Brask s. 72); slægtskiftet i v. 13.19.25; det skaldede
træ i v. 5.12; i det hele taget er der klar indholdsforbindelse mellem slutci-
tatet (Ps. 103) og de frelseshistoriske motiver i hele Ps. 102.
- 42,5-1 f.n. »Anlangendes et Menneske, hans Dage ere som Græs; som et
Blomster paa Marken, saa skal han blomstre. Naar Veiret farer over det, da
er det ikke mere, og dets Sted kjender det ikke mere. Men Herrens Mis-
kundhed er fra Evighed og indtil Evighed.«) Citat fra Ps. 103,15-17. Dette
cit. i særdeleshed, og hele Ps. 103 i øvrigt, rummer en frelseshistorisk
anskuelses grundstruktur: tidsmotivet, herlighedsmotivet, forgængeligheds-
erfaringen, fremmedhedsmotivet og frelsesmotivet. Kompositorisk set
er salmecitatet led i en statusopgørelse over Mortens forvaltning af Hr.
Søren kåringscit. om den 17-åriges muligheder for at udfylde Salomon-

rollen. Salmecitatet knytter derved en kompositorisk løkke til brug for læserens tolkning af »Disse Blade ... det eneste Mærke om mig«. Også ved klare ligheder i form og indhold peger salmecitatet uundgåeligt hen på Davids embedsoverdragelse i 1 Krøn. 29; hele dette kapitel kommer ved sin lighed med Ps. 103, og i kraft af den kompositoriske løkke, til at levere paradigmer for Morten Vinges udvikling. Davids kåringsord i v. 19 har en optakt i v. 14-16, som fortolker afblomstringsmetaforen fra Es. 28,1-4 og slående ligner Ps. 103,15-17:

»14. Thi hvo er jeg? og hvo er mit folk, at vi skulle formaae (med vor) kraft til at give frivilligen, som dette (gaaer?) thi det er alt af dig, og af din haand have vi givet dig det.

15. Thi vi ere fremmede for dit ansigt, og giester, som alle vore fædre; vore dage paa jorden ere som en skygge, og (her er) ingen forhaabning.

16. HERRE, vor Gud! al denne hob, som vi have beredt til at bygge dig et huus af til dit hellige navn, den er af din haand, og det er altsammen dit.«
Udgaverne 1740 og 1791 i lilleoktav har »Anlangendes«. S-formen i præs. partic. er vigende i 1700-tallet og ses da heller ikke i 1819-udgaven. Blichers kilde er tidligere.

Sammenfatning

- a. 8 tilkomne bibelcitater på flg. steder i S.Skr. VII: Rom. 7,24 s. 12,18 og 23-24; Lk. 23,46b s. 19,2 f. n.; Mt. 24,10 s. 28,11; 1 Krøn. 23,1 / Job 42,17 s. 35,6; Mt. 11,26 par. s. 36,15; Es. 28,1-4 s. 36-38; 1 Krøn. 29,15 s. 41,5-6; Joh. 11,9 s. 41,9.
- b. 6 gammeltestamentlige paradigmer eller ledemotiver; det er 1 Krøn. 29 og Ps. 103 med hver 4 referencer, Jobs bog med 5 og Ps. 23, Ps. 39 og Ps. 102 med hver 3 referencer. Ved ledemotiver forstås kompositionsbærende bibelreferencer, ved paradigmer forstås kompositionsskabende bibelreferencer; de paradigmatiske er 1 Krøn. 29 og Ps. 103.
- c. En snes tilkomne allusioner til bibelsteder (=frie citater) eller til bibelske motiver (: personer, begivenheder, temaer).
- d. 3 litterærkritiske justeringer vedrørende Mt. 10,28 (den/dem), Ps. 39,12 (ynkelige Skikkelse) og Ps. 103,15 (præs. partic. på -s: Anlangendes).
- e. Blichers kilder er mindst to bibler, Chr. IV's og den resenske efter 1740. Jeg har haft adgang til at bruge en privatejet bibel med Blichers og hans faders navnetræk, som Det kongelige Bibliotek har verificeret som Chr. VI's lilleoktavudgave fra 1740. Citatet fra Mt. 10,28 peger dog på en af de senere resenske revisioner, som læser flertal i »dem, som fordærve«; det gør Chr. VII's udgave i lilleoktav fra 1791.

Anvendt litteratur

Steen Steensen Blichers Samlede Skrifter, udgivne af Det danske Sprog- og

- Litteraturselskab, I-XXXIII, København 1920-34.
- Biblia, Det er Den gantske Hellige Scrifft paa Danske igien offuerseet oc prentet effter K. Chr. IV.s Befaling. Met Register, alle D. Lutheri Fortaler, hans Vdlegning i Brædden oc Viti Theodori Summarier. København 1633. fol.
- Biblia, paa Danske, det er: Den gandske hellige Skriftis Bøger, paa ny igien-nemseete efter den Ebræiske oc Grækske Text (ved Hans Svane). Efter K. Chr. IV.s Befaling. København 1647. 8°.
- Biblia, det er Den gandske Hell. Skrift, ved K. Christ. VI.s Omsorg. 5. opl. København 1740. 8° mai.
- Biblia, det er Den gandske Hell. Skrift, ved K. Christ. VI.s Omsorg. 3. opl. København 1740. 8° min.
- Biblia, det er Den gandske Hell. Skrift, ved K. Christ. VII.s Omsorg. 6. opl. København 1791. 8° min.
- Biblia, det er den ganske Hellige Skrifts Bøger. 16. opl. København 1819. 8° mai.
- Biblia hebraica, udg. Rudolf Kittel, Stuttgart 1912.
- Septuaginta, udg. Alfred Rahlfs. Stuttgart 1935.
- Det danske Bibelselskabs Ordbog til Det gamle Testament. København 1938.
- Det danske Bibelselskabs Ordbog eller Konkordans til Det nye Testamente. København 1965.
- Enewald Ewald, Den Bibelske Konkordantzes Første Deel og Anden Deel, Tom. I-III. København 1748-49. 4°.
- Peter Brask (red.), Steen Steensen Blicher, En Landsbydegns Dagbog, udgivet med noter og efterskrift ved Peter Brask, Dansk lærerforening/ Skov. Varde 1982.
- Peter Brask, Om En Landsbydegns Dagbog 1-2. København 1983. (her forkortet: Brask).
- Flemming Conrad, Peter Brask: Om En Landsbydegns Dagbog. Gyldendal 1983. Anmeldelse i Danske Studier 1984 s. 163-167.
- P. G. Lindhardt, Bibelen og det danske Folk. Kbh. 1942.
- Johannes Nørvig, Steen Steensen Blicher. Hans Liv og Værker. København 1943.
- Povl Otzen, Hvorledes danskerne fik deres bibler. København 1949.
- Præsteforeningens blad, 1984/9, s. 144-146.
- Paul V. Rubow, Saga og Pastiche. 2. opl. København 1968 s. 120-126.
- Peter Skautrup, Det danske Sprogs Historie III. 2. oplag København 1968 s. 16-18, 101-105, 175 og 191-192.

Hans Jacob Iversen

H. E. Schack og antik hyrdedigtning

Når man som klassisk filolog læser den første sætning i Schacks Phantasterne om det gamle, ærværdige egetræ, kommer man let til at associere til det allerførste vers i Vergils første ekloge, hvor det hedder:

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi,

en association, der vinder styrke endnu i første afsnit af Phantasterne, når præsten ved synet af det faldne træ citerer Vergils Æneide, og også senere, når huslæreren taler om, at træet havde sin rod i hedenskabet; thi når det om huslæreren hedder, at han ikke er uden lærd dannelse, peger dette vel hen på det 19. århundredes lærde skole og dermed på den klassiske tradition: Med sit udsagn om, at træet fik en hedensk ligprædiken, mener han jo også præstens Vergil-citat.

Endnu et par formuleringer i første afsnit af Phantasterne kan pege hen på Vergils første ekloge. Når det siges, »at Himlen ... lod en Storm udgaae, der knækkede Egnens Stolthed« (= egen), modsvares det af Bucolica 1.17 »de caelo tactas ... quercus«; også Vergil omtaler altså et egetræ, der rammes fra himmelen. En anden mulig allusion finder man med Schacks »som hidtil kun havde baaret de lette Fugle«. Hertil kommenterer C. Roos:¹ »Stedet fornemmes som et klassisk Citat. Det nærmest liggende er vistnok Horats Oder, I.2.10-11: Piscium et summa genus hæsit ulmo, nota quæ sedes fuerat columbis: Fiskeskaren standsedes af Elmens høje Top, som hidtil havde været Duer-nes Sæde; slg. ogsaa Ovids Metamorphoser I, 296-304«. Denne samme tanke udvikles imidlertid også i første ekloge (1.56-60):

hinc alta sub rupe canet frondator ad auras,
nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes
nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.
Ante leves ergo pascentur in aethere cervi
et freta destituent nudos in litore piscis,

Som hos Vergil (Buc. 1.1-5) lejrede man sig også hos Schack i fredelig idyl under træets krone: Det fremgår, når man læser videre frem i Phantasterne. Mere end en snes år før egen faldt, samledes jævnlige tre personer under dens grene. Af disse siges den ene, Christian, at have skiftet uddannelse og »viet sig til de classiske Studier«. Om den anden, Conrad, hedder det straks efter, at »... jeg i Lærdom idetmindste var Christians Ligemand ...«. Denne bemærkning er af stor interesse, eftersom den understreger, at Conrad, der fremstår som hele romanens fortæller, besidder en ikke ringe klassisk dannelse og derfor kan tænkes at se de tre drenges træ som en pendant til Vergils. Med den tredje person, Thomas, finder vi en direkte reference til den antikke hyrde-digtning. Allerede i andet afsnit siges han at beklæde »en Kohyrdes Værdighed«. Senere (p. 17) sammenlignes en af hans handlinger med de græske hyrders, ja han betegnes ligefrem selv som en efterkommer af disse. Det hedder:

Om Aftenen, da Træets Skygge var bleven saa lang, at den naaede helt over til Stengjærdet, samledes vi atter hos Thomas, der ligesom hans Forgængere, de græske Hyrder, var ifærd med at danne kunstige Fløiter
...

(Man betænke i denne forbindelse, at Vergils hyrder er »græske«, overtagne som de er fra Theocrit, hyrdedigtningens skaber og Vergils forbillede m.h.t. bukolisk digtning). Desuden må man standse op p. 17, hvor det hedder:

Thomas, skynd Dig nu at vande Kvæg og kom saa hjem og faa Mad!

Denne opfordring er af ganske samme art, som man gentagne gange møder hos Vergil og Theocrit i forbindelse med hyrden Tityrus, e.g. Vergil Buc. 3.96-97 og 9.23-24 og Theocrit 3.3-4.

Hvis nu Schack faktisk alluderer til Vergil, hvad er så hans mening hermed? Betragter man Vergils bukoliske digtning, vil man se, at den er spækket med symbolik, og det i en sådan grad, at det kan være svært at nå frem til tilfredsstillende fortolkninger. Men man tør mene, at ege/bøgetræet er at opfatte som et symbol på pastoral idyl, når der gives en beskrivelse af, hvorledes hyrdernes liv udfolder sig som sådant under træets beskyttende grene, som f.eks. Vergil Buc. 1.1-5:

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui Musam meditaris avena;
nos patriae finis et dulcia linquimus arva.
nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.

eller Vergil Buc. 7.1-5:

Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis ovis, Corydon distentas lacte capellas,
ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
et cantare pares et respondere parati.

Hele denne tanke om et pastoralt lykkerige har for Vergil været en – politisk på en vis måde realisabel – ønskedrøm, for eftertiden først og fremmest en utopi, en fantasi om man vil.

Hvis Schack derfor alluderer til Vergil, er det formodentlig ud fra et ønske om at understrege, at det gamle egetræs endeligt er et symbolsk udtryk for hovedpersonen Conrads frigørelse fra fantasteriet. Om Schack i første ekloge også har set et politisk budskab – det er opinio communis, at eklogen indeholder et sådant² – og som følge deraf eventuelt har indarbejdet en mere omfattende og konsistent allusion til Bucolica i Phantasterne, hvor der ligesom i eklogerne synes at være en sammenvævning af fantasi og politik,³ er det ikke her målet at afklare.

Noter

1. H. E. Schack: *Phantasterne*, udgivet af Carl Roos, København 1929, p. 401. Til denne udgave gælder også de øvrige sidehenvisninger.

2. Cf. e.g. L.P. Wilkinson: »Virgil and the Evictions«, *Hermes* 94, 1966, pp. 320-24.
3. Jens Kr. Andersen, *Feudalistisk fantasi og liberalistisk virkelighed*, København 1978.

Sven Lindahl

Breve fra Clara

Omkring Sophus Claussens Italiensophold 1894

Sophus Claussen opholdt sig fra medio juli-medio september 1894 i den lille italienske badeby St. Margherita di Ligure, 30 km fra Rapallo, sammen med Clara Robinson: (...) en stakkels ung Kone fra Milano, hvis Mand for to Aar siden blev gal. Hun var kommet ned til Kysten for at tage Sommerbade for sit ødelagte Helbred, (...). SC fortæller videre efter afskeden med hende (brev til faderen 21.9.1894, tr. Frans Lassen: *Sophus Claussen og hans kreds* (1984), I, s. 258):

(...) Hun vilde have fulgt mig til Paris. Men jeg kunde jo ikke tage hende med. De hundrede Frc., hun hver Maaned faar af sin Broder, skulde ikke række langt, og de udeblev helt i denne Maaned. Broderen er rig. 21 Aar, Søsteren er 25 og ejer ingen Ting, eftersom hun ikke forstod at smigre for sin Onkel, i hvis Hus i Rom hun blev opdraget, og som var intet mindre end Kardinal. Hendes Fader døde, da hun var tolv Aar. Onklen tog hende til sig, lod hende opdrage fornemt og tage Præmier ved Musikkonservatoriet i Rom. Men da hun var sytten Aar forelskede hun sig og giftede sig med en milanesisk Officer uden Onklens Tilladelse. Saaledes blev Broderen Ejer til hele Stadsen ... og efter alt at dømme er han snæverhæjrtet og ligner slet ikke Søsteren –

I Mandags Aftes kom vi her til Nizza for at træffe denne Broder, der skulde opholde sig hos en Gudfader. Jeg vilde efterlade hende her og rejse til Paris den næste Morgen. Vi søgte altsaa Broderen, men fik at vide, at han lige nylig var rejst til Paris. Vi har telegraferet efter ham og ventet paa Svar *flere Dage* (der er dyre her i Nizza). Han synes ganske at have glemt Søsteren og de fattige hundrede Frc., han skulde sende hende hver Maaned.

I Dag har jeg for mine sidste Penge sendt hende til Rom, hvor hun har Familie, og hvor Broderen kommer til Oktober, naar Studenterferien er forbi (...)

I

Følgende fem breve belyser forholdets videre udvikling. SC opholdt sig oktober måned ud i Paris og vendte da tilbage til København. Hans kort eller

breve er tilsyneladende gået tabt – han og hun sås ikke siden, og om Claras videre skæbne vides intet.

Roma 25.9/94.

Min Kæreste Elskede

I går modtog jeg dit så kære kort og ved at læse det kan du forestille dig hvad jeg har gjort så at folk i gaden betragtede mig idet de troede jeg var gal men jeg kære Sophus foretrækker førend at blive gal at berøve mig livet ved at kaste mig i Tiberen, jeg tænker altid på dig og jeg kan ikke forsone mig med at leve langt fra dig du er mit ideal min stadige tanke som gør mig gal ved også at være langt borte.

Du tror kære og elskede Sophus at jeg kan holde ud at være langt fra dig kære og elskede Sophus lige til november måned hvor min bror vil komme til Rom for at studere; Jeg vedlægger min brors lærers visitkort, med hvem jeg har talt og som er den eneste person med hvem jeg har talt i Roma

Kære elskede Sophus fra den dag da vi skiltes vil min mave intet modtage, så meget er sandt at træt er jeg gået ud og har købt for 2 soldi druer men ikke en gang en smule har min mave kunnet modtage og i det øjeblik da jeg skriver dette til dig har jeg endnu ikke spist til middag og klokken er 8 eftermiddag jeg kan ikke finde anden trøst end at græde uafbrudt, ja, min elskede, jeg føler at jeg dør hvis jeg ikke hurtigt kan forenes med dig hvad mener du jeg befinder mig i Rom forladt af alle uden trøst og uden en ven fordi jeg ikke en gang husker ak ja kære Sophus gaderne i Rom! hvis jeg havde mærket mig dine kloge råd måske ville jeg havde fundet mig [: været] jeg siger ikke mere tilfreds fordi min eneste tilfredshed er dig, men jeg ville have befundet mig bedre ved at rejse til Milano [.] Du sagde meget godt at i Rom så længe onkel var i live var det en anden sag [.] jeg finder mig fortabt. JEG har også skrevet til Milano til hr. Testa og indtil nu har jeg ikke set noget svar [.] nu vil jeg sige dig at når gulduret når mig [: kommer], vil jeg sende dig det med halvdelen af din kæde, idet jeg beholder for mig dit ur med den anden halvdel af din kæde som bør begraves med mig som et evigt minde.

Min Kære og dyrebare Elskede angående Armen om hvilken jeg skrev til dig at jeg var kommet galt afsted, men nu kan jeg meget bedre [:går det bedre], indtil nu befinder jeg mig endnu på Hotellet hvor jeg tror at jeg skal ende mine sidste dage, jeg holder op med at skrive til dig fordi ærgelsen ville være alt for stor som jeg ville kunne vække i dit Ædle hjerte Jeg beder om tilgivelse hvis jeg ikke har skrevet med mere mening fordi mit hoved ikke længere er på plads. Min eneste trøst er fotografierne af hele familien som jeg kysser hvert øjeblik og særlig dit som jeg altid bærer ved mit hjerte, Modtag 1000 og atter 1000 kys fra din for evigt lige til døden

Clara Robinssonne

[: Robinsson; kan evt. læses som Probinssonne: Probinsson]

(S.d.) For Guds skyld giv mig straks straks besked [: nyheder] jeg venter med

ængstelse Lev vel Elsk mig så meget som jeg elsker dig og tænk altid på mig som jeg gør på dig.

Roma 28.9/94

Min Søde Elskede

Jeg kan ikke udtrykke den store glæde som jeg følte da jeg modtog dit kære og længe ventede brev. Jeg ville gerne have slugt det med øjnene da jeg var meget ivrig efter at lære min kære og elskede mands helbredstilstand at kende. Og med megen glæde fremhæver det, at du er ved udmærket helbred; og samtidig er du så sød når du fortæller mig at med mit tørklæde lider du ikke længere nogen smerte. Ak ja min kære Sophus. Du har alt for ædle følelser, og er mit stakkels hjerte meget kær.

Tilgiv mig når jeg siger stakkels for sådan er jeg ved at befinde mig så langt fra dig, min søde elskede er ikke længere ved min side Lige fra den dag da den grusomme skæbne ville adskillelsen af to hjerter som elskede hinanden gensidigt har ikke længere et trøstens ord ikke et smil strejft mine læber!!!

Ak ja min kære Sophus, du kan ikke fatte mit hjertes hentæren, hvis jeg kunne forvandles til en sommerfugl ville jeg dag og nat flyve til dig for at favne og kysse dig, men den onde skæbne vil det sådan, og jeg lige som en stakkels lille svale farende vild i en tæt skov jeg må affinde mig med gråden mens jeg kysser og væder med hede tårer dit kære og skønne fotografi.

Ja det er dog vist min elskede at jeg befinder mig i en skov for således synes Rom mig! Uden bekendte, ikke længere min Onkel, og det er netop det som nedbryder mig endnu mere end noget andet samt afstanden og tanken om ikke mere at kunne trykke dig til mit hjerte, hvilket kun det ville kunne udtrykke for dig med sine slag hvorledes den hengivenhed er som jeg nærer for dig.

Ja kære Sophus, tro mig ret jeg ser ikke det øjeblik komme da vi atter vil omfavne hinanden og således være lykkelige, så disse *purgatoriets* pinsler hører op [:] tro mig ret jeg tæller timerne en dag synes mig et år, kun ville jeg have ønsket, at denne nat aldrig var sluttet; Jeg drømte at vi var i Santa Margherita og at jeg bragte dig kaffe og du sagde til mig med din blide stemme [:] min kære Hustru er der hændt et uheld i vuggen (for jeg var melankolsk) Og med mange smukke og blide ord fik du det dårlige humør til at gå over, og du syntes mig at være fuldkommen lykkelig ved min side, og vi kærtegnede hinanden, og du fortalte mig hvor højt du elskede mig. Men da det var allerbedst vågnede jeg med tanken om at have dig ved min side. Oh hvilket grusomt bedrag! Du var der ikke; og nu står der intet andet tilbage end at græde og væde dit tæppe med tårer, det tæppe som dækkede mine skuldre, og jeg tænkte på at du kunne ikke gøre gymnastik uden tæppet

Jeg beder dig om at lade mig vide om Du stadig over dig på at gøre gymnastik og giv mig straks nyheder om dit helbred som er mig så dyrebart.

Jeg vil ikke krænke en hellig pligt som jeg lovede intet at skjule af mine hemmeligheder og det er derfor at jeg med stor smerte må meddele dig at jeg ligger i sengen og at jeg ikke kan forlade huset, du kan ikke forestille dig min

kære Sophus, min triste stilling for jeg er uden så meget som en centesimo, jeg har betalt hotellet til og med i dag, og for at frankere dette brev har jeg måttet lade dem [?:] inddrive [: rejse, låne] for jeg havde ikke en gang 25 centesimi.

Jeg vil håbe at du kære Sophus allerede har modtaget et brev fra mig af den 25. indeværende måned hvor jeg vedlagde visitkortet fra [min] brors lærer, som [: broren] man ikke ved hvornår kommer til Rom, jeg har været hos en familie som jeg kendte og som flyttede til Tyskland. Jeg venter på dine kære nyheder snarest muligt.

Jeg beder dig om ikke at betvivle min troskab, thi al min hengivenhed er helt og holdent din og heller ikke om jeg skulle dø af sult ville jeg mangle den

Min blide og kære og elskede mand tilgiv mig hvis jeg keder [eller: besværrer] dig med mine dumme skrivelser da de ikke engang i drømme kan sammenlignes med dine da du er lærd og jeg en stakkels uvidende

Da jeg intet andet har at sige dig omfavner jeg dig med hengivenhed og giver dig tusinde og atter tusinde kys og tro mig for altid [er jeg] aldeles din helt meget hengivne fremtidige

hustru
Clara

Intet har jeg hørt fra Santa Margherita. Ingen underretning lader mig vide om du har modtaget de 20 kroner fra Mamma. Jeg ville gerne vide hvorledes du har båret dig ad med at rejse til Paris med 140 fr, og alle disse ulyksaligheder mellem os to er sket takket være mit skøre [?:] hoved og jeg beder om tilgivelse derfor [,] intet andet Farvel

Roma, 2 gbre [?: oktober] 1894

Kære og elskede Sophus,

Idet jeg følte mig noget bedre, stod jeg i går efter middag op af sengen, som jeg tror jeg hurtigt kan forlade for bestandig; da jeg går ud ved tretiden fik jeg overbragt dit udtryksfulde kort som jeg slugte med stor spænding: jeg tilstår straks, at det har gengivet mig mit tidligere helbred.

Jeg har læst det flere gange, og jeg var ude af mig selv – På dette tidspunkt vil du allerede have modtaget mit brev af den 29. [?:] p.p. [: første del; fejlhuskning for 28.?] – Det er lidt ophidset, men siger den rene skære sandhed om mit hjerte. Hvad vil du: med [:i betragtning af] disse dine tørre breve løb mit hjerte over; dette hjerte skabt udelukkende til at elske min tilbedte Sophus –

I dette brev har jeg ikke troet [: tænkt] at give dig råd; men nu da mit ideal er gået i opfyldelse, siger jeg dig hvad jeg ville sige dig: vende tilbage i familiens skød i København for så at forenes med dig og gøre en ende på mine lidelser og tror jeg også på dine –

Dygtigt gjort min tilbedte Sophus: du er en engel i sandhed! Sig mig straks noget om din rejse; om din familie og ganske særlig om den lille Agnes; sig mig om du har afleveret den lille centesimo, som jeg vedlagde i det omtalte

brev – Du må ikke glemme noget min kære elskede, fordi disse meddelser for mig er så kære – hvor er jeg tilfreds! Nu da jeg hurtigt vil kunne forenes med dig og tilbringe mit liv altid i nærheden af dig – Jeg vil ikke længere forvolde dig uro og jeg vil ikke være så lunefuld at få dig til at gøre visse rejser uden bydende nødvendighed – lad os glemme alt min kære elskede og jeg lover at vi vil skabe os et nyt liv i København.

Jeg vil gerne at-du giver mig dine indtryk af din families sammensætning ved ankomsten til København: kort sagt sig mig absolut alt fordi oplysninger om din familie ligger mig meget på hjerte.

Af lutter tilfredshed ved jeg ikke hvad jeg skal skrive til dig – skriv mig straks et langt brev og giv mig nøjagtig besked om dit helbred, fordi jeg spekulerer meget da jeg har drømt flere gange at du ikke har det så godt.

Jeg sender dig så mange kys og en masse omfavnelser og kærtegn. Må du altid elske din trofaste

Clara

Roma, 9 oktober 1894

Min kære Sophus,

Først og fremmest må jeg fortælle dig, at her på hotellet er der en meget elskværdig tysk dame med en engel af en datter: denne dygtige og elskværdige frue er blevet mig i høj grad hengiven, og derfor har hun aldrig fjernet sig fra mit smertens leje, hvor jeg må blive flere dage endnu – Som jeg sagde dig i telegrammet er jeg alvorligt syg: min svaghed er stor. Og af den grund har jeg bedt denne kære tyske dame om at gøre mig den tjeneste at skrive dette til min elskede til mit alt, til min skat. Denne tilståelse var nødvendig for at berolige dit sind.

Der er ingen grund til at jeg forklarer dig min sygdom i enkeltheder, fordi du vel kender årsagen og kan vurdere den med kendskab til årsagen. Lad det tilføjes, at jeg finder mig i en interessant tilstand og meget hurtigt har lægen sagt mig, at jeg vil skænke dig en smuk gave, frugten af vor kærlighed; af den kærlighed som jeg har villet forklare med det skrevne [: på skrift] lykkes dårligt. Dette [?:] vigtige [egl. bærende] ideal kan ikke åbenbares helt og fuldt uden ved nærværelsen ved min side af min kære Sophus.

Ønsker du at kende min nuværende tilstand, kære elskede Sophus? Den frembyder ikke en verden af lykke, snarere, hvis det ikke var for din kærlighed, som giver mig liv og kraft, så ville min ende allerede stå for døren. Men hvordan kan jeg befinde mig andet end trist! Jeg kunne lide for dig helt uden at beklage mig, fordi jeg ved at dit hjerte, din kærlighed for mig er umålelig, men adskillelsen, det onde som piner mig, og oven i købet *frugten* ... gør mig meget bedrøvet. Og disse tanker, disse bekymringer bevirker, at ondet ikke formindskes, men snarere tilstår jeg dig åbent, forøges i stedet. Jeg har dog stor tillid til din kærlighed og håber hurtigt at komme mig helt og i næste brev at give dig den trøstende meddelelse som jeg ved vil glæde dig min altid elskede Sophus.

Jeg vil ikke tale længere om dette emne, fordi jeg ved det mishager dig og

derfor for ikke at lade dig lide et eneste øjeblik, foretrækker jeg at afbryde dette sørgelige brev. Jeg elsker dig med hele mit hjertes glød, jeg foretrækker at lide i stilhed i vished om at min skat og elskede Sophus ikke forstyrres og er ved godt helbred.

Mine forhåbninger om Rom er slået fejl, fordi mine bekendte på grund af byggekrisen flygtede til andre strande, idet her er der meget dyrt at leve – Jeg er derfor alene og hverken mit temperament eller mine vaner er sådan at de giver mig mod til at vise mig hverken for et flygtigt bekendtskab eller for personer jeg ikke kender. Jeg vil ikke sige dig andet, fordi jeg er klar over at jeg ufrivillig kommer til at begynde forfra igen. Jeg elsker at lide i stilhed hvad der er det skønneste.

Min bror befinder sig i øjeblikket i Paris, og for nogle dage siden modtog jeg et brev fra ham – Han bor i Via Boluad, men jeg husker ikke nummeret, da jeg har revet brevet i stykker af raseri, fordi han skrev så ondt til mig. I brevet lod min bror mig vide, at han havde sendt mig 300 lire til Milano; men min svoger advokaten har ladet mig vide at denne har måttet anvende dem til at betale de gældsposter som jeg efterlod i Milano og som jeg som rimeligt er har anerkendt, og derfor jamrer jeg mig ikke til ham.

Efter dette, og på grund af min fraværelse fra Milano, er min bror meget vred på mig: han siger at han ikke mere vil vide af mig, fordi jeg har forvoldt ham for mange fortrædeligheder, og han lader mig desuden vide at han heller ikke mere vil komme til Rom for at fortsætte sine studier. Denne kendsgerning er blevet helt bekræftet af hans lærer. Min bror fortæller mig lige ud og uden nogen slags tilbageholdenhed, at han ikke længere vil sende mig flere penge: han siger bare at eftersom onkels hus er til salg og når dette salg går i orden så vil jeg få min andel, men for tiden er jeg overbevist om, at intet bliver tilbage at håbe på denne jord undtagen din kærlighed, min store hengivenhed for dig.

Livet her i Rom, som jeg sagde, er dyrt og dertil er kommet min sygdom, du kan forestille dig hvordan jeg har det med at møde de daglige udgifter, medicin og lægen – Hotelværtten lader mig betale ekstra, på grund af min tilstand: indtil nu har jeg haft kredit, og denne tingenes tilstand vil vare til den 11 ds – Nu til morgen har han netop givet mig regningen og udbedt sig betaling, jeg har svaret at jeg ikke kunne tilfredsstille ham, fordi jeg ventede penge udefra – Bekymret derover har værten villet, for at sikre sig, se hvad jeg havde i de kasser, som forleden dag kom fra Milano. Efter at have set gulduret og andre værdigenstande, har han tilstået mig kredit lige til den 12 i denne måned. Idet jeg benyttede mig af denne lejlighed, lod jeg mig låne også 5 lire til at betale en gæld som jeg pådrog mig, da jeg sendte dig telegrammet.

Og hvis den 12 som det er sikkert, at jeg ikke vil have penge til at betale med, hvad skal jeg gøre? Hvem skal jeg vende mig til? Hvor skal jeg gå hen? Altså min kære Sophus jeg befinder mig på torne: jeg ligger i sengen og kan ikke røre mig! Lad der også til alle disse ulykker føjes din tavshed og du kan danne dig et billede af min triste tilstand.

Du elsker Paris og jeg er bange for at du har glemt din Clara. Bestyreren på

hotellet, sendt af mig på posthuset, vender altid tilbage uden dine breve. 1000 kys og så mange søde kærtegn

Clara

Roma, 29 oktober 1894

Kære Sophus,

Jeg har modtaget dit brev, der giver mig klar besked om dine erklæringer –

Jeg har altid prøvet på ikke at irritere dig hvad angår det finansielle, fordi jeg kendte til din stilling [: dine omstændigheder], og fordi når man elsker hinanden vogter man ikke på egen nytte; og hvad dette angår mener jeg at have givet dig tilstrækkelige beviser –

Jeg har aldrig løjet for dig: dit brev, det vil sige din talemåde, fjerner sig fra denne sandhed; men jeg forstår alligevel at du gør det, ikke under normale omstændigheder, men endog i en meget kritisk periode såvel for dig som for mig.

Jeg vil håbe at denne tingenes tilstand ikke vil vare for længe – Mit helbred er ved at blive bedre, og om det også skulle forværres vil jeg ikke skrive det til dig for ikke at forurolige dig

Dit brev taler tilstrækkeligt klart, og også jeg vil tale til dig i samme sprog: jeg ønsker intet andet af dig end at holde mig underrettet om din adresse for at slutte mig til dig, når jeg har bragt mine gøremål i orden –

Du har i sandhed ikke brug for mine råd; og hvis du virkelig elsker mig og har elsket mig, så ved du bedre end mig, hvordan du skal handle for at vi kan leve i al beskedenhed og i fred og ro –

Mit hjerte sønderslides ved at skrive dette brev, men »mod magten nytter fornuften intet« –

Jeg beder dig atter en gang om, at du vil holde mig underrettet om din adresse, og om hvordan Du har det –

Du skal vide, at jeg ikke kan glemme dig! Og modsat dig sender jeg dig tusinde glødende kys og *på snarligt gensyn!*

En hjertelig omfavnelse fra din kære og elskede
Clara

Hvorfor nu offentliggøre disse dybt private, i bund og grund alitterære og svært gennemskuelige breve? Af flere grunde:

Først og fremmest har de dokumentarisk værdi, idet de udfylder og belyser et hul i SC's nu ellers så nøje kortlagte liv. Signora Clara har altfor længe figureret som den sorte dame i forfatterskabet – så sort, at visse SC-læsere har kunnet være tilbøjelige til kun at opfatte hende som en fiktion. For det andet er brevene vidnesbyrd om en umiddelbar og sanselig erotik, som vel er samtiden fremmed på skrift, samtidig med, at de – også indirekte – siger noget om skel, normer og kønsroller, som stadig ikke er så fremmede i dag. De danner baggrund for SC's nok dybsindigste værk, den symbolistiske rejseroman *Valfart* (1896), ligesom de viser vækstpunktet for afgørende billeddannelser i hans

lyriske forestillingsverden: jf. blot sommerfuglbilledet i *Eleonora Duse, Hvededynger* (1930), skrevet august 1894, drømmersken i f.eks. *Valfart, Claras Drømme*, (IX, 35) og den gale tiggerske i *Digteren og Daarskaben, Fabler* (1917).

I videre forstand viser brevene og forholdets efterklange noget om frihed og bundethed. Om hende *den vellystig-brune, / som jeg forskød i et Lune* – hedder det: *hun knejser saa stolt – hendes yppige Haar! som et Net af Slinger om Lænderne slaar* (IV, 184). *Forskød* – ja. Nogenlunde samtidig (1903-1904) taler SC om *flugt: Jeg kyssed hende længe uden Anger ... / men maatte flygte over Hals og Hoved! – for ej at blive bidt af hendes Slinger* (IV, 75). Hvad er nu »sandheden«? Brevene er i sig selv et skakspil, hvor modpartens brikker og træk ikke kendes. Men tilsyneladende sættes *Dronningen af Saba* her mat.

Læseren vil selv ved en omhyggelig sammenholden af brevenes oplysninger kunne se, hvorledes der tabes terræn: her lyves i skjulte hensigters interesse – og SC, der nu er på afstand og distanceret kan betragte de eksalterede og omklamrende manøvrer, må vurdere dem som et falsum. Han er blevet kaldt hjem til Danmark af sine forældre, tiden er gået med forberedelse på forberedelse til det digteriske gennembrud, som måtte og skulle komme *nu*, hvis alt ikke skulle være forgæves. Han kunne ikke være *hendes* redningsplanke. Hun, hvis væsen og eksistens mere og mere gestaltede sig i billedet af den professionelle demimonde, en excentrisk og forrykt eventyrske, der søger at presse sig til sikkerhed, penge og position. Og hvordan har f.eks. Strindberg ikke tolket denne historie? Strindberg, som SC omgikkes i oktober måned på det efterhånden så kendte hotel i Dørvstungaden i Paris.

Hun forskydes – og SC vender hjem og udgiver to romaner med stof fra før rejsen (*Unge Bander* 1894 og *Kitty* 1895) og to med stof fra under rejsen (*Antonius i Paris* og *Valfart* 1896). De sidstnævnte beskæftiger sig på påfaldende måde med forholdet naivitet: desillusion, sandhed: løgn. Silvio – SC's alter ego – bevæger sig i *Valfart* gennem forskellige former for og grader af *Løgne*. Samværet med den kokette, men kyske Célimène kan nok for en stund hensætte ham til det illuminerede Ekbátana, men tilstanden er uden rod i kødets verden, Silvio må stemple den som en *Kron-Løgn* – og fortvivlet og sandhedshungrende rejser han til Italien for endelig efter lang tids søgen og tørke at finde virkeligheden – ja, Clara. På afstand af de biografiske oplevelser og i erindringens klarere lys omtolker SC nu de afgørende måneder i Rapallo og omegn. Samværet med drømmersken skildres som et samvær, hvor drøm og opfyldelse, højt og lavt, samles i én meningsfuld helhed. Clara skænker ham identitet både som menneske og kunstner, uden at nogle naturlove krænkes. Med Silvios ord: *Paa dine Læber vil jeg i et Kys tilbede Ordet*. Med allusionen til Johs. Evangeliet (1, 14) må det siges, at oplevelsen dårligt kan stemmes højere. Denne *Drøm om Enhed* er og bliver kernen i SC's forestillingsverden, han kan senere miste den – men i *Valfart* er den fastholdt i form af en taknemmelighedsgæld, der betales tilbage til hende, der var dens udgangspunkt. Slutningen af rejseromanen er én stor hyldest til den unge italienerinde, der har gengivet ham troen på naturen og menneskets evne til en rigere udfoldelse. *Nu tror jeg paa alle de Løgne, der fortælles mig, blot de fortælles mig af en*

sandfærdig Mund. Skøgen forvandles til *Pavens Madonna* – hvad et fordjævet publikum ikke kunne forstå. Og selv måtte han senere flygte for slangerne.

II

Det er måske derfor, at SC ikke turde lade følgende erotisk-frimodige situation optage i *Valfart*. Manuskriptet befinder sig ellers på Det kgl. Bibliotek sammen med de øvrige, senere indarbejdede renskrifter til romanen. Måske er han faldet tilbage til tidens herskende dobbeltmoral. Her kunne man jo enten anskue kvinderne som Strindbergske furier eller Munchske vampyrer, hvis man da ikke valgte billeder hentet fra den uberørte og livgivende moder natur. Er dét rigtigt, kan man med føje spørge: hvem tabte så egentlig spillet?

Hvad vi Signora Clara og jeg mest savner er en Smule Musik. En forbivandrende Guitarspiller dybt under vore Vinduer eller det højtopløftede Brøl af to Mandsstemmer, som begynder en toscansk Ritornel, kan kun glæde os en kort Stund – i Forbindelse med Maaneskin over Hav og Havn og Bjærg og By. Men selve Manglen af Musik sætter Fru Clara i Stemning. Jeg ser hende krumme Fingrene halvt i Vrede; jeg ved: nu kommer det. Tu stai a mi sentire – siger hun – »Nu skal du høre«. Og hun giver sig til at fortælle, hun har gjort Anslaget, funden Tonen, og hendes Fortælling sukker og ler som en Violoncel, der skaffer os den Musik, hvortil vi begge trængte. Det Straalestøv, der falder fra Maanen mødes med det virkelige Støv paa disse grove, storskaarne Kyster. Man lever heldigvis ikke af Æther alene. Et Glas Chianti eller en Flaske gammel Barbera gør Fortællingen fyrigere. Og pludselig hører vi dybt dernede paa Havnepladsen, mens for Resten alle sover [,] den fordrukne Snak af en gammel Stridsmand, som kommer ud fra en Vinkippe og med Stolthed hævder sin Familieære:

»Jeg selv har tjent under Garibaldi. Min Søn har været syv Aar i Tugthuset. Vi er, for Fanden, ordentlige Folk«. Fru Clara jubler og kan i en halv Time ikke glemme hans sidste Sætning: Porco cañ, brava gente!

Fru Clara er efter Aftenbordet træt sunken ned i en Lænestol. To Lys paa det uafdækkede Bord flagrer for Vinden. Jeg selv ligger paa en Sofa. Det er varmt og vi har begge gjort os det bekvemt.

»Vil du have Kaffe i Aften,« siger hun søvnig og blinker dog helt aarvaagent hen til mig.

»Nej, stakkels Clara. Du er saa træt. Og det er allerede sent.«

Fem Minutters Stilhed. Myggene begynder at plage os.

»Elskede Clara, du talte om Kaffe,« siger nu jeg.

Fru Clara ryster hæftig på Hovedet.

»Nej, nej, nej. Umuligt, umuligt. Jeg er saa træt, amante mio, og det er allerede sent«

Fem Minutter til.

»Kære elskede Clara. Hvis du vil lave Kaffe, vil jeg kysse dig paa Hjertet (voglio darti un bacio sul cuore).

Hun stritter for at rejse sig og siger, mens hun synker tilbage:

»Ak jeg usalige! impossibile, impossibile«. »Sono così stanca, sai« (jeg er saa træt, maa du vide) »Nej, nej, nej, nej« ... »non posso, non posso«.

Jeg tier og venter.

Myggene plager hende. Hun slaar forbitret efter dem, fanger endelig en og bærer den højtidelig hen til Bordet for at dræbe den, mens hun lader sig henrive til smaa Eder og kalder den *bestia infernale*.

Saa ved jeg ikke, hvad hun foretager sig derhenne.

Pludselig knæler hun ned ved Siden af mig; hun har blottet den ene Skulder og Brystet til Hjærtets Sted.

»Da mi un bacio sul cuore (Kys mig paa Hjertet). Amante mio, Du er mere ubarmhærtig end Zanzarrene (Myggene)«.

Jeg gør, som hun siger.

Nu tager hun af Bordet, og hun gaar i Køkkenet for at koge Kaffen til mig. Jeg ved, at hun nu staar der ude med strænge, grublende Bryn og med en Fjederving for at puste Gløderne til Flamme. Men overfor mig er disse strænge Bryn aldrig strænge. Og dette Hjærte, som er eneste Musik, det faar jeg Lov til at kysse, og hun betragter det som en Belønning, naar jeg kysser det. Og naar den dybe Nat kommer, faar jeg fremdeles Lov til at hvile ved dette Hjærte, som er eneste Musik. Hvis hun drømmer noget stygt, rejser hun sig forfærdet over Ende. »Io mi sognava«, siger hun.

»Jeg drømte, at du var død – død – og jeg græd, saa at jeg vaagnede derved. Da kunde jeg slet ikke høre dit kære Aandedrag (il tuo caro fiato) og jeg blev saa forfærdet ...«

Note

Brevene er benyttet i Bo Hakon Jørgensens efterskrift til optrykket af *Valfart* (1983) og i hans dokumentariske fiktion: *Den sovende Kvinde* (1984) – oversat fra italiensk ved lektor F. Hunosøe. Den her optrykte oversættelse er revideret af lic. phil. Gert Sørensen, Kbh. Inkonsekvent tegnsætning, ortografi og ubearbejdet, hastig syntaks er forsøgt bibeholdt. Skarpe parenteser er indsat for forståelighedens skyld. Brevene befinder sig på Det kgl. Bibliotek, brev 1, 3 og 4 i NkS 4978, 4°, X og brev 2 og 5 i NkS 2788, 2°, 1. A. 3. a. Valfartssituationen i NkS 3634, 4°, II, 1. Varianter er her ikke meddelt. Slutningen (fra: Og dette Hjærte (...)) overstreget.

Romertal + arabertal i efterskriften refererer til *Sophus Claussens Lyrik I-IX*. Tekstkritisk og kommenteret udgave ved Jørgen Hunosøe (1982-1984).

Jørgen Hunosøe

Sprog og stil i William Heinesens: »Det gode Håb«

I. Indledning

Lucas Debes, en dansk præst, rejste i 1651 til Færøerne for at overtage et embede som kapellan i Thorshavn. Kort efter døde sognepræsten, og Debes overtog hans embede og giftede sig efter tidens skik med enken. Debes blev

kendt som den første, der tog kampen op mod de danske fogeders overgreb mod den færøske befolkning. Han beskyttede navnlig indbyggerne i Thors-havn, der ofte på grund af fattigdom foragtedes, ikke blot af de danske embedsmænd, men også af de mere velstående bønder udensogns, hos hvem de fattige ofte kom på betleri. Debes skrev en Færøbeskrivelse, trykt i 1673, som i mange år var hovedkilden til kendskabet til Færøerne og er oversat til engelsk, tysk og islandsk.

William Heinesen: »Det gode Håb«, et værk inspireret af Debes' liv og skæbne, udkommer i 1964, men allerede i 1924 begyndte H. at samle stof til bogen. Ganske vist har H. med vilje taget afstand fra den historiske Debes, idet han har givet ham et andet navn, Peder Børresen, og gjort ham ugift, men også Peder Børresen arbejder på en Færøbeskrivelse og noterer, hvad han finder af vigtighed om »landets bebyggelse og indbyggernes bedrifter samt om spøgelse og Satans anfægtelser og deslige« (108) (jf. Debes' kapiteloverskrifter: »Færøes Bebyggelse, oc Indbyggernis Bedrifter« samt dennes kapitel »Om Spøgelse oc Satans Anfægtelser udi Færøe«). Og ånden i bogen er, som H. siger, den kæmpende humanisme, og det var, hvad Debes stod for.

»Det gode Håb« skildrer begivenhederne omkring Debes og er den dagbog, Debes kunne have skrevet jævnsides med Færøbeskrivelsen. Den er formet som breve, skrevet til en kollega i Norge, men da brevene ikke blev afsendt, får den dagbogens karakter, så formen kan minde om Blichers »En Landsbydegns Dagbog«. Brevene er i modsætning til Debes' værk ikke blot en fortælling om, hvad der sker; men de rummer også Peder Børresens personlige betragtninger, naturbeskrivelser, anekdoter og brudstykker af erindringer fra tiden før han kom til Færøerne. H.'s kilder er efter hans egne meddelelser – udover Debes' bog og beretningerne om ham – ældre danske bøger fra det 17. årh., rejsebeskrivelser, ældre danske prædikener og salmer, bl.a. af Kingo og Peter Dass. Han har skabt en mere kompliceret sprogform end den, Blicher brugte, ved at krydre sin samtids sprog med enkelte latinske og franske ord og nogle bibelcitater, men det er alligevel lykkedes H. at skabe et nogenlunde ensartet sprog med et helhedspræg; og hans oplagthed, især i billedsproget, virker betagende ved sit store toneregister i det 17. århundredes barokstil.

II. Stilfigurer

Lyt først til stilen i bogens indledning, en overdådig naturbeskrivelse med flere af de virkemidler af barokelementer, der i øvrigt præger værket: »Det umådelige hav er fuldt af underlige syner, som forvirrer øje og sind. Den øvede søfarer ved, hvornår disse syner er virkelighed og hvornår de er bedrag, men det ved ikke den uerfarne rejsende, for hvem alle disse ting har nyhedens curiøse glorie ... de tunge bjerge røkkes som under et jordskælvs vælde, de bryder i brand og bliver sprøde som ulmende aske og opsender røde funker og glødende fjer; de falder fra hinanden og henvejes lige så let som vinden leger med løvetandens fnug, og tilbage er kun sol over øde hav« (5).

Udtryksmåder som »et jordskælvs vælde« (og ikke: et vældigt jordskælv), »sin ulykkes evighed« (og ikke: sin evige ulykke), »havdybets tunge bedrøvelse«, som samtidig personificerer havdybet, osv., altså abstrakte udtryk med et

substantiv i genitiv, er hyppige her. Denne stilfigur bruges ved højdepunkter i skildringen, og der er oftest to tilfælde efter hinanden; men ingen steder følger de så tæt på hinanden som i indledningen (se også nedenfor under *epitese*). – Her er billeder af en sådan længde, at de minder om homeriske lignelser, hvor sammenligninger yngler og skaber nye kombinationer, fx. »de tunge bjerge« osv. (1. sammenligning), »de bryder i brand« osv. (2. sammenligning), »de falder fra hinanden og henvejres lige så let som ... løvetandens fnug« (3. sammenligning).

Bogstavrim, som regel kun to ord med samme forbogstaver, er hyppige i bogen; der er i alt ca. 50: »blade og blokkevis« (108), Færøs klippekyst er »stor og stejl og stribet« af de mange vandløb (6). Bogstavrim findes også i H.'s andre bøger. De er simpelt hen en del af hans nordisk prægede sprog.

Epitese, udsmykning, er i sin enkleste form et adjektiv + et substantiv, fx: »den ... underfulde drik«, men oftest er den udbygget med flere led: »den styrkelsens underfulde drik« eller; »den styrkendes underfulde drik, der er håbets« (201). H. bruger mest en form med et substantiv i genitiv + substantiv, som allerede nævnt: »et jordskælvs vælde« (5). Med abstrakt substantiv til sidst: »mørkets evindelighed« (47), der kan omskrives til det evindelige mørke. H. har også eksempler på konkret substantiv til sidst, der jo ikke kan omskrives til adjektiv: »hidsigheds galde« (101). Det konkrete substantiv er ofte et billede: »ondskabens brønd« (34), »mismods begrædelige klud« (201). – Der kan være flere substantiver i genitiv: »visdoms og glædes bekræftelse« (223) og yderligere udvidelser: »ondskabens og dovenskabens fule ånd« (37). Der er over hundrede sådanne eksempler i bogen. H. har dyrket denne form med virtuositet.

Antitese betyder modsætning og får sin fulde blomstring i barokken. Præstens ringe mening om sig selv får flere gange antitetisk udtryk, især når han søger trøst i bønnen. Højt og lavt modstilles: »jeg bad til Herren, at han nådig vilde lede mig ud af mine usle tankers trange kælderrum og føre mig ud under højere lofter« (60), »altid var min hoffærdige vandring mod de store beslutninger og forventningers tinde endt med et styrt i selvopgivelsens bedrøvelige afgrunde« (115). Desuden er der talrige gange nævnt modsætning mellem følelser: »hårdhed skulle gengældes med mildhed« (54), »Jeg ... slynges mellem krampagtig troesvilje og ødende tvivl« (176). Adjektiverne fremhæver og forstærker substantiverne. – Retorisk bruger fogedens ven Rasmus Guttessen antitesen, da han forsvarer fogeden mod præstens anklager: »vor høje landfoged Diderik Hindskou, hvis retsindighed og gode vilje ... denne grådige og onde anklage søger at gøre tvivlsom, ja, at forvandle fra godhed til ondskab, fra strenghed til skændig uretfærdighed, fra lovhørighed til ryggesløshed« (304). Farver sættes op mod hinanden: »smilet tændtes og slukkedes på hendes læber, der tegnede sig meget røde mod ansigtets hvidhed« (32).

Tautologi, den identiske eller næsten identiske gentagelse, er en anden af barokkens yndede stilfigurer. Gentagelserne kan være ord, mest substantiver, verber eller faste vendinger. Der kan veksles mellem to danske ord; ét dansk og ét fremmedord eller to fremmedord. To danske ord: »hylen og vrælen« (335), ét ord og en tilsvarende vending: »æder og gør dig til gode« (18), ét

dansk og ét fremmed ord: »consultus og sagkyndig« (345). To fremmedord: »suspicion og discredit« (153).

Sammenligninger og billedsprog er naturligvis ikke decideret det 17. årh.'s sprog, men sammenligninger med antikke guder og helte er dog mere almindelige i det 17. årh. end senere. Præsten sammenligner sig selv med Sisyphos: »en mosklædt skrænt, der synes mig uden ende, fordi jeg lig den gæve helt Sisyphos under hans kamp med at bringe sin genstridige klimp til rette på fjeldryggen, bestandig kurede ned igen« (204). Ligeledes, da udbringelsen af klageskriftet til skibet er overstået, er han: »vel tilfreds og kådagtig, ja, som en Sisyphos, der omsider har fået sin klimp bragt til hvile på det høje fjæld« (207). Om Faramod hedder det: »hans øjne sad så tæt tilsammen under de fremstående bryn, at det for vist så ud som om han, lig hin cyklop Polyphemus, kun havde eet øje, siddende midt i panden«. (15). Senere sammenlignes vinden med et kor af sårede kykloper. – Admiralskibet *Fredericus Tertius* sammenlignes med en »skridende Sibylle« (341). – I brevet til fogeden bruges en sammenligning, der begynder med et »ligesom«, efterfulgt af et »således«. Samme form bruger H. flere steder i romanen, fx: »ligesom brilleslangen lammer sit bytte med skræk med sin blotte tilsyneladelse, således fogeden en modstander med sin tungs tribulation!« (174). – Fogeden sammenlignes flere steder med en ulv, fx: fogeden »teede sig med snilde som ulven, når den kryber i fåreklæder og med from og troværdig brægen spreder fortrøstning og tillidsfuld ro blandt fårene« (135). – En udførlig sammenligning findes, hvor præsten venter svaret på sin klageskrivelse. Han belyser sin situation med forskellige billeder: »jeg havde det med mig selv som jeg kan tænke mig en kætter, som under en autodafee, mens ilden endnu kun svag ryger, skudrer sig af kulde og synes at tiden er standset og alting er idel kedsommelighed; eller som en vildfaren mand i en øde ørk, som, hvorvel indtil døden tørstig og træt, dog går med en liden ubekymret vise på læben. Eller måske som en mand, som på den yderste dag, mens basunerne lyder, med en finger drager en forulykket flue op af et ølkrus og ser den restituere sig ... i undergangsslyset« (303).

III. Kancellistil

Under enevælden, der stadfæstedes i 1660, udvikledes nye administrationsafdelinger i det gamle kancelli; de svarer nærmest til vore departementer. I kancelliet opstod en speciel embedsmandsstil, kancellistilen, der med forenklinger bruges den dag i dag i juridisk og administrativt sprog. Den kan karakteriseres ved mange underordnede led, som fører til lange perioder.

Da præsten bliver anklaget for drukkenskab, udsteder tinget følgende skrivelse i ren kancellistil: »Derfor, såsom vidnesbyrderne imod oftnævnte hr. Peder Børresen, ihvorvel ikke samstemmende og ejheller for nogles vedkommende fuldt troværdige, så dog i samlet sum så vansirende og ydmygende for deres genstand som og for den gejstlige stand og kald som helhed må findes at være, skal landemodet udtale, at man finder det påkrævet, at hele sagen optages til grundig expertise og dom ved en gejstlig ret, og at, indtil endelig dom foreligger, hr. Peder Børresen ingen præstelig virksomhed tør udøve i

Havnens eller anden kaldet omfattende kirke eller bønhus, herfra dog undtaget de fattiges og spedalskes capel udi Arge« (150).

Til sammenligning kan anføres en skrivelse fra kancelliet, et brev fra en landsdommer til en sognepræst, fra 1669: »Da Pofvel Jacobsen, Sognepræst til Jødstrup, har andraget om at faa efterladt den Dom, som er overgaaet ham, har Kongen tilbudt ham at beholde sit Kald, dog skal han fornøie Enken efter det Tilbud, som han engang har gjort, give hende den aarlige Pension, gøre hende en Undskyldning og erklære, at han vil afholde sig fra al unødig Skælden«. – I romanen forekommer der et brev, hvori visse af kancellisprogets ydre tegn er til stede, men hvor brevskriveren, Claus Mikkelsen, viser en form for skæmtsomhed, der ikke er typisk for kancellistilen. Brevet skal være en art anbefalingsskrivelse, stilet til fogeden på Færøerne, og handler om den håbefulde teolog, der på skibet er på vej til de »forvildede får« på Færøerne. Et strålende stykke barokprosa, oplæst af skibets kaptajn for den usalige, hvis præstedyder brevet beskriver: »Om denne vellærde magister Peder Børresen, som nu skal være hyrde for jeres forvildede får deroppe, og som er en gammel mand på over fyrretyve år og ganske lav og bred af vækst og med et rødt og håret og meget hæsligt vædderhoved og glubsk og ilter i blikket som en panter, går der ellers mange lystige rygter formedelst hans overvættes genegenhed for flydende vædsker, hvilken befængthed der overfalder ham som en syge, skal have forvoldt hans ringe lykke herneden, trods hans bekendtskab med både doctor Bartholin og cancelliråd og navnefætter Peder Schumacher; hvilken lykke som sagt ikke har været ham gunstig, hverken som skibspræst, i hvilken egenskab han sejlede i trende år ude i Barbarien, ej heller som præceptor for gehejmeråd Holger Vinds børn på Harrested ... eller siden som capellan hos hr. Mathias Ring i Steensby, der, ligesom dr. Martin Luther kastede et blækhorn i panden på den Unævnelige, således mag. Peder i panden på sin foresatte, hvem han muligvis i sin tilstands vildskab har antaget for samme«. (9-10).

IV. Replikspræg

H. har karakteriseret flere af sine personer gennem ordvalg og sætningsbygning, og fire personer har fået udpræget replikindividualisme, nemlig degnen Hans Joensen, badskæreren mester Olaus, lagmanden Joen Poulsen og korporalen Claus Cattorp.

Der findes ingen prædikener i bogen, men *Hans Joensens tale* er den, der nærmer sig prædiketonen mest ved sin omhyggelige disposition og bibelske tone. Peder Børresen siger om ham, at han kunne »ikke andet end at føle behag ved den overskuelige og redelige måde, på hvilken han forstod at føje sine ord« (21). Hans Joensen fortæller præsten om hans forgænger således: »Først vil jeg da ...«, begyndte han og trak vejret dybt, »først vil jeg da for Herrens åsyn, som er i evighed og som ser alt, først vil jeg da for dette den Højestes åsyn vidne for Hamselver, at hans forgænger, hr. Anders Laugesen, var en from og sagtmodig mand, som i et og alt holdt sig Herrens bud efterretteligen«. Han fortsætter med at fortælle om, at nogle få »spandt ud af deres formørkede og dårlige hjerter en løgn om hr. Anders ... og dette er ikke for meget sagt, og det står jeg ved, thi det er sandhed ... Så vil jeg her berette om

en pige, Susanne Mortensdatter ... som blev barnemorderske« (21). Hans Joensen fortæller videre, at hr. Anders blev beskyldt for at være fader til hendes barn, og slutter: »han formelig visnede hen. Og således døde hr. Anders, min kære fredsommelige mester og sin kones trofaste mand og fader til syv børn, som han elskede og som holdt inderligen af ham; således døde han da i slutningen af sidste års Octobris, elendeligen« (23). Hans Joensen siger tre gange: »først vil jeg da« og påkalder Herrens navn to gange. Senere gentager han, let varieret, sine forsikringer: »Og dette er ikke for meget sagt, og det står jeg ved, thi det er sandhed« (21).

En anden ordkunstner er *badskærer mester Olaus*. Han hilser høfligt: »Vær velsignet, min magister, og velkommen til disse fattige og forbarmelige insuler!« og fortsætter: »Ja, her er så dit fremtidige hjem. Men ak! dette fordums så fredelige og tugtige sted har Belsebub og hans forbandede hærke hjemsogt med sine plager og fyldt med ... hæslelige obscurationer« (17).

Badskæreren er glad for latin, omtaler øerne som insuler og siger obscurationer i stedet for formørkelser. Andensteds siger han paulun i stedet for bolig og kalder sin videnskab, åreladekunsten, for phlebotomien, en græsk glose. Og hans yndlingsudråb: »O, den abyssus« har det græske ord for afgrund. Men han bruger også færøsk ved siden af fremmedordene: »Takke du himmelen, monsieur! at du slap fra denne smirild! ... Cave canem« (72). Smirild er færøsk for spurvehøg. – Han er også en mester i skældsordslyrik: »er du en magister i plat vantro? – eller er du måske kun en nødtørftig mand og madspiser?« (18). – Til tider bliver han helt bombastisk og slår ind på en holbergsk Else Skolemester-stil: »Herrens egen enestående og ufejlbarlige ånd, pøde og hjertebarn, den store prophet, Sct. Johannes af Pathmos« (252). Præstens karakteristik af badskæreren går ud på, at han var »såvist en stor orator, langt bedre rustet i så henseende end de fleste præster« (17).

En tredje orator, men knap så storslået, er *lagmanden Joen Poulsen*. Han er meget stolt af sin slægt, for han nedstammer fra Magnus Heinesen, der rensede Færøernes hav for sørøvere. Han kan svinge sig op til patos, når han angriber myndighederne, specielt fogeden: »landets ældgamle ting og kongens trofaste mænd trædes under denne voldsmands platfod, i hvis spor sorenskriveren smyger sig som en sledsk og fedtet ræv og usselryg ... og forhindrer ved forbryderiske rænker at nogen retfærdig klage kan komme kongen og hans mænd i hænde« (307). Om havnefolket hedder det: »sætter du dem til skikkeligt arbejde, da er de strax gebræklige og har tandpine eller rende-skid, så de må skynde sig hjem og slumre!« (307-08). Præsten er »en omstrejfende galan og løsgænger« osv. (308). – Selv om lagmanden har patos, er han folkelig i sit ordvalg: platfod, usselryg, gebræklig.

Kommandanten er en helt anden type. Om ham siger præsten, at han er holstener og af forfængelighed bruger »en del franske vendinger uden smålige hensyn til declinationer« (14). Der er mange eksempler på, hvad præsten kalder hans »lappede kragemål« (98). Da præsten beder for de stakkels piger, der er dømt for tyveri, får kommandanten den idé, at man ikke skal låse stokken, og så som spøg bede en af dem, en letlevende pige, om at bryde den, hvis hun er jomfru, og råber: »Ja, wahrlich! Der commandant als wunderdok-

tor und teuffelsbanner! Vraiment! Très magnifique! ... Anna den Løve! Sofern du en uschuldig jomfru være, da give jeg dig magt den stokkens kraft sønder-zubrækken!» (98).

Kvindernes tale er gennemgående mindre individualiseret end mændenes. Malle-Anna har fået et naivt anstrøg: »De salige ånder i Himmelen, svæver de som måger?» (64). – Korporalkonen Ariane er dog næsten lige så opfindsom med sine skældsord som badskærerens. Præsten kan kun kalde »en Belsebubs mand« og »en Jesu bespytter og rørslager« (84). Værst er hun ved korporal Schwenning, hvem hun tilråber: »Inden året er omme, er du, djævlesøn! død og nedfaren til din fader, som er i dybet« (161) – (jf. trosbekendelsens: nedfaren til dødsriget).

Foruden *skældsord* forekommer der en del *eder og lignende* i replikkerne. Da kommandanten bliver syg, beder han præsten om »ved alle magter i Himmelen og på jorden, i luft og i vand og Helvedes dyb befri ham for hans plager!» (92). Om de letlevende piger siger kommandanten: »Til Helvede med de to sygelige ganter« (99). – Ariane kalder korporal Schwenning »Belsebubs pog« (161) og kommandanten »Belsebubs vitterlige skosvend« (192). Det samme udtryk bruger provsten over for præsten: »den Belsebubs koldsindige skosvend, han er!» (219).

Som *høflighedsform eller hilsen* er det mest karakteristiske ord glosen velsignet, der minder om den gamle, endnu brugelige hilsen: velsignede. »Vær velsignet, min magister« (17), er badskærerens velkomst til præsten. »Være Hanselver velsignet«, siger Faramond til præsten, der svarer: »Være du selver velsignet, min ven« (20). – Og når Ariane, Faramod og andre beder præsten om et benedictus, der af H. forklares som en velsignelse med håndspålæggelse, er det den gamle færøske hilsen velsignede, som H. har oversat til latin. Udtrykket bruges i øvrigt i den katolske kirke.

Bibeliciter og andet religiøst sprog findes mange steder i bogen. Især i replikker, men undertiden også ved gengivelse af præstens tanker. Ingen citater er tilfældige, de passer til situationen, lige fra det første, hvor præsten efter en druktur på skibet overøser sig med havvand og råber: »Jeg haver lyst til at gøre din vilje, min Gud! og din lov er i mit inderste!» (11. - Ps. 40.9). Der er over 40 af den slags citater, så her skal kun nævnes enkelte eksempler. Provsten og fogeden er glade for de skriftsteder, der fastslår, at man skal lyde øvrigheden. Provsten siger: »Hvert menneske være sig de foresatte øvrigheder underdanig, thi dem haver Gud beskikket:« (49. - Rom. 13.1). Fogeden minder præsten om, at apostlene anbefalede »at holde fred i landet og ikke trodse øvrighedens bud« (166. -Rom. 12-13) »holder fred med alle mennesker«. – Da præsten og Hans Joensen i et forrygende uvejr er på vej til Skålefjord, beder den sidste præsten om et velsignende ord, og præsten siger: »Lover Herren fra jorden, I drager og alle afgrunde, ild og hagl, sne og damp, du stormvejr, som udretter hans ord!» (205. - Ps. 148. 7-8). – Elisabeth, Faramods kone, der længe har været barnløs, er blevet gravid og beder Præsten læse det stykke fra bibelen, hvor engelen Gabriel åbenbarer sig for Sacharias: »Frygt ikke Sacharias! thi ... din hustru Elisabeth skal føde dig en søn!» (340. - Luk. 1.13). – H. fabulerer i barokstil over bibelens ord, da badskærerens siger om sin datter, at

hun vil »sidde ved Gud Herrens fødder« (jf. Maria) og »varme dem som hans ydmyge fodpude« (32); de sidste ord findes ikke i bibelen. – En anden gang ender badskæreren sin tale med: »Hvad er vi vel andet tilhobe end et pust i hans skæg, ja, et sølle kilder under hans fodsål!« (34). Ordet »pust« bruges i en gammel bibeloversættelse (1871), men der er intet om Herrens skæg for ikke at tale om kilder under hans fodsål. – Der er også en kostelig historie om en af præstens kammerater, der skrev en disputats om Herrens latter (Herren skal le ad ham, Ps. 37.13), hvor han »exegetisk søgte at påvise ud fra hele Den hellige Skrift ligefra Genesis til Apocalypsen«, at »Vorherre ... er en stor skælmsmester« (207). Lignende disputatser var almindelige i det 17. årh. –

Ordet »pøl« bruges af flere af H.'s personer. Det anvendes i to betydninger: 1.) Som en betegnelse for Helvede. 2) Billedligt som udtryk for dårlige forhold. I bibelen fra 1550 tales der om den gloende pøl, Helvede. Senere er oversættelsen: Søen af Ild (Åb. 20.10). Den onde ånd i Salmona taler til Præsten: »Jeg kan tage dig på mit spid og dreje dig i luen over pølen« (33). I samme betydning bruges det af Ariane, der mener, at den syge kommandant »går ... for vist i pølen« (194). – Havnen (= Thorshavn) kaldes en pøl af Jacob (75) og ligeledes af præstens kolleger (133), og både lagmanden og fogeden taler om »Havnens pøl« (159, 157). Desuden tales der om Kobbens pøl (181). Provsten bruger pøl om hele landet: »en afskyelig pøl« (136). Tillige bruges ordet om kommandantens sjæl (45), og badskæreren taler om datterens »hjem søgelses umanerlige pøl« og hendes »pøls jammer« (74). Endelig siger badskæreren om Rachel, at hun skal drages op af »den pøl, hvori hun er nedsjunken« (213).

Ordsprog og talemåder forekommer ret ofte i replikkerne, nogle muligvis dannet af H. selv. Lagmanden om præsten: »I holder til med rakket og er selv en rakker« (298). – Præsten om fogeden: »det er de stille hunde, der er de glubske« (135). – Fogeden om kommandanten: »af en krigsmand kan man ikke vente jomfrulader« (97). – Handelshaverne til det unge blomskampar: »Hvor ofte har hanen galet mellem jer?« (jf. hanen, der galer for apostelen Peter) og »Hvor ofte har gåsen gækket?« (267). – Jacob: »Mæt mand gør ikke store spræl« (323). – Gamle ordsprog er: »Den hjælper Gud som hjælper sig selv« (192), Ariane, da hun forsøger at forgive kommandanten. – »Den, som lever vil spørge nyt« (180), lagmanden. – »Tavshed om begangne synder løser ingen knude og læger intet sår« (111), præsten. – »Guds retfærdighed ... strinter Jer af munden som skidt fra en spædkalv« (166), fogeden om præsten. – Specielt færøsk er: »Det er tungt at høre en lus gå og en loppe snærre« (298), lagmanden.

V. Supplerende arkaiserende stiltræk

Ordvalg. H.'s hovedmiddel til arkaisering er hans udsøgte ordforråd. Mange ord som han har fælles med Debes, var almindelige i tiden. fx: genegen, gestalt, liden. Specielt fra Debes er: religionsprovst, syltig = saltagtig, styrle = rejse sig, hvor H. tilføjer et »sig«: »hårene vil styrle sig på dit hoved« (14). – Desuden bruger han en del ord, der nu er dialektale, men som var almindelige

i det 17. årh. fx: alvældig, fly = sende. – De samnordiske ord er ofte gamle og svarer til oldnordisk, fx: fjære = forstrand, oxen = tyregal. – Svensk er efterbleven = dum, remmer = rømerglas: »en remmer brændevin« (296). – Der er mange farøismer, hvoraf en del også kendes fra hans andre bøger, fx kæld = forråds-kammer, løb = tremmekasse til transport. Blåmand, urtegård, huskarl og skosvend er også gammeldanske og blev genoptaget af romantikerne. – Specielt færøske skabninger er nidgrisen og de fådne (af H. oversat ved underjordiske). – H. vælger med forkærlighed sjældne ord, hvis de dækker hans intentioner, fx kindhofte, der i dansk først er brugt af Buchholtz. Andre eksempler er: efterviselig, tårebarn, vådestedt, vædre sig. Endvidere apokalyptisk, apokryptisk fra teologisk sprogbrug. – En del sammensætninger har H. selv dannet, fx handelshane, spydsfindighed, søvndrægtighed og bifaldstørstig. – En del afledninger på -ig, -en og -isk er kendt fra det 17. årh., andre er nydannet af H.: forbandelig, hvasselig, kræselig; der er over 20 ord af denne type; – personligen, inderligen, lidt færre end på -elig, -infernalisk, kalcunisk, opviglerisk o.fl. – Der er verber med forstavelsen be-, der var almindelig i det 17. årh. Selv har H. dannet bemætte, der siges af Ariane: »når nogen mand groveligen har bemættet mig« (185). Ordet kan sammenlignes med bedumme, som er brugt i »De fortabte spillemænd«.

Bøjning forekommer i en del ældre former, hvortil der er enkelte paralleller i nydansk:

nom. -r: »en retfærdiger mand« (64), jf. nyda. ungersvend. Hanselver (passim).

akk. -en: »af karsken bælg« (8), nyda. også: i vilden sky.

dat. -e: »af lande« (121), »under lande« (187), »til lande« (118), jf. nyda. i live, i søvne m.fl.

gen. -ens: »rigens yderste grænse« (10), jf. nyda. Rigensgade.

Verbalformen »haver« bruges kun i bibelcitater, præsens pluralis er: stande, gange; imperativ singularis har -e: »Vente Hans Petersen dog lidt med edens aflæggelse, men tænke sig først godt om« (146). Denne form findes normalt ikke i ældre nydansk eller dialekterne, men kan skyldes påvirkning fra folkeviser, Vedels udg. har: »Du vogne op Langbeen« (i Rubows optryk af viserne 1926), en form, der må være indsat af Vedel selv (se Agnes Agerschou: *Acta philologica Scandinavica* XV).

imperativ pluralis -er, fx »Takker derfor Herren« (13). o.fl.

konjunktiv: »Ligge I der, I forbandede« (320). o.fl.

Sætningsbygningen har andre gamle former end de under cancellisproget behandlede; commandanten havde »torqveret Anna Løve hendes albu« (160), med omskrevet genitiv, der nu kun kendes dialektalt. – Adjektiver med en art dativobjekt: »Er verden dig gram« (53), »admiralen ... var mig mere bevågen« (345); formen kendes også fra Jørgen Frantz Jacobsens breve. – »Rachel Andersdotter til spot og spe« (47) er en lignende konstruktion, der endnu kendes fra konfirmationsritualet: »din sjæl til salighed«. – Latinpåvirket stil med akk. m. inf. efter ytringsverber har man i de »sagde sig at have at vigtigt ærinde« (99), pigen »påstår sig uskyldig at være«. (213).

VI. Retskrivning

Kun på ét punkt er skrivemåden helt afvigende fra det 17. årh.'s sprog. H bruger å, men det er vel for at lette tilegnelsen.

Ellers er retskrivningen en lettere tilnærmelse til ældre nydansk. Substantiverne skrives med lille begyndelsesbogstav (bortset fra visse kirkelige gloser). Brugen af store bogstaver var i øvrigt ikke fastlagt på den tid. H. har beholdt datidsformerne kunde, skulde, vilde. Både H. og Debes har x for ks i strax, hexe o. lign. Latinske ord, der nu skrives med k, skriver H. med c, fx consorter, corporlig. H. har også den gamle skrivemåde q, qu for k: qvad, quarantine. Det græske khi gengives med ch, fx chor, chimære. Franske ord skrives normalt på fransk, men fordanskede dobbeltformer findes: maleur, malør; plaisir, plaser.

Et fremtrædende stiltræk i det 17. årh.'s retskrivning er, at den digteriske sammensætning ofte er skrevet med bindestreg. Dette har H. brugt med måde, fx rømlinge-antræk, fyldebøtte-raseri, men også i H.s andre bøger findes sådanne sammensætninger, fx Søvn-Old i »Den dunkle Sol«, (1936).

VII. Slutning

H. har med sit lidt gammeldags dansk været bedre udrustet end de fleste til at skrive en pastiche. Selvfølgelig har dette sprog aldrig været talt, men der er forbavsende få direkte fejl. H. skriver aldrig med vilje sprogfejl, for at sproget skal virke gammeldags, men hans nordiske orientering har ligesom dialektordene på en naturlig måde medvirket til det gammeldags præg. H. har i »Det gode Håb« strakt sit sprogregister til det yderste. Det svinger fra den højeste patos til den mest bombastiske humor, men uden at overskride grænserne. Han er ingensinde hul eller plat. Ouverturen, indledningen, er som et fuldt orkester, der foregriber den sprogets musik, man møder i resten af bogen. Det er, som om H. leger med sproget, fx i de lange lignelser. Der findes intet tilsvarende i hans andre bøger, selv om »De fortabte Spillemand« kan minde lidt derom. Der er, selv i de alvorligste passager, altid et lille smil bagved.

Litteratur

- Agerschou, Agnes: Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster. *Acta Philologica Scandinavica* XV. 1941-42. 253-325.
 Albeck, Ulla: *Dansk Stilistik* 1939.
 Debes, Lucas: *Færøernes Beskrivelse 1673*, udg. i fascimilie af Jørgen Djuurhus, N. Utiseti 1945. Hjallurin.
 Rischel 1963. I-II, hvor II indeholder indledning og noter.
 Feilberg, H.F.: *Ordbog over jyske almuesmål I-IV 1886-1914*.
 Fynning, Andreas: *Samnordisk ordbog 2 udg.* 1971.
 Heinesen, William: *Det gode Håb, samt Heinesens andre bøger*.
 Helgason, Jón: *Lucas Debes. 1940*.
 Jacobsen, M.A. og Chr. Matras: *Færøsk-dansk Ordbog 1928 + 2 udg.* 1974.
 Jones, W. Glyn: *Færø og Kosmos* 1974.

Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske Sprog I-V 1881-1918.
Molbech, C.: Dansk Dialect-Lexikon 1841.
Moth, Mathias: Håndskreven ordbog 1680-1719 GKs. 2° 274 og 769.
Ordbog over det danske Sprog, grundlagt af Verner Dahlerup I-XXVIII 1919-1956, samt de udskudte sedler fra ordbogen.
Rubow, Paul: Saga og Pastiche 1923.
Svabo, J.: Dictionarium Færoense 1966-70.
Diverse svenske, norske og tyske ordbøger, desuden samlinger til Suppleringsordbogen til Ordbog over det danske Sprog og i Dansk dialektforskningsinstitut.
Mange færøske ord har jeg fået oplyst af forfatteren eller medlemmer af Dansk-færøsk samfund.
Ordlisterne, samt et udvidet manuskript kan lånes på Det kgl. Bibliotek, håndskriftsamlingen.

Ellen Olsen Madsen

Bilag: brev fra William Heinesen

Varðagøta, Tórshavn, 23/1 1977

Fru mag. art. Ellen Olsen Madsen
Søborg

Kære frue

Tak for Deres brev 19/1. Det var meget interessant for mig at læse. En forfatter kan ikke andet end føle sig animeret ved tanken om at der er videnskabeligt orienterede læsere, der interesserer sig for hans sprog. Det er jo hans kære redskab ligesom træet snedkerens og jernet smedens. Han kæmper ofte hårdt med det for at tvinge det under sin vilje, det spiller ham mangt et puds og kan stundom gøre ham rasende, men når han mærker at det føjer sig, geråder han ofte i en tilstand af behag, stigende til en slags eufori.

Utrolig megen gavn og fornøjelse har han under denne sin virksomhed af de ordbøger, der frembringes af andre elskere og dyrkere af sproget: filologer og lingvister! For mit vedkommende har jeg navnlig haft gavn og glæde af synonymordbøger. Her rækkes der med gavmild hånd den ordtørstende skribent hele klaser af dejlige ord, som han kan vælge og vrage imellem for at finde frem til det ene, absolut præcise ord, han er ude efter.

Allerede i 14 års alderen skaffede jeg mig Meyers fremmedordbog. Men, så underligt det kan lyde, var jeg lige til engang i 50'erne uvidende om tilstedeværelsen af synonymordbøger, og først i 60'erne opdagede jeg at der også fandtes en dejlig kortfattet og praktisk Nudansk Ordbog! Denne min uvidenhed skyldes dels min mangel på almindelig akademisk opdragelse (jeg er »handelsuddannet«), dels en vis overdreven tillid til egen sproglig formåen. Kendskab til Nudansk Ordbog kunde have været mig til stor hjælp da jeg skrev »Det gode Håb«, idet jeg havde kunnet få visse af de noget mindre

vanlige ord, jeg brugte, placeret i tidssammenhæng og dermed undgå nogle sproglige anakronismer (jeg foreslog for resten Gyldendal at bede en sagkyndig lingvist læse en korrektur, men dette fandt man unødvendigt). Hvad jeg derimod meget flittigt brugte var, som De rigtigt gætter, ældre danske bøger, rejsebeskrivelser, prædikener o. dsl. fra 1600-tallet. Udgangspunktet og de egentlige inspirationskilder var naturligvis Lucas Debes og den gamle danske og norske salmedigtning fra baroktiden, Kingo og Petter Dass. Også Brorson og Grundtvig har sprogligt betydet meget for mig. Selve den barokke, undertiden til det groteske og parodiske grænsende udtryksmåde hos de gamle salmister har altid virket animerende på mig. Det samme gør naturligvis det kernefulde dialektpåvirkede nutidssprog hos Johs. V. Jensen, Thøger Larsen og Aakjær.

I »Det gode Håb« øste jeg ubekymret af alle disse her nævnte kilder. Jeg syntes ikke, det, jeg havde på hjerte, kunde udtrykkes anderledes, så fik det ellers briste eller bære. Dette konstruerede barokprog har naturligvis mødt nogen kritik, bl.a. var der en kritiker der fandt det uanstændigt af et medlem af Det danske Akademi at anvende dette klodset arkaiserende sprog, han nævnte som eksempel ordet *skrot* (som jeg havde fra en synonymordbog), som han mente var et moderne slangord. I Nudansk Ordbog bestemmes dette ord dog som ældre nydansk, er altså ikke så moderne endda.

Jeg anvendte også en del faroismer, som jeg syntes passede stilmæssigt godt i sammenhængen; således de af Dem nævnte ord »smetterseke« (fær. smetta = sladre), »tørstedrik« (fær. tostadrykkur), »lyderen« (ljóarin), »almørkest« (almyrking), »styldbuk« (stuldur = tyveri, jfr. Politikens Synonymordbog: styld = tyveri). »Skrænte« har jeg fra nævnte synonymordbog (under berøre), dels også fra færøsk, hvor »skrens« er et folkeligt synonym for coitus.

Af de helt selvkonstruerede ord nævner De »bemætte« (»bedumme«), »nødtøftig mand og madspiser« (må skrives på badsøkærens gævt teatraliske vokabulariums regning), »flommet,« »bifaldstørstig,« men der er jo en del andre.

De vil forstå hvor morsomt det er for mig at erfare om Deres varme filologiske interesse for sproget i min »historiske« roman. Historisk er den nu pokker ikke, alene af den grund at hele beretningen er bredt ud på et fiktivt plan, der har lidet at skaffe med historisk virkelighed i streng forstand. Det fandt jeg var nødvendigt alene for anskuelighedens skyld. Datidens forhold i Thorshavn var så forstemmende snævre og futile! Byen er gjort større, især er den kummerlige lille skanse ret drabeligt udbygget, og de historiske hændelser er på flere steder overdramatiserede.

Bogen havde til at begynde med stor succés, siden har der været temmelig stille om den, men den er oversat til tysk, svensk, islandsk og nynorsk. Den nynorske oversættelse er et fænomen i særklasse: oversætteren, den dygtige Ivar Eskeland, har for egen regning skabt en slags cancelli-bygdemål, der aldrig har eksisteret, men det er gjort med fantasi og *con amore*.

Jeg tror at jeg her nogenlunde har besvaret de konkrete spørgsmål De stillede

mig, men er naturligvis fremdeles til Deres tjeneste med andre oplysninger, De måtte have brug for.

Jeg er så taknemmelig for Deres interesse for mit arbejde, at jeg – selv om jeg afstår fra at skrive *du* – dog må tillade mig at kalde mig

Deres hengivne,
William Heinesen

Skulde De komme til Færøerne igen håber jeg at vi kan træffes.

•

Anmeldelser

Niels Åge Nielsen: Danske Runeindskrifter. Et udvalg med kommentarer. Hernov. 1983. 243 sider.

I 1981 udsendte forf. »50 danske runeindskrifter«, udg. af Nordisk Institut, Aarhus Universitet. »Den store interesse, som den lille bog vakte blandt læsere med sans for vikingetiden og for sprog og arkæologi, inspirerede Niels Åge Nielsen til en større bog med læsning og tolkning af 135 runeindskrifter« (forlagets forord). Denne bog fremtræder som et festskrift i anledning af forf.'s 70 års fødselsdag, udgivet med støtte af ministerium og et privat fond.

Indledningen, der er den samme som i det lille hefte, indeholder: 1. Rune-skriften. 2. Runenavne. 3. Runevers (s. 17-22). 4. Runeindskrifternes syntaks og Diderichsens sætningsskema. Endvidere litteratur. Ved den enkelte indskrift gives oplysning om fundsted og opbevaringssted (plads). Under Rønningestenen (s. 93) oplyses, at den i 1982 er blevet flyttet ind i kirken. Ved Lundstenen anføres, at den er i »Kulturen« i Lund (efter Moltke, Runerne i Danmark 420). Der har den imidlertid ikke stået. I forbindelse med Universitetsbibliotekets ombygning førtes den i 1957 tilbage fra »Runstenshögen« til Helgonabacken og opstilledes i bibliotekets »visningssal«, den tidligere læsesal. Bogen er forsynet med mange illustrationer, hovedsagelig efter DR Atlas. Vikingetidens indskrifter gengives såvel i translitteration som i transskription, hvad der er meget nyttigt. Indskrifterne er ordnet i grupper efter alder (s. 27), og i indholdsfortegnelsen følges den kronologiske inddeling i DR. Men der savnes et alfabetisk indskriftregister.

Forf. er stærkt interesseret i at bestemme indskrifter som vers. Det forholder sig tilsyneladende med vers som med tilsigtede talforhold: Man finder dem, når man søger dem. Anm. skal af gode grunde afholde sig fra at diskutere versene, det vilde desuden kræve en særskilt afhandling. Interessen for vers har fået forf. til at interessere sig for indskrifternes syntaks og anvende Diderichsens sætningsskema. Han konstaterer, at »i runesproget finder man i det store og hele det samme syntaktiske system som i det senere lovsprog. I en række tilfælde, hvor der forekommer brud på sætningsskemaet, skyldes dette *poetiske friheder i vers*« (s. 22; fremhævet her). Det har sikkert fornøjet forf. at placere indskrifternes ord i skemaet og markere tomme felter. Men der er næppe mange, der vil have glæde af det. Ikke alle runologer er fortrolige med Diderichsens sætningsskema, heller ikke de studerende, og særlig anskueligt er det just ikke. Men hertil kommer, at skemaet er udformet til at beskrive ordstillingen i gammeldansk lovsprog og senere benyttet til nydansk. Det er ikke universelt. Det er ikke uden videre givet, at det passer til ældre sprogtilstande, og det gør det heller ikke.

Om guldhorns-indskriften hedder det »Placeringen af det direkte objekt

mellem fundamentsfelt og neksusfelt viser, at vi her har poetisk syntaks« (s. 33). Iflg. Elmer H. Antonsen, *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions* (1975) 24 f. er slutstilling af verbet dominerende i »Northwest Germanic« (d.v.s. de ældste indskrifter), medens »North Germanic« overvejende har verbet »in medial position«. Ikke alle Antonsens eksempler tæller i denne sammenhæng, f.eks. mangler nogle objekt. Men der er adskillige indskrifter med sætnings verbet på tredje plads, se Krause, *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften* (1971) 133 f. Ordstilling med objekt før verbet anses for indoeuropæisk og urgermansk. Se Lehmann i *Toward a Grammar of Proto-Germanic* (1972) 241. Forf. anfører i litteraturlisten Paul J. Hopper, *The Syntax of the Simple Sentence in Proto-Germanic* (1975); her behandles det finite verbs stilling s. 44-58. Indskriften anses af flere forskere for at være vers, men poetisk ordstilling har den ikke.

Forbandelsesformlen på Glavendrup-stenen lyder *At rita sa wærþi æs sten þænsi ailti æþa æft annan dragi* (over for *æs ailti sten þænsi* Tryggevælde). »Placeringen af det direkte objekt *sten þænsi* i neksusfeltet (i stedet for i indholdsfeltet) foran verbet betegner et markant brud med prosaisk syntaks« (s. 90). Men indskrifterne veksler i relative sætninger mellem ordstillingen objekt – verbum og verbum – objekt, se DR sp. 882, og forf. har 335 Västra Strö 2 med relativsætningen *æs skip atti mæþ hanum* (s. 209). Uden kommentar! Om bisætningens ordstilling i nordisk, se Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*² § 506, Wenning, *Studier över ordföljden i fornsvenskan* (1930) 22 ff.

Jelling 2 har relativsætningen *æs seR wan Danmork alla ok Norwæg ok dani gærþi kristna*. »Afvigende fra normal prosasyntaks er fremdragningen af objektet i ledsætningsemnet *ok dani gærþi kristna* i stedet for det ventede: *ok gærþi dani kristna*. Dette må vurderes som et poetiserende kunstgreb, der hænger sammen med, at hele afsnittet fra *sa Haraldr* og ud er en strofe i *fornyrðislag*« (s. 112). Der er ikke noget påfaldende ved denne ordstilling i en bisætning, og i 2. koordinationsled (som her) forekommer den også i hovedsætninger, se Åkerlund i *Arkiv* 51 (eksempler i svenske runeindskrifter s. 138).

Diderichsens sætningsskema kan kun vise, om en bestemt ordstilling er forskellig fra nydansk, derimod ikke om den afviger fra ordstillingen i den pågældende sprogtilstand. Forf. er så varm på vers, at han ikke har bekymret sig om runesprogets ordstillingsregler.

I forlagets forord oplyses, at han fik en opfordring fra Folkeuniversitetet i Odense til at holde et foredrag. Forf. valgte som emne »de ældste fynske runeindskrifter«, og forbandelsesformlernes omstridte ord vakte hans interesse. Det blev til *Runestudier* 1968. Som ekspert i etymologien kendte han »det bevægelige s«, og han sammenstiller *rita*, *rata* (med antaget oprindeligt *hr*) med oldn. *skratti* 'trollmand, ondt væsen; troll' (*Runestudier* 14 f.; han skriver, at denne vekslen mellem *h* : *sk*, osv. synes at have undgået forskernes opmærksomhed; men den er dog udførligt behandlet af Noreen, *Urgermanische Lautlehre*, 1894, 202-08). Det er en skarpsindig hypotese, og tolkningen placerer ordet i den sfære, hvor det kan antages at høre hjemme, jfr. *siði* 'sejdmænd' på Skern-stenen. Forf. opstiller også en etymologi til Stentofte-Björketorps *herAmA-*, *hAerAmA-* ud fra det mobile s. Det sammenstilles med ordet

'skærm' (Runestudier 30 f.). Ivar Lindquist har antaget, at det skulde svare til oht. *gehirman* 'hvile, ophøre', men »en svaghed ved dette forslag er, at dette etymon ikke synes at forekomme i nordgermansk« (smst. 29). Det kendes dog i oht., osaks. og middelnederlandsk, hvorimod det af forf. antagne **herma-* 'værn' ikke forekommer i noget germansk sprog, og 'skærm' er et låneord i nordisk. Med Ivar Lindquists tolkning af *herAmAlAsAR ArAgeu* 'ofortruten med argskab', d.v.s. 'oavlåttlig *argr* ända till sin död' kan det sammenlignes med (*wærþi at*) *argri kunu* Saleby. Forf. oversætter 'værnløs på grund af *argskab*' og forklarer det således: »Sammensætningen **hermauass* 'beskyttelsesløs, værnløs' kan antages at sigte til, at den, der har gjort sig skyldig i »argskab« (fejhed eller perversitet) ikke kunne beskyttes af nogen« (smst. 31). Forf. bygger sin tolkning på den antagelse, at *herAmAlAsAR ArAgeu* må være en synonymisk variant til *utiAR welAdAude* på Björketorp. Det omstridte *utiAR* tolker han 'udstødt', og han kommer til den tilsigtede betydning af *hermauass* ved at opstille et konstrueret **herma-*, en s-løs sideform til *skærm*. Det er en konstruktion ud fra en hypotetisk parallelisme med et usikkert tolket ord. Yderligere har tolkningen som forudsætning hans opfattelse af formlerne: Ordene betyder ikke, hvad gerningsmanden skal blive til, men hvad han anses for at være (jf. ndf.). Det indsættes i oversættelsen: »(Som en) værnløs på grund af »argskab« ... (skal) den (regnes for at være), som bryder dette (mindesmærke)!« (smst. 37).

Björketorps *utiAR welAdAude* tolkes »udstødt (af folket) (= fredløs) på grund af (forvoldt) trolddomsdød« (Runestudier 33) og Stentoftens *welAduds* som en beskrivende genitiv med betydningen 'trolddomsdøds (gerningsmand)' (s. 32-35). Men hvordan en beskrivende genitiv kan have denne betydning, er uklart. Lis Jacobsen sammenstiller med oldn. *hann er dauðs* og moderne dansk *være dødsens*. Efter forf.'s tolkning er 'vel-død' ikke en død, der skal overgå gerningsmanden, men han skal regnes for at være ligesom den, der forvolder trolddomsdød. Det er vanskeligt at se grundlaget for denne tolkning. Forf. afviser Lindquists opfattelse af *welAdud* og *welAdAude* som et adjektiv (smst. s. 32). Men Lindquist har ret i, at man venter substantivet skrevet med þ. Endnu Eggjum skelner mellem þ og ð: *bormoþa : made*. Ordet ligner for øvrigt de ret hyppige sammensætninger med adj. *dauðr*, ikke de enkelte sammensætninger med subst. *dauðr* (se Fritzner IV). Krause, Die Sprache der urnordischen Runeninschriften (1971) 99 nævner begge muligheder.

Et vigtigt moment i forf.'s opfattelse af formlerne er hans tolkning af *wærþi at*. Det betyder ikke 'blive til noget (andet)' (DR). »I stedet har vi nøjagtig det samme forhold som i oldnord., at *verða at* med dativ (if. Fritzner *verða at* betydn. 4) ligesom *verða* i betydn. 12 er lig 'vise sig at være, regnes for at være noget'« (Runestudier 17). I hans bog hedder det: »For tydeligheds skyld foretrækker jeg 'regnes for, anses for at være'« (s. 87). Den del af definitionen, som forf. bygger på, har Fritzner kun under *verða* 12, ikke under *verða at*. Men mere afgørende er Fritzners citater. Undersøger man dem, viser det sig, at der ikke findes en anvendelse, der »nøjagtig« svarer til den i formlerne. Tolkningen må anses for tvivlsom. Moltke finder denne betydning »alt for slap« (s. 197

note 1). Jf. også Aslak Liestøl i Maal og Minne 1970 200 f. Men ud fra den vil forf. bestemme formlerne som værneformler (Runestudier 47).

Forf. giver et interessant tolkningsforslag til den vanskelige og omstridte indskrift på Sønder Vinge-stenen. Han læser **uarþi** på det sted, hvor DR ikke har nogen læsning, og han giver følgende tolkning: *Wærþi særþi ok seþretti saR mannr æs øþi minni þvi* »gid han må regnes for at være en pervers mand og en sejdtrolldmand, den mand, som øder dette minde« (s. 157). Hans tolkning har det afgørende fortrin fremfor DR's, at indskriften kommer til at bestå af en rejserformel og en forbandelsesformel. DR har mellem de to »NN sårede og øvede sejd«, som det er vanskeligt at finde nogen mening i i denne sammenhæng. Men uproblematisk er forf.'s tolkning ikke. Moltke anser læsningen for selv suggestion (s. 189), og det er påfaldende, at indskriften skulde have *aværþi*, ikke *wærþi* at som de øvrige. Ordet *særþi* hører til oldn. *serða* 'have kønslig forbindelse med person (især af samme køn)'; men an-stammer til stærke verber dannes mest til det laveste aflydstrin (i part. *sorðinn*), se Torp, Gamalnorsk Ordavledning § 16,1.

De gamle formler er dunkle, og forf.'s opfattelse fortjener overvejelse; hans tolkning af Stentofte-Björketorp har fået tilslutning af Elmer H. Antonsen, Maal og Minne, 1980, 133, fordi den ikke er magisk. Men den virker konstrueret, og der er svage punkter i argumentationen. Forf. skriver: »Mens hele den foregående forskning har ment, at den såkaldte forbandelsesformel truede den, der 'brød' stenen, med, at han skulle blive ramt af (hvileløs el. lign.) argskab og død ved trolldom (som om det ikke var vanærende at dræbe ved trolldom), har jeg altså drejet opfattelsen, således som det ses ovf.« (s. 50 f.). Og det er, hvad han har gjort.

I undertitlen betegnes bogen som et udvalg med kommentarer. Men det er kun en mindre del af indskrifterne, der har en egentlig kommentar. Adskillige ord, som kræver en sproglig forklaring, står ukommenterede, f. eks. **hAeruwu-lafiR** 'Hjørulvs søn', **warAit** 'skrev' Istaby (s. 41), **nuRa** 'næsboernes' Helnæs (s. 64), **lika** obl. cas. 'hustru' Randbøl (s. 115), **þau mup(r)kin** Skivum (s. 127). Men også ved de indskrifter, der har kommentar, kan den være meget uensartet. Ved Jelling-indskrifterne gives sproglig kommentar til de enkelte ord og oplysning om navnenes etymologi. Forf. slutter sig til den traditionelle opfattelse og knytter *Danmarkar bot* til Thyre, men han giver en ny forklaring af tilnavnet. Han sammenstiller det med tilnavnet *árþót* og mener, at Thyre har givet »godår«, hvilket peger mod »det sakrale kongedømme«. Det er dog et spørgsmål, om man kan lægge det samme i *Danmarkar bot* som i *árþót* (s. 103). *kumbl þøsi* er i indskriften på den lille Jelling sten runestenen, skibssætningen og højen med det dobbelte gravkammer; i indskriften på den store Jelling sten betegner det »kun den store sten og sydhøjen. Deraf følger, at en gravhøj kan benævnes kuml« (s. 113). Det viser nu højst, at *kumbl þøsi* kan omfatte en gravhøj (jf. Ole Thamdrup i Kuml, 1981), og sydhøjen rummer for øvrigt ikke nogen grav. Om de to indskrifter datering oplyses intet, skønt »Jellingstene-ne er den axe, hvorom alle runedateringer drejer« (Moltke i Grænsevagten, 1952, 260), heller ikke, hvilke begivenheder der sigtes til i indskriften på den

store Jelling sten. Ud fra disse dateres den i DR til 980'erne, mens la Cour vil henhøre den til o. 960, og denne datering slutter Moltke sig til (s. 170-72). Under behandlingen af Bække-stenen (s. 104) røber forf., at han daterer indskrifterne til ca. 935 og ca. 960. Forf. nævner heller ikke den diskussion, der har været, om slutningen af indskriften skulde være en senere tilføjelse (se herom Moltke i Kuml 1971). Endelig kunde vel også billedudsmykning og ornamentik på den store Jelling sten fortjene omtale.

Helt anderledes ser kommentaren ud til Haddeby 2 og 4 (s. 95). »DR 2. Historisk datering: efter 934, før 950. Samtidig med Haddeby-stenen 4. Old-svensk. Ristet med svenske stutruner.« Af uforklarlige grunde er den henført til Før-Jelling-gruppen, skønt den dateres til samme tid som Jelling 1. Der gøres rede for den historiske baggrund: det svenske kongedømme i Sønderjylland. Men der mangler henvisning til Niels Lunds behandling af spørgsmålet i Aarbøger 1980 (1982) med konklusionen: »»Svenskevældet i Hedeby« være derfor hermed indstillet til afskaffelse« (s. 123). Det er urigtigt, at indskriften er ristet med svenske »stutruner«, bortset fra de ensidige a- og n-runer er rune-formerne danske (jf. Niels Lund s. 115. 118 f.). Her kunde der være en særlig grund til at behandle sprogformerne: *þaun* er en svensk form, sandsynligvis også *siktriku* over for *siktriuk* Haddeby 4 (jf. DSt. 1984, 19). Oplysning om navnet *upinkaur* findes ikke her, men under Gørlev (s. 71; uden henvisning til Kousgård Sørensens afhandling i festskriftet til Moberg).

Under Haddeby 1 og 3 kommenteres de enkelte sprogformer. Om dateringen skriver forf.: »i 982 indtog danerne den borg, som han (d.v.s. Otto II) havde ladet opføre i grænseområdet. Og man mener, at på samme tid fandt den belejring af Hedeby sted, som omtales på de to runestene.« (s. 138). Det er Steenstrups og la Cours opfattelse (der henvises til en afhandling af la Cour), men den har ikke fået almindelig tilslutning. I hvert fald burde Aksel E. Christensens og Erik Moltkes afhandling i Historisk Tidsskrift 12.R. V (1971) 297-326 være nævnt; her drøftes de forskellige muligheder.

Kommentaren i de tilføjede indskrifter er undertiden ikke i overensstemmelse med den til indskrifterne fra det lille hefte. I *talgidai* Nøvling rosetfibula forklares *ai* efter Moltke som fejl for *e* (s. 28); men ved *maridai* Vimose dupsko, som er overtaget fra Antonsen, siges intet om skrivemåden *ai* (s. 29); *ai* forklares af Antonsen som omvendt skrivemåde for langt *æ* (s. 5). Om *auja* på Sjællands-brakteaten hedder det lidt mystisk, at »det findes næsten kun som 1. led i oldnord. personnavne begyndende med *ey*« (s. 34). Men under Hemdrup-pinden anføres oldn. *ey*, n. 'lykke', som om det fandtes i ordbøgerne (s. 61). Den eneste hjemmel for ordet er bæn Glúms þorkelssonar efter Jón Helgasons tolkning. Under Glavendrup-stenen forklares *þægn* som 'fri bonde' (s. 86; med henvisning til min afhandling), men under Asferg-stenen står »Ordet thegn betyder vistnok ældre militærperson« (s. 172). Det bliver man ikke klogere af. Men man kan fundere over, hvilken opfattelse af ordet der ligger til grund for denne anakronistiske forklaring.

Kommentarens ordforklaringer er ikke altid fyldestgørende. Under Skivum-stenen hedder det »Betydningen af *landmand* på dette tidspunkt har muligvis været kongelig embedsmand« (s. 127), tilsvarende under Lund-stenen (s. 207).

Men hvilken embedsmand? Det er en stærk forenkling af Moltkes forklaring, der fremsættes som en formodning, »at vi her (d.v.s. i *landmannr* og *bomannr*) møder to betegnelser på kongelige 'embedsmænd', folk der selv rådede over meget jord, men også passede kongens sager« (s. 245). Moltke henviser til K.G. Ljunggren, der har foreslået, at *landmannr* kan svare til norsk *lendrmaðr*, og at *bomannr* også kan være indehaver af en værdighed, være (kongelig) foged (dette tolkes af forf. som 'godsejer(?)' s. 201). Aksel E. Christensen, Vikingetidens Danmark (1969) antager, at *landmannr* er betegnelse for en høvding og jorddrot, og at *bomannr* hører til de mere fremtrædende blandt jordejende frimænd, er en storbonde (s. 212.216). Om *ailti* skriver forf.: »*ailti* er stadig omdiskuteret. Harry Andersen (ANF LXI (1946) 171-181) går ind for betydningen 'sønderhugge'« (s. 87). Man får ikke at vide, hvilket ord Harry Andersen antager (det er et ellers ukendt *æilti*). Eric Elgqvist har optaget Lis Jacobsens forslag og læser *æildi* 'ilde', men i en anden mening: det siger til den brug, man har gjort af opvarmning, for at sprænge sten (ANF LXXII, 1957, 25-29). Kuriøst nok omtales denne brug i en sammenligning (et billede) i en middelalderlig prædikensamling, se Anne Riising, Danmarks middelalderlige Prædiken (1969) 148.

Forf.'s behandling af *tawido*, *tawide* er noget upræcis. Han skriver: »Verb et var kendt fra gotisk *taujan* gøre. Men visse forskere hævdede, at det her måtte betyde 'udsmykkede' (hornet)« (s. 38 f.). Hvem? Vilh. Thomsen påviste i sin afhandling (Arkiv 1899), der med rette berømmes, at ordet ikke anvendes med »håndgribeligt« objekt i gotisk, og i de vestgermanske sprog har betydningen 'bearbejde', 'udstyre' oln. Han sluttede følgerigtigt, at denne betydning måtte foreligge i guldhorns-indskriften. Hans opfattelse er blevet afvist af runologerne (Wimmer, Wessén, Moltke), men uden afgørende argumenter. Den hævdes af Marstrander, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab XX (1965) 263-266 og senest af Erik Rooth, Das Runenhorn von Gallehus (Filologiskt Arkiv 31. 1984). I min afhandling i Aarbøger 1940 fremsatte jeg den tanke, at det semantiske forhold mellem *taujan* og *wurkjan* i nordisk kunde være forskelligt fra gotisk og vestgermansk (jf. oldn. *yrkja*), således at ordet på guldhornet kunde have den ikke ellers hjemlede betydning 'gøre'. Denne opfattelse fandt Bæksted bestyrket ved indskriften på Stenmagle-æskén. Ordet findes også i en Illerup-indskrift.

Björketorps *ginArunAR* får en udførlig behandling. Forf. oversætter det med 'storhedsruner'. »Jeg har antaget betydningsudvikling 'vidde, bredde' til 'storhed, magt' ... Den opfattelse, der er udtrykt i oversættelsen er altså ny og må stå for min regning. Det kan vist ikke nægtes, at den hæver teksten på Stentofen til en hidtil uanet højde, idet linjerne 5 og 6 herved bliver et digt over et digt, et metadigt« (s. 49). Efter dette tror jeg nok, at jeg vil foretrække oversættelsen 'magtfulde runer', der iflg. forf. »hænger sammen med den tidligere så fremtrædende forestilling om runemagi.« Det har han fra Bæksted, men det er ikke rigtigt; oversættelsen går tilbage til Stephens og Bugge (se DR sp. 653 f.).

Forf. bringer enkelte nylæsninger. Han optager Antonsens læsning *marida* på Vimose dupsko (s. 29), hvor der tidligere læstes *mariaha*. På fotoet DR fig.

486 ses et h. Har forf. undersøgt dupskoen? Eller rådført sig med Moltke? Læsningen afvises af James E. Knirk, Maal og Minne, 1977, 174 f. (ligeledes læsningen **emu** på Kragehul spydskaft). På Stentofte læser forf. **mAgR** (DR **mAgR**; jf. Moltke s. 109). »En nominativsform **mAgR** er som omtalt ovenfor [s. 36] en form, der kan ventes her, hvor synkope af kort vokal efter både kort og lang stavelse ses at være indtrådt, se **hle** og **wolafR**, i det mindste om reglen også gælder **-u**« (Runestudier 39). Der henvises til en afhandling af Salberger; men Salberger fremhæver, at **-u** bevares efter kort stavelse i Istaby og Sölvesborg samt indskrifter fra tidlig vikingetid. Formen er altså netop ikke ventet, og den er af sproglige grunde betænkelig. Om DR's læsning **mAgR** skriver forf., at den »lader sig ikke opretholde, da den i den sprogform, der gælder for denne del af indskriften, skulle være blevet synkoperet til ***mAgR**, jf. W. Krause s. 211« (smst.). Det er muligt; men forf. opererer med en dativform **unniu** i sin tolkning af Ribe hjerneskal (s. 54), og den er væsentlig senere. Forf. læser på Sønder Vinge-stenen **bruti bryti** ligesom Wimmer (s. 156). Stentofte er undersøgt af Harry Andersen sammen med Kai-Erik Westergaard, ligeledes af Iver Kjær, og de afviser forf.'s læsning **mAgR**. Se Harry Andersen i *Arbeitsberichte des Germanistischen Instituts der Universität Oslo* 3 (1985) 16f.

Forf. har – ligesom Erik Moltke – givet tolkningsforslag til flere indskrifter, som er fundet efter afslutningen af runeværket: Ribe hjerneskal, Hemdrup runepind, Svenstrup runesten, samt Skabersjö-spændet. Om disse indskrifter gælder, at en nogenlunde sikker tolkning ikke er givet. Til indskriften på Hemdrup runepind er der givet flere forskellige tolkningsforslag med forskellig opdeling i ord i 1. linie. Forf. anfører Moltkes tolkning (s. 59); men **iba** kan ikke svare til det oldn. biord *æfa* 'aldrig', jf. gotisk *aiw*. I oldn. går *w* over til bilabialt *b* til labiodentalt *v* (Noreen *AIG*⁴ § 250); i runeindskrifter betegnes *w*-lyden med u-runen. Den anden linie **a_saa_uua_ubi** tolker forf. »Åse lykke har i strid«, idet **au** tolkes som *ey* og identificeres med urn. **auja**. Men runegruppen **aua** kan lige så vel tolkes *á wá* 'har ulykke' (som engang foreslået af anm.) med modsat betydning, ligefrem ordstilling og et velkendt ord. Indskriften på Skabersjö-spændet har Marstrander tolket som et rytmask allittererende retsdokument (Aftenposten 30/4 1949, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab XX 271 f.). Forf. antager, at den handler om betaling for helbredelse af en kvægsygdom (s. 187).

Forf. giver ikke i indledningen nogen retningslinier for udvalget. Han har helt udeladt middelalderlige indskrifter, som er af en anden karakter end vikingetidens. Af urnordiske indskrifter medtages kun sådanne, der kan tolkes som en sætning, ikke dem, der kun består af et ord (et navn). Fra vikingetiden findes ikke mange indskrifter på løsgenstande; men der er dog fundet en del i Hedeby, der er af interesse for spørgsmålet om runernes brug. Af dem er ingen medtaget, derimod en Slesvig-indskrift fra 1100-tallet, der indeholder vers (s. 214 f.). Bogen er altså en tekstbog.

Forf. får lejlighed til at sammenfatte sin opfattelse af forbandelsesformlerne, give forskellige tolkningsbidrag samt, og ikke mindst, øge antallet af versificerede indskrifter. Det er blevet en personlig bog. Den lyser af glæde over egne tanker og tolkninger. Ordet jeg optræder med ikke ringe frekvens. Men hvilket

formål tjener bogen ud over at hædre forf. på 70-årsdagen? Hvilken kreds af brugere henvender den sig til? Nogle indskrifter har udtørlig kommentar som til undervisningsbrug (og måske anvendt i forf.'s undervisning); men oldnordisk verslære og Diderichsens sætningsskema er ikke just sagen ved undervisning i runologi; en stor del af indskrifterne har ikke nogen rigtig kommentar. Men forf. har givet et udmærket udvalg af runeindskrifter.

Karl Martin Nielsen

Sangen om Bjovulf. I dansk gengivelse ved Andreas Haarder. G. E. C. Gad. 1984. 166 s.

Vor fremmeste *Beowulf*-ekspert, professor Andreas Haarder ved Odense Universitet, disputerede i 1975 på afhandlingen *Beowulf. The Appeal of a Poem* og udsendte i 1979 bogen *Det episke liv* om oldengelsk heltedigtning. Nu fremlægger han sin oversættelse af det oldengelske heltekvad for moderne danske læsere. Det er en vanskelig opgave, han har påtaget sig. For at en sådan oversættelse kan siges at være lykkedes, må flere betingelser være opfyldt: der må foreligge en filologisk nøjagtig gengivelse på et forståeligt dansk, holdt i en til emnet passende stil. Allerede dette er vanskelige krav at opfylde, og hertil kommer, at oversætteren yderligere har vanskeliggjort sin opgave ved at pålægge sig selv at overføre det oldengelske metriske system til dansk. Er det så blevet en god eller dårlig oversættelse? Det spørgsmål kan ikke besvares blot bekræftende eller benægtende; en vurdering af gengivelsens kvalitet må baseres på en undersøgelse af, i hvilket omfang de nævnte betingelser er opfyldt.

Der er ingen tvivl om, at kravet om troskab mod originalen er indfriet, så godt som det kan lade sig gøre. Oversætteren holder sig tæt på det oldengelske, der – som det sømmer sig emnet – er holdt i en værdig og langsomt fremadskridende stil; denne dvælende stil fremkaldes bl.a. af indskud og af variationer i form af omskrivninger, som det ses i

Om Hygelak ved jeg,
gøters øverste, så ung han måtte være,
folkets hyrde, at han er med mig
i ord og gerning, så jeg kan gøre dig ære
og til styrke og støtte bære stangspyd frem,
medhjælp til magt, når du mangler helte. (1830-1835)

Denne passage indeholder to omskrivninger for Hygelak samt et indskud, der yderligere bidrager til at karakterisere ham, og sekvensen *bære stangspyd frem* forklares nærmere af *medhjælp til magt*. Originalens led er gengivet i samme rækkefølge i oversættelsen. Det har tydeligvis været oversætteren om at gøre at give læseren et indtryk af denne særlige stil, og det er lykkedes godt her og i mange andre passager; men det er et spørgsmål, om det er heldigt overalt at bevare den oldengelske ordstilling. Sammenlign følgende eksempel fra beskrivelsen af heltens balfærd:

i midten lagde de den mægtige høvding,
de klagende helte, den kære herre. (314lf.)

Meningen forstås jo nok, men moderne dansk er her tvunget ind i den gamle episke struktur, hvad der ikke kan undgå at virke noget ejendommeligt. Det er endnu mere betænkeligt, at den nære afhængighed af originalen i visse passager fører til formuleringer af en sådan art, at man må tvivle på, om en læser uden særlige forudsætninger overhovedet kan forstå dem. Det gælder følgende:

Ingen dronningeadfærd
for en kvinde at følge, hvor køn hun end er,
at en væver af fred skal vriste liv,
efter opdigtet hån, fra en udmærket mand. (1940-1943)

Der berettes her om en ond dronning, der efter sagnet lod dem henrette, der formastede sig til at betragte hende for åbenlyst; det havde været en hjælp, hvis man i en note var blevet gjort opmærksom herpå og på, at *en væver af fred* er en kenning (fra *freoduwebbe*), der betyder »kvinde« (fordi en højbåren kvindes ægteskab med lederen af et andet folk ofte havde til formål at bevare freden mellem de to folk). Andre kenninger, der overføres, forstås formentlig uden videre i sammenhængen, fx. *svanernes vej* (200) for »havet«, *knokkelhuset* (2508) for »kroppen« og *blotlagde kivrunden* (501) for »begyndte at yppe kiv«.

Et andet træk, der kendetegner den oldengelske epik, er de talrige sammensatte ord, og også på dette punkt bestræber oversætteren sig for at give læseren et indtryk af originalens fylde. Eksempler på oldengelske komposita, der er gengivet med danske ækvivalenter, er *folkekonge* (2) (<*pēodcyning*), *mjød-sæde* (4) (<*meodosetl*), *skæbnestund* (26) (<*gescæphwil*); *ildhærdet* (305) (<*fyrheard*), *hústærk* (493) (<*swiðferhð*), *ubange* (1147) (<*ferhðfrec*). De sidste eksempler vidner om oversætterens fantasi og dristighed, og endnu dristigere – måske for dristigt – er nok adjektivet *hudskinger* (3041) (<*gryrefāh*), der bruges i beskrivelsen af dragen; Klaebers fortolkning af ordet er »terrible in its variegated colouring«. Der er mange flere komposita i oversættelsen end i originalen; dette falder i og for sig inden for stilen, men nogle af dem virker lidt ejendommelige, fx *gladmandsfortællingen* (1160) (<*glēomannes gyd*), *gæstebæstet* (1441, om uhyret Grendel) (<*gryrelicne gist*) og *grebet af guldvind* (2784) (<*frætsum gefyrðred*, dvs. »drevet af begær efter guld«).

Endnu et karakteristisk stiltræk, der i reglen overføres til dansk, er litotes, fx »Hildeborg behøvede ikke / tale kønt om friserkæmpernes troskab« (1071lf.) og »Det var ikke den ringeste / helteholmgang, hvor Hygelak dræbtes« (2354f.).

Som sagt er det oldengelske epos præget af værdighed i stilen – jfr. de mange poetiske ord i digtet –, og tilsvarende forventer man en værdig, måske endog let arkaiserende diktation i gengivelsen. Det er da også det, der gennemgående præger oversættelsen. Man finder let forældede ord som *hin* (913), *ifald* (1852) og *ihvorvel* (1353) samt fra nutidsnormen afvigende former som »det bånd-

smykte ølkar« (495) og »strålende *stene*« (2749). Der forekommer endvidere nu vel helt forældede ord som *bane* (1102) i betydningen »banemand« og *mærkesmand* (1644) »bannerfører« i figurlig anvendelse. Fremdeles optræder der eksempler på poetisk ordstilling: »nød jeg led« (422), »manden som før / mod fjender beskyttede skatte og rige« (3003f.), på manglende bestemthed i singularis: »jeg hævnede udåd« (1669) og på ubestemt pluralis: »gøters guldven« (2419), »gerningers konge« (3036). En passage som

Legemssår modtog

det afskyelige skadedyr; ved hans skulder gabede
en synlig sårkløft; senerne sprang,
benled brast. Bjovulf fik tildelt
dådsry i dysten; da måtte Grendel
flygte livssyg væk til uvejsomme moser ... (815-820)

kommer nok så tæt på originalens tone, som det er muligt.

Men desværre forekommer der også en række passager, der er præget af manglende stilrenhed. Oversætteren har en tendens til at benytte nogle moderne talesprogsudtryk, der skurrer mod den værdige og ophøjede stil. Nogle eksempler: »Sikken en bunke, min bedste Ufred, / du her har hældt ud, ølfyldt, om Breka ...« (530f.); »kampen ville hurtigt / være tabt på gulvet, hvis ikke Gud havde skærmet mig« (1657f.); »straks var det sket / med at bede om fred« (2555f.). Til talesprogspræget bidrager også det pleonastiske pronomen i formuleringer som »folk de sad omkring øllet« (1648) og »løftet det holdt han« (2990). I én passage læser man »vores høvding« (2647), i en anden »vor leder og høvding« (3107); det er den korte pronominalform, der passer ind i stilen. Der benyttes også stavemåder, som forekommer uheldige i et epos: »da broren var styrtet« (2978), »på farens råd« (1950); når talen er om Gud, bruges derimod stort begyndelsesbogstav og den lange form: »i Faderens arme« (188). Særlig grelt virker det, når der som i følgende passage findes både en kollokvialisme og et udtryk med kommercielle overtoner:

– den var ikke dum,

æggen for helten, for han agtede hurtigt
at modregne Grendel de mange stormløb,
som han havde vendt mod vestdannerfolket ... (1575-1578)

hvor *dum* er synonymt med »unyttig« og *modregne* med »gengælde«.

Når *modregne* optræder her, bemærker man, at det allitterer med *mange*: det er sandsynligvis ét blandt flere eksempler på, at et uheldigt ordvalg kan skyldes den allitterationstvang, som oversætteren har givet sig ind under. Han siger i sit forord:

I begyndelsen fulgte jeg det gamle versemål hvad angår de fire betonedede stavelser i verslinien, hvorimod bogstavrimene ikke var en fast bestanddel. Et stykke henne stod det mig klart, at det ikke dueede at lade en del

af det gamle verssystem være ren og skær staffage, ja, at linieforløbet faktisk insisterede på at blive båret af et versemål med originalens konsekvens. (s. 7)

Man kan forestille sig, hvilket kæmpearbejde det har været at få metrikken til at passe; det er lykkedes i de fleste tilfælde. Men der er passager, der synes at vidne om, at den metriske tvang har sin pris. I hvert fald er allitterationsordene påfaldende i eksempler som »... så han efter mit håndtryks holdestyrke / kunne *kratte* i krampe...« (965f.), »de *krasse* krigere« (2205), »Jeg tænker på tiden, hvor vi *tyllede* mjøden« (2633; *tylle* har vel kun negativ association og er derfor næppe velanbragt), »tapper og *topmålt*« (198; *topmålt* kan vel i dag kun bruges i kollokation med et negativt begreb), »selv om mangelen helt har haft *hang* til bedrifter« (2838; *hang* er i hvert fald normalt i kollokation med noget negativt), »der var ingen..., der ejede mod / til at se på *damen* ved dagens lys« (1933-1935; her får i hvert fald anmelderen uvilkårligt associationer i retning af det jævne udtryk *se på damer*). De anførte eksempler viser alle konsonantallitteration, men vokaler allittererer også med hinanden: »langt fra menneskearten for *udådens* skyld« (110), »Det var ikke uden *omsvøb*, jeg *overlevede*« (1655; dette er et af de ganske få steder, hvor oversættelsen er unøjagtig: *ikke uden omsvøb* gengiver *unsöfte*, der betyder »med møje«). Medens konsonantallitteration utvivlsomt virker på en moderne (op)læser, er det nok et spørgsmål, hvor metrisk effektiv vokalallitteration er for nutidsdanskere.

Det er nemt at kritisere. I virkeligheden hælder jeg til den anskuelse, at det er umuligt fuldt ud at opfylde det tredobbelte krav om semantisk dækning, stilrenhed og overensstemmelse med originalens metrik. Der må gås på kompromis hist og her, og efter min vurdering er det altså gået lidt ud over stilrenheden. Men det bør ikke overses, at de eksempler herpå, som jeg har fremdraget, er undtagelser. I øvrigt har jeg naturligvis ikke patent på at besidde den rette stilsans.

Der optræder nogle ganske få trykfejl: *Lykkelig* (186) for *Lykkeligt*, *jer* (248) for *jeg*, *mig* (410) for *mit* og *trænglser* (1396) for *trængsler*.

Svaret på det indledningsvis stillede spørgsmål kan nu gives. Der forekommer nogle passager, som nok vil volde den ret forudsætningsløse læser nogle forståelsesvanskeligheder, og i andre passager vil en og anden læser føle, at hans stilsans ikke er den samme som oversætterens. Der er altså skønhedspletter. Men man må beundre Andreas Haarders energiske bestræbelse på at omplante et tusinde år gammelt epos til nutidsdansk, en bestræbelse, der for langt den overvejende del af digtets vedkommende er kronet med held.

Knud Sørensen

*Dorthe Sondrup Andersen: Den humanistiske skolekomedie i Danmark.
Odense Universitetsforlag 1983, 157 s., 122 kr.*

Dorthe Sondrup Andersens guldmedailleafh. om den danske skolekomedie

rummer så kvalificerede og veldokumenterede forsøg på løsningen af intrikate litteratur- og idéhistoriske problemer, at den ubetinget fortjener at blive gjort til genstand for en faglig diskussion, hvorigennem det søges fastlagt, hvilke af afh.s resultater der bør indgå i fremtidens »almindelige opfattelse« af skolekomedien. Hensigten med nedenstående betragtninger er at levere et bidrag til en sådan diskussion.

Afh. falder i to dele. I første del (p. 7-88) forfægtes den tese, at skolekomedien opløses som genre i takt med og betinget af, at filippismen, hvis dominans i dansk teologi er samtidig med skolekomediens blomstring: fra 1570erne til ca. 1610, afløses af luthersk ortodoxi. Afh.s anden del (p. 89-150) beskriver, hvorledes modsætningen mellem disse to kirkelige retninger sætter sig igennem i skolekomediernes tekst.

Førstedelen indledes med en afgrænsning af undersøgelsens materiale til de syv besvarede, originale (evt. beviseligt eller formodet selvstændigt adapterede), dansksprogede stykker: Hans Christensen Sthens *Kortt Wendingh* (skr. i 1570erne, udg. 1866), Peder Jensen Hegelunds *Svsanna* med mellemspillet »Calumnia« (tr. 1579), Hieronymus Justesen Ranchs tre (sikre) bidrag til genre *K:Salomons Hylding* (tr. 1585), *Samsons Fengsell* (tr. 1633, skr. ca. 1599) og *Karrig Niding* (skr. ca. 1598, tr. 1633, ældste bevarede tryk fra 1664), den anonyme *Thobix Comoedia* (skr. omkr. 1600, udg. 1887) samt Anders Kjeldsen Tybos *Absolon* (tr. 1618). Forf.s åbenhjertige motivering for stofselektionen lyder: »Indsnævringen af perspektivet sker udelukkende af hensyn til at den danske skolekomedie i det store og hele foreligger i tilgængelige udgivelser.« (p. 26) og demonstrerer endnu en gang den kritiske udgivervirksomheds fundamentale betydning for litteraturhistorisk fornyelse. Efter materialeafgrænsningen følger en – funktionsbestemt – genrebestemmelse af skolekomedien som »en dramatisk genre der er frembragt af og for skolefolk, i den hensigt at formidle gudsfrygt, standsetik og boglig lærdom.« (p. 32).

Pointen i denne del af afh. ligger i øvrigt i en gennemgående dichotomi inden for en række sammenhængende områder mellem en humanistisk orienteret filippisme (dvs. Melanchtons standpunkt efter den reviderede udg. af *Loci Communes* fra 1535) og en ortodox lutheranisme. Den overordnede, teologiske modsætning er den erasmiske bekendelse til den fri vilje over for lutheranismens absolutering af den guddommelige almagt og dermed sammenhængende prædestinationslære. Den heraf afledte antropologi bliver hhv. en bestemmelse af mennesket som rationelt væsen, påvirkeligt gennem opdragelse og belæring, og et p.gr.a. arvesyndet blindt væsen, henvist alene til tro på mysteriet og uden ønske om selvforbedring. Denne kontrast får atter konsekvenser for de to retningers pædagogiske idealer. Det er ingen tilfældighed, at filippismen får sin stærkeste institutionelle bastion i skolen, hvor Melanchtons skoleteologi forener reformationens lære med en humanisme-nær pædagogik: Studierne verdsliggøres ved inddragelse og accept af de antikke forfattere i nye funktioner som kulturhistoriske og moralfilosofiske kilder (*studia humanitatis*), og dialogen sættes i højsædet som middel til opdragelse af det selvstændigt vælgende og kritisk afvejende individ. I disse bestræbelser finder skoledramatikken sin naturlige og centrale plads. Lutheranismens institutionelle tyngde-

punkt bliver derimod kirken; skolen anskues som kirkens forlængede arm; her doceres den rette lære, og her sikres den nødvendige Bibelkundskab gennem en pædagogik, der er mere reproducerende og mindre dialektisk end den filippistisk-humanistiske. Luther motiverer alene de verdslige forfatters berettigelse med deres funktion som vejledere i verdslig forvaltning og studiet af de antikke sprog alene med deres funktion som hjælpemidler for Bibelteologien. Skolekomedien anerkendes, men med en snævrere, mere instrumental begrundelse end hos humanisterne, nemlig den, at disciplenes sceniske øvelser gør dem fortrolige med det latinske sprog og bibringer dem standsetik.

I Danmark, hvor de to retninger personificeres i Niels Hemmingsen og Hans Poulsen Resen, genfinder vi deres omtalte stilling i forhold til institutionerne skole og kirke; mens skolen fra den ene side betragtes også som uddannelsessted for vordende verdslige embedsmænd, der har behov for oplæring i humanistiske discipliner som klassisk retorik, anskues latinskole og universitet fra den anden side som én fortsat præstesko. Afh. betoner, at den danske skolekomedie repræsenterer et brobygningsforsøg ved at forkynde en luthersk gudsfrygt og moralisme (centreret omkring de ti bud og med særlig forkærlighed for disses anvendelse inden for forvaltningsapparatet) i en humanistisk form (»dialogisk« både i formel og ideologisk forstand), men gør desuden opmærksom på skellet mellem Sthen og Hegelund, der er filippister med skolen som primært ståsted, og Ranch, forfatteren til *Thobias Comoedia* og Tybo, der synes at have været knyttet til kirken alene og præges af mere ortodox lutherdom.

Så vidt, så godt. Førstedelens slutkapitel (p. 76-88) vil nu ved hjælp af en sammenligning mellem den filippistiske *Svsanna* og den luthersk-ortodexe *Absolon* demonstrere, hvorledes forskellen mellem de to retninger viser sig i stykkernes divergerende benyttelse af dialog og i deres divergerende behandling af publikum/adressat. I kontrast til *Svsanna* karakteriseres *Absolon* i disse henseender ved sit »rent docerende præg« (p. 82): »[...] det dialogiske præg er i fuld opløsning. Her fremstilles ingen reelle handlingsalternativer, og den dramatiske dialog har opløst sig i to monologer der fletter sig ind i hinanden uden at komme i mere end sporadisk berøring. [...] Morio fremtræder som indsigtens repræsentant [...] Hans betydning ligger i den direkte kontakt med publikum (»ad spectatores«), overfor hvem han fungerer som fastholder af det rette perspektiv. [...] Gennem handlingens fremadskriden sker det, at publikums selvstændige kompetente stillingtagen gradvis fratages enhver berettigelse [...]« (p. 82f). Denne karakteristik forekommer imidlertid at passe betænkelig perfekt også på *Kortt Wendingh* – der i afh. rubriceres som klart filippistisk. I løbet af andendelen viser afh.s fundamentale svaghed sig tilsvarende at ligge i, at tekstanalyseens resultater på væsentlige punkter modsiger de idéhistoriske kategorier, som de respektive værker iflg. tesen skulle være udtryk for.

Denne andendel indledes med en analyse og diskussion af skolekomediernes narre- og djævelskikkelser (p. 90-105), af hvilke de første bestemmes som fluktuierende mediatorer mellem Gud og Djævelen, mens de sidste i nogle tilfælde fungerer som Guds redskab, i andre tilfælde som hans selvstændiggjorte modpart. Djævelens dobbeltrolle er udslag af, at der i skolekomedien manifesteres såvel en monistisk model, hvori Gud er enerådende, som en dualistisk

model, hvor to stridige metafysiske magter, Gud og Djævelen, kolliderer og kæmper. Mens den monistiske model udtrykker Guds almagt og dermed implicerer prædestination, åbner den anden mulighed for menneskets valg mellem to magter eller principper og implicerer dermed dets fri vilje (explicit pp. 130f, 140). Gennem veldokumenterede textanalyser anvendes modellerne på de syv dramer i tre tempi; gennemgående undersøges nådeskiftet, opnåelse eller tab af (jordisk) nåde og (himmelsk) frelse, eller altså relationerne mellem (denne-sidig) dyd/synd, (dennesidig) nåde/straf og (hinsidig) frelse/fortabelse.

I første omgang dokumenteres den allestedsnærværende moralisme, der har form af den monistiske models kausalitetsrækker dyd → nåde → frelse og: synd → straf → fortabelse (p. 106-10). I anden omgang viser en række signifikante afvigelser herfra – afvigelser, der kun for en begrænset dels vedkommende lader sig forklare som ufortjent lykke = fristelse og ufortjent ulykke = prøvelse – denne models utilstrækkelighed. Derfor anlægges den dualistiske model, hvis kausalitetsrækker har formen:

og hvis større forklaringsværdi ligeledes dokumenteres (p. 110-26). I tredje omgang viser forf., at en dækkende beskrivelse af stykkernes idéunivers først opnås med en kombination af den monistiske og den dualistiske model (p. 127-35). Denne kombination etableres på tre – ideologisk interessante – måder: 1. *Kortt Wendingh* og *Svsanna* repræsenterer »en håndfast samordnen, således, at den dualistiske underordnes den monistiske« (p. 127) nemlig ved, at den jordiske straf i den monistiske model har form af den dualistiske models valgbare dobbelthet mellem Gud = forsyn og Satan = Fortuna; straffen består i jordelivets usikkerhed og omskiftelighed. 2. Ranchs tre stykker derimod »sideordner modellerne ved at argumentere sideløbende ud fra dem begge« (ibid.). 3. *Thobia Comoedia* og *Absolon* rummer endelig »skift mellem modeller« (ibid.).

Igen gælder det, at beskrivelserne af de undersøgte teksters tematiske og ideologiske struktur forekommer overbevisende, mens problemerne opstår i mødet mellem dokumenterede tekststrukturer og de dertil knyttede idéhistoriske kategorier. En fundamental indvending kan rettes mod det forhold, at de tre omtalte kombinationstyper – tilsyneladende på grundlag af forfatterens teologiske og institutionelle tilhør og indbyrdes kronologiske placering – ses som hhv. filippistisk, luthersk og ortodox (p. 127ff, jvf. p. 91): At den mellemste type kan hævdes at afspejle den manglende sammenhæng hos Luther mellem tro (som bliver afgørende i forbindelse med »monisme«/prædestination) og etik (som bliver afgørende i forbindelse med »dualisme«/fri vilje) sandsynliggøres overbevisende i et særskilt kap. (p. 136-40); derimod består der en modsigelse mellem en kombinationstype, der *underordner* »dualismen«/den fri vilje *under* »monismen«/prædestinationen, og filippismen, ligesom det ikke

er indlysende, at den type, der betegner *skiftende* brug af »monisme«/prædestination og »dualisme«/fri vilje, skulle afspejle en *højere* grad af ortodoksi end de to andre.

Det er de ovenf. citerede definitioner af den første og den tredje type (hhv. »underordningen« og »skiftet«), hvis gyldighed vises for hhv. *Kortt Wendigh/Svsanna* (p. 127-30) og *Thobia Comoedia/Absolon* (p. 133-35). I forhold hertil sker der et bemærkelsesværdigt skred, når det i pågældende kap.s slutning hedder: »Det kan derfor ikke undre, at de filippistiske forfattere gik meget langt med den model der satte menneskets handlen [= fri vilje, jvf. p. 131 øv.] i centrum, og at de ortodokse var opsat på at fremhæve den monistiske model, i hvilken Gud besidder magten uanfægtet af mennesker eller modkandidater.« (p. 135). Denne fluktuation, der tjener en tilnærmelse af de strukturelle kategorier til de idéhistoriske, fortsætter senere i afh. (p. 140-42).

Ærgrelsen over, at den solidt funderede, skarpsindigt analyserende og systematisk beskrivende afh. trods alle anstrengelser ikke er i stand til at gennemføre en konsekvent verifikation af sin tese, må imidlertid ikke skygge for, at netop afh.s systematiske og stringente metode muliggør en præcis bestemmelse af grænserne for dens holdbarhed. Derved kommer det foreliggende arbejde til at repræsentere den slags forskning, danskfaget skal leve af på længere sigt.

Jens Kr. Andersen

*Anne E. Jensen: Holberg og Kvinderne eller
Et forsvar for ligeretten. Gyldendal. Kbh. 1984, 245 s.*

Anne E. Jensens kyndige og engagerede Holbergbog har et dobbelt formål: at introducere Holbergs forfatterskab for et bredt publikum og at trække den linje gennem det, som hoved- og undertitlen angiver. Bogens faglige nyhedsværdi knytter sig til denne behandling af Holberg som kvindesagsmand og ligeretsforkæmper, og den flg. diskussion vil derfor blive koncentreret herom.

Holberg og Kvinderne udkommer som jubilæums-publikation; i lighed med, hvad der tilstræbes i Thomas Bredsdorffs textudvalg *Den radikale Holberg* og Erik A. Nielsens monografi om *Holbergs komik* (begge 1984) aktualiserer den forfatterskabet ved at etablere et møde mellem dets idéunivers og nutidige forestillinger og idealer. Det er dog hos Anne E. Jensen, man konstaterer den største respekt for Holbergs udsagn og anskuelser som historiske, som bundne til en samfundsorden og en intellektuel horisont, der i en række afgørende henseender adskiller sig fra senere tiders.

I bogens fire første kapitler (p. 11-95) præsenteres og gennemgås *Peder Paars* og skæmtedigtene, og læseren føres således i roligt tempo frem til 1722. Denne del af fremstillingen er disponeret kronologisk, og værkbehandlingerne er indfældet i en biografisk-psykologisk ramme. Herefter disponeres fremstillingen efter andre kriterier: Kap. V betragter komediernes forskellige kvinde-roller og kvindelige rollefag og omfatter såvel dramatikken fra 1720'erne som alderdomskomederne fra 1740'erne, kap. VI fortæller om Holbergs kvindeskikkelser fra Danmarkshistorien (1732-35) og heltindehistorierne (1745) – med

Sigbrit (p. 145-55) og Leonora Christina (p. 160-70) som hovedfigurerne, og i kap. VII samles »forberedelsen« til heltehistoriernes (1739) sammenligning mellem Zenobia og Katharina I – ved siden af »Zille Hans Dotter« hovedstykket i Holbergs drøftelse af ligeretten, de potuanske kvinder fra *Niels Klim* (1741) og heltindehistoriernes kvindeportrætter.

Tilsvarende forsvinder den biografiske ramme pr. 1722, hvor kvindesynet og dets indehaver er blevet etableret, og i kap. V er den litteraturhistoriske synsmåde endvidere blevet afløst af en teaterhistorisk. Forhold i komediernes tekst forklares med henvisning til forhold på teatret (pp. 101, 123, 126), og kapitlet indledes med et forsøg på fordeling af dets tre skuespillerinder på roller og rollefag. At en sådan fordeling ikke lader sig gennemføre erkendes dog straks; dertil er dels vidnesbyrdene om rollebesætninger for mangelfulde (p. 98), dels synes rollebesætningerne i det omfang, de er kendt, ikke at være foretaget efter rollefag, men nærmest tilfældigt, og endelig understreger forf. variationerne i udformningen af den individuelle rolle inden for samme rollefag (p. 119f). Overbevisende forklaringseffekt har egentlig kun Mme Montaignus betydning for udformningen af Lucretias rolle i »Den Vægelsindede« (pp. 98f, 111f).

Bogen formulerer en original opfattelse af de Holbergske ligeretsforestillingers *tilblivelse*. Et knudepunkt heri udgør det fjerde skæmtedigt »Poëten Raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig«. Det betragtes som et usammenhængende konglomerat af en harsk misogyni fra Juvenals 6. satire og et progressivt syn på kønnene. Denne splittelse forklares ved antagelsen af to lag i digtet, et ældre fra 1719, med belæg i Holbergs egne oplysninger om tilblivelsestidspunktet i 1. levnedsbrev (Kragelunds udg. I, 1965, p. 218), og et yngre fra omkr. udgivelsesåret 1722 (pp. 31, 78-82, 84). Til vurderingerne af digtets manglende enhed (Holberg »bliver svag i knæene og mister tråden i sin fremstilling«, p. 31; »et meget usammenhængende digt«, p. 82; »det rod, som han havde fået lavet ud af sin oprindelige Juvenalimitation«, p. 84) kan bemærkes, at Holberg – med Boileaus 10. satire som mellemstation – har fuldendt transformationen fra romersk *kvindesatire* til klassicismens særlige *ægteskabs*-satire over den giftesyge gamle knark, og at digtet ikke forefindes i synderlig uorden, når det åbnes med Hans Mickelsens nøgler: »Den 4de *Satyra* er en *Imitation* af *Juvenalis Satyra Sexta*, men bygget paa andre *Fundamenter*; Thi jeg raader med ham hverken fra Ægteskab eller laster Qvinde-Kiøn; Jeg laster ickun en halvfierdsindstve Aars gammel Karl, der tager en ung Piige, og en gammel Kierling, der gifter sig med en ung Dreng.« (SS II, 1914, p. 453). Til forestillingen om den omarbejdelse i 1722, der skulle have efterladt teksten ideologisk modsigelsesfuld, skal kun bemærkes, at en sådan er ubeviselig: Digtet findes først i udgaven fra 1722 og har formentlig aldrig eksisteret i ældre tryk (Ehrencron-Müller: *Bibliografi over Holbergs Skrifter* I, 1933, p. 80). Den detaillerede beskrivelse af 1722-redigeringens principper, som forf. leverer p. 79, savner derfor helt filologisk underlag; i virkeligheden er årstalsangivelsen 1721 (SS II, p. 488, l. 22) og hentydningen til *Peder Paars* (ibid., p. 494, l. 26) de eneste sikre vidnesbyrd om tilføjelser efter det af levnedsbrevet relativt fastsatte tilblivelsestidspunkt.

Det hævdede ideologisk-kronologiske brud i Jens Larsen-satiren hænger som

sagt sammen med den samlede udvikling af Holbergs ligeretstænkning, sådan som den her søges etableret. Skønt forf. i andre forbindelser afviser udokumenterbare gisninger (pp. 20, 34), benytter hun til rekonstruktionen af denne del af hans intellektuelle liv selv en række sådanne. I første omgang denne: »Professor Holbergs meget private og måske akutte problem *kan have været* den strid mellem tilbøjelighed og pligt, som han senere så ofte brugte som komisk motiv i sin digtning. Men i 1719 har denne strid *nok* ikke forekommet ham særlig lystig. Han har *antagelig* ikke følt tilbøjelighed til ægteskab og har dog følt, at det var hans borgerpligt. I en sådan konflikt *kan* det *være* en lettelse at lade sine følelser få afløb i et angreb på det, der er årsag til konflikten. [...] Han måtte da lade aggressionen gå ud over den anden part i konflikten: kvinden og ægteskabet.« (p. 28f, vore fremhævelser). Ved hjælp af denne psykobiografiske formodning begrundes dernæst formodningen om den ældre, gennemført juvenalske version af »Jens Larsen« »under« den eksisterende text: »Meget tyder på, at den manglende konsekvens i Holbergs kvinde- og ægteskabssatire skyldes, at han har omarbejdet den inden udgivelsen. Omridset af det oprindelige digt fra 1719 kan *skimtes* gennem det temmelig forvirrede og egentlig mislykkede arbejde som han offentliggjorde i 1722. Digtet har i sin første udformning *nok* været en barsk, juvenalsk satire over kvinder og ægteskab og et ret uselvstændigt begynderarbejde.« (p. 31, vore fremhævelser). På denne baggrund finder forf. i *Peder Paars* III, 1, hvad hun (med allusion til Olsvig) kalder »det store vendepunkt i Holbergs syn på de to køn« (p. 51). Den personlige forudsætning skulle da være, at ungkarlen har truffet det valg, at han »bedst kunne tjene sit fædreland i ugift stand. Dette valg har frigjort vældige kræfter i Holberg. Han blev befriet for den aggression overfor kvindeskønnet, som beherskede ham, da han skrev sin penneprov om kvinder og ægteskab.« (p. 70). En supplerende formodning går ud på, at »vendepunktet« har været influeret af Descartes' »kønsløse« (kønsspecifikke) psykologi: »Om Holberg allerede i 1716 [i forbindelse med natur- og folkeretten] havde læst nogle af Descartes' skrifter, er *usikkert*. Han kan blot have brugt Pufendorfs bearbejdelse af Descartes' ideer. Men efter *Peder Paars* eller under udarbejdelsen af værket har Holberg *sandsynligvis* læst Descartes' skrift om sjælens passioner, og fra 1720 bliver Descartes' psykologi grundvolden i Holbergs menneskesyn.« (p. 70, andre fremhævelser end af titelord er vore). Resultatet af »vendepunktet« er det formodet yngre lag i Jens Larsen-digtet, og kronen på værket er »Zille Hans Dotter«: »Det er [...] denne bogs hovedtesis, at Zilles forsvarsskrift ikke er et såkaldt muntert indfald, men betegner højdepunktet i den udvikling, som Holberg gennemgik under udarbejdelsen af *Peder Paars*, og de to første satirer. Digtet er et klart udtryk for det menneskesyn, som Holberg erhvervede sig i årene 1719-22.« (p. 84). Man spørger sig, hvad der vindes ved hele denne kæde af hinanden støttende, men hver for sig udokumenterbare gisninger, og om ikke betragtningen af det undersøgte, væsentlige emne burde lettes for dem til fordel for en ganske jævn konstatering af, at Holbergs ligeretstanker i alt væsentligt ligger fast fra natur- og folkeretten over gynækologien til helte- og heltindehistorierne. Vi skal nedenf. plædere lidt udførligere for denne kontinuitet. Holberg bliver ikke nogen ringere ligerets-

forkæmper af en sådan betragtning, og den lader sig opretholde ved hjælp af eksisterende tekster alene.

Ved overgangen fra bogens kap. V til dens kap. VI – i Holbergs biografi: fra den poetiske til den historiske raptus – medbringer vi af kvindelige oprørere dels Zille, dels en række af komediernes tjenestepiger, hustruer og døtre (p. 127f). Den førstes »oprør« er indiskutabelt; med hensyn til de sidstes skal der altid foretages en afvejning i forhold til traditionens og genrens licentiæ med hensyn til frispog og usanktionerede ægteskabsindgåelser, og i komedierne forbliver »oprørerne« jo overalt inden for rammerne af en sluttelig bekræftet status quo. Danmarkshistoriens og heltindehistoriernes kvindeskikkelser er derimod i intet tilfælde oprørere i betydningen ligeretsforkæmpere, og forf. viser klart, at Holbergs interesse og sympati i disse tilfælde uddeles efter andre kriterier end kønspolitiske. Hans manglende interesse for Saxos sagndronninger skyldes fx. hans generelle, afvisende holdning til sagnhistorie (p. 135f), i en række tilfælde vurderer den antikatolske historiker på religiøst grundlag (p. 189f), magtfulde dronninger som Thyra (p. 139), Margrethe (p. 143f) og Christina (p. 198) prises eller lastes ud fra de samme absolutistisk-etatære idealer, som anvendes negativt på Dina Vinhofer; med fuld ret beskrives Holbergs vurderingsgrundlag i forbindelse med hende således: »Hun var en ond og skadelig kvinde, og man gjorde ret i at dømme hende, da hendes intriger var farlige for statens sikkerhed. Dette sidste er afgørende for Holberg.« (p. 158). Skikkelserne anbringes altså gennemgående i andre sammenhænge end kønspolitiske. Mens disse dele af bogen derfor nok bidrager til at indfri de forventninger, dens hovedtitel må vække, synes dens undertitel mindre relevant her. Hvilket atter tyder på, at det kønsspecifikke approach ikke er det frugtbareste til Holbergs historiske forfatterskab.

Afgørende er det imidlertid at få en nøjagtig artsbestemmelse og afgrænsning af Holbergs ligeretsforestillinger på grundlag af de tekster, hvor de faktisk er hovedsagen. Meget præcist formuleres Holbergs kønspolitiske filosofi i den flg. parafrase af Zilles synspunkter: »Hun skriver, at det er naturens bud, at de, som er bedst egnede til at gavne samfundet, skal have det vigtigste arbejde uanset køn. Når man vrager halvdelen af menneskeheden, nemlig kvinderne, er det mod »Naturen«. Naturen ønsker nemlig ikke at se spild af menneskelige evner, og derfor er kunstigt skabte kønsroller mod naturens bud. Naturen ønsker de bedste til at bestemme i samfundshusholdningen uden hensyn til køn. Af disse bud uddrager Zille, at ingen *embeder*, intet håndværk eller nogen form for arbejde må være lukket for kvinder, som har evner til at bestride opgaven. Deraf følgen, at piger skal have lige adgang til *uddannelse* med drenge.« (p. 89, vore fremhævelser). Lige adgang til uddannelse og embeder – det er denne samfundsrelaterede ligeret, Holberg med naturretslig argumentation plæderer for – ikke mindst af hensyn til samfundet.

Zille peger frem mod den omtalte »Forberedelse« fra heltehistorierne (Zenobia og Katharina I), men også tilbage til natur- og folkerettens kap. om ægteskab. Trods en række modifikationer forekommer dels forf.s sammenstilling af disse to værkers ligerets-betragtninger at underbelyse den fundamentale tankemæssige parallelisme til fordel for endnu en hævde af en »udvikling« i

sækulariserende og radikaliserende retning (p. 174), dels forekommer fortolkningen af »forberedelsen« ikke i tilstrækkelig grad at respektere de grænser for ligestillingsidealer, som teksten formulerer, og som falder sammen med de netop anførte. I natur- og folkeretten skriver Holberg (i en passage, der *ikke* hører til de berømte tilføjelser fra 1728-udgaven): »Nu følger at eftersee, hvoraf Manden haver bekommet Herredømme over sin Hustru, og hvor vidt det strekker sig. Saadan Herredømme kommer alleene af Guds Indstiftelse, *Gen.* 3,16. hvor Qvinden udtrykkelig befales at være sin Mand underdanig, og at Hustruen haver frivilligen undergivet sin Villie Mandens Villie, hvorudover de fare meget vildt, som paastaa, at saadan Herredømme kommer af Naturen; thi omendskiønt Mandkiønnet er af Naturen herligere og beqvemmere til at føre *Regemente* end Qvindekiønnet, saa følger dog der ikke af, at Manden maa endelig have *Regementet* [...]« (SS I, 1913, p. 628). I »forberedelsen« hedder det: »En hver Person, en hver Ting maa derfor anvendes til sit Brug; [...] Men uanseet dette, have dog alle Folk saavel i gamle Dage, som nu omstunder, været eenige i at sætte denne Hoved-Regel til side i Henseende til Qvindekiønnet, og i at dømme den halve Deel af Jordens Indbyggere ubrugelige til vigtige og vanskelige Forretninger. Jeg bekiender sandelig, at alle Menneskers og alle Tiders Samtykke og Overeensstemmelse er en Art af *Demonstration*, og at man derfor burte ansee saadan Anordning, som et naturligt *Præceptum*, hvis Naturen, som intet gjør forgieves, ikke havde uddeelt sine Gaver til begge Kiøn uden Forskiel. [...] Denne min *Critique* sigter ikke til at tilegne Fruentimeret nogen nye Rett, men allene til at vise, at dets *Exclusion* fra alle vigtige Forretninger er vanskelig at bevise af Fødselen, og at de *Argumenter*, som gemeenlig bruges, ikke holde Stik. Vil man derimod grunde sin Rett alleene paa Guds Befalning, saa er det ustridigt, at Herredømmet tilkommer Manden, hvorvel deraf intet andet kand *infereres*, end at en Huusfader er Hoved for *Familien*, hvilket og i alle Maader er overensstemmende med Naturens Lov, som forkaster all to-hoved Regiment. Men deraf flyder just ikke, at Fruentimeret bør udelukkes fra alle vigtige Forretninger, tvertimod, den sunde Fornuft *recommenderer* dertil de Beqvemmeste, og en hver Mand gjør viislig, der overdrager sin Kone det, som hun kand gjøre bedre end han selv. Hvad kunde vel synes unaturligere og meere ugrundet end saadan Lov, at ingen, som var fød med en Vorte paa Kinden, maatte betroes noget Embede, i hvad *Capacitet* han end kunde beraabe sig paa? Eller, at alle de, som havde rødt Haar, ikke maatte forvalte deres egne Midler, endskiønt de besadde den største *oeconomiske* Viisdom? Ligesaa ilde grundet synes Fruentimmerets *Exclusion* fra vigtige Forretninger og dets stedsvarende Umyndighed at være.« (SS XI, 1931, pp. 307, 309). Det sidste exemplificeres derpå ved hjælp af en moden og forstandig »Jomfrue«s og »en fornuftig *Enke*«s dispositionsret (ibid., p. 309, vore fremhævelser).

De to tekster udtrykker modsatte opfattelser af kønnenes naturlige egnethed til at styre, men er fælles om et fundamentalt tankemønster, der kan formuleres således: I henhold til den *naturlige* ret eksisterer der *lighed* mellem kønnene, hvilket bør udmøntes i *samfundet* (uden for familien) i form af lige adgang til embeder (og uddannelse); i henhold til den *guddommelige* ret (men uden

konflikt med den naturlige) er kvinden *undergivet* mandens herredømme inden for *familien* og *ægteskabet*. Som rationelt tænkende patriot og etater absolutist interesserer Holberg sig for at fremme den mest kvalificerede varetagelse af embeder, mens han stort set lader den traditionelle familiære patriarkalisme uantastet og uproblematiseret (religiøst legitimeret). Hans socialt bestemte reformiver standser på tærsklen til familien, hvor han indskrænker sig til en anbefaling af voksne børns medbestemmelse ved valg af egen ægtefælle. Familiens interne kønsrollemønster synes egentlig kun at have påkaldt sig hans interesse i de tilfælde, hvor fordelingen af huslige funktioner må foretages under hensyn til den ene parts deltagelse i det *offentlige* liv.

Ved læsning af slutningen af den citerede passus fra »forberedelsen« må man være opmærksom på, at ordene »forretning« og »embede« dækker et væsentlig bredere betydningsområde i det 18. årh.s. dansk end i moderne (:arbejde, hverv, bestilling, gøremål) og derfor i denne sammenhæng meget vel kan henvise til huslige opgaver. Men selv i så fald går forf. ud over teksten, når hun af pågældende passage udleder, at »[...] naturretten bør være den øverste lov *inden* for ægteskabet« (p. 178), og skriver, at »[...] Holberg i virkeligheden gennemhuller Moseloven [der tænkes på 1. Mos. 3,16] både i teori og praksis« (ibid.), samt at han som led i gennemhulningen »sammenligne[r]« (ibid.) dette Guds bud med den tænkte diskriminering af vortebærere og rødhårede. Det er heller ikke, hvad Holberg gør: Den naturretsligt argumenterede lige adgang til (også) hjemlige »forretninger« *anbefales* den fornuftige »Huusfader«, hvis gudgivne patriarkalske position netop ikke anfægtes af den grund. Det er den dårlige og selvtilstrækkelige patriarkalisme, der sammenlignes med den absurde diskriminering, ikke Guds ordning.

Helt undgås aktualiseringens farer altså ikke: Der sættes ingen grænser for Holbergs progressivitet. Og dermed lurder en ny fare: digtermonografiens sædvanlige tilbøjelighed til heroisering af sin genstand. Når Holberg fx. skriver en dansk natur- og folkeret, gør han sig fortjent og vinder et stort publikum ved at bryde med de skidt vigtiges argot: »Den har været med til at nedbryde skellet mellem den lukkede, videnskabelige verden og et voksende, videbegærligt publikum, som alt for mange forskere på Holbergs tid så over hovedet og derfor publicerede deres arbejder på latin.« (p. 18) – men når han skriver en roman på latin, gør han sig også fortjent og vinder et stort publikum, nu ved klogt at benytte det internationale lærdomssprog (p. 179). Teatret i Lille Grønnegade *var* et folkekulturelt gennembrud; lidt større endnu forekommer det, når der til hoftruppens franske forestillinger i de foregående år »[s]åvidt vides [...] kun [var] adgang for hoffets folk og for høje standspersoner« (p. 97). I sin fremragende disputats *Studier over europæisk drama i Danmark 1722-1770 I-II* (1968) har forf. selv – i forlængelse af Eiler Nystrøms *Den danske Komedies Oprindelse* (1918), p. 49 – argumenteret for det modsatte (p. 65f). Malheur à celui qui ne se corrige pas – men en lille note med en motivering til de faktisk eksisterende »særligt interesserede« havde nok været på sin plads, skønt bogen vist helst undgår ethvert præg af lærdom (hvilket heldigvis ikke lykkes).

Den hidtidige, såkaldt mandlige, Holberg-forsknings behandling af den anm. bogs emne er et dystert kapitel (dens sidste): »Siden Smiths bog har Holberg-

forskerne stort set valgt mellem to forskellige holdninger til Holbergs forsvar for ligeretten. Enten har de som Smith erkendt, at Holberg selv lagde meget vægt på ligeretstanken, men at eftertiden ikke kan tage den for andet end en kuriositet. Eller de har bagatelliseret den ved enten at fortie den eller opfatte den som et af Holbergs muntre indfald [...]« (p. 230). Hverken Ida Falbe-Hansens foredrag eller G. Brandes' monografi (begge frugter af forrige sekularfest) »fik synlige spor i dansk litteraturhistorie – hverken dengang eller nu.« (p. 234). Helt så slemt forholder det sig nu ikke. Det er sandt nok, at vi hidtil har måttet undvære en monografi om Holbergs kvindesyn, og derfor er det glædeligt, at vi nu har fået én, som tilmed er udført kompetent. Men ingen har vist nogensinde for alvor forsøgt at udrydde Zille Hans Dotter og hendes anskuelser af Holbergs forfatterskab. Når N.M. Petersen omtaler forsvaret for ligeretten som et »Yndlingsæmne« hos Holberg (*Bidrag til den danske Litteraturs Historie* IV, 1858, p. 567) og P. Hansen tilsvarende kalder kvindeemancipationen en af Holbergs »Yndlingsideer« (*Illustreret dansk Litteraturhistorie* II, 1902², p. 49), er det ikke for at stemple den som en kuriositet, og førstnævnte understreger desuden dets genkomst forskellige steder i forfatterskabet. Til perspektivering af kønnenes indbyrdes placering på Nazar giver Paludan i sin stadig yderst nyttige disputats *Om Holbergs Niels Klim* (1878) en hel lille ligerettens litteraturhistorie (p. 228-35), hvori Holbergs »radicale Theori« (p. 231) synes at blive ydet fuld retfærdighed. Samme betegnelse anvendes af Th.A. Müller (*Den unge Ludvig Holberg 1684-1722*, 1943, p. 364). Jørgen Sonne udgav 1977 en antologi under titlen Ludvig Holberg: *Om kvinder og ægteskab, etc.* I en anmeldelse af C.F. Engelstads norske Holberg-biografi (*Politiken* 12. jan. 1985) gør F.J. Billeskov Jansen med rette opmærksom på, hvorledes (også) norske holbergianere altid har inddraget baronens ligeretstanke i deres behandlinger af ham og nævner Kåre Foss (*Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk baggrunn*, 1934), Erik Solem (*Holberg som jurist*, 1947) og Reidar Myhre (*Holbergs pædagogiske idéer*, 1969). Ingen af disse forgængere nævnes i Anne E. Jensens bog, som ville have vundet yderligere i saglig styrke, hvis ikke enhver ældre og samtidig mandlig Holberg-kollega – med Brandes som eneste undtagelse – havde måttet se sig attackeret efter opskriften:

Hun offensive gik med et uhørligt Mood,
Forlangede at see hans Død og Hierte-Blood.

Jens Kr. Andersen

Pil Dahlerup: Det moderne gennembruds kvinder, Kbh. 1983. Forsvaret for den filosofiske doktorgrad den 2. marts 1984.

Retfærdigheden

Fredag den 2. marts 1984 forsvarede Pil Dahlerup i Københavns Universitets stuvende fulde festsal sin disputats *Det moderne gennembruds kvinder* (1983).

En begivenhed, der fik mange kvinder til at begive sig til Vor Frue Plads, og også en medicbegivenhed, der fik bevågenhed i presse, radio og TV.

Afhandlingen nåede netop at udkomme i 1983 som et 100 år forsinket svar på Georg Brandes: *Det moderne Gennembruds Mænd* (1883). I indhold og form er svaret både et spejl og et brud i forhold til den gamle bog. Når Brandes talte om mændene, flokkedes kvinderne om ham; men om dem og deres værker var både han og pressen tyste. Da Pil Dahlerup talte om kvinderne, flokkedes kvinderne og medierne. Men det var heller ikke om 1980ernes kvinder hun talte, og medier og opponenter var unægtelig mere grebet af Georg Brandes som drivkraften bag afhandlingen om kvinderne, end de havde og har været af kvinderne bag Brandes.

Afhandlingens udgangspunkt er en vrede mod Georg Brandes for hans officielle tavshed om og fortrængning af de litterære kvinderøster. Den er en retfærdighedshandling med 100 års forsinkelse. Men den er også et svar til Georg Brandes og den patriarkalske litterære institution han forsvarede. Ligesom Pil Dahlerup læser periodens kvindelige forfatterskaber som svar på patriarkatet og dets ombrydninger i perioden 1871-91, kan *Det moderne gennembruds kvinder* læses som endnu et svar, men mere kompliceret og reflekteret, fordi Pil Dahlerup jo både placerer sit engagement og sin stemme i det 19. århundredes debat og i nutiden, i en periode hvor en ny kvindebevægelse og en ny kvindelitteratur har været på færde fra ca. 1971.

Og svaret er mere omfattende end dets formelle udgangspunkt: Georg Brandes skrev om det moderne gennembruds mænd og tænkte her på en forholdsvis snæver kreds af litterære mænd, der brød med romantisk og religiøs livsanskuelse. *Det moderne gennembruds kvinder* beskæftiger sig med *alle* kvinder, der debuterer i perioden, også religiøse og reaktionære. Også her foretager Pil Dahlerup en retfærdighedshandling i forhold til Georg Brandes' ekskluderende, polemiske og ofte underforståede afgrænsninger og udelukkelse. Samtidig ændrer gennembruddet betydning og bliver, i 100 års perspektiv, til et gennembrud som samtiden, og også Georg Brandes, i det hele var en del af uden at kunne overskue. Et gennembrud, der kan karakteriseres som et begyndende sammenbrud for en bestemt type patriarkalsk verdensbillede. Gennem denne strukturering bliver Georg Brandes bragt på plads med sit lille gennembrud for en gruppe litterære mænd, ligesom Pil Dahlerup også når frem til at periodens sande emigrantlitteratur er kvindernes. I indhold og form bliver Georg Brandes sat til vægs af kvindemajoriteten. Men han og patriarkatet står stadig, også kompositionelt, som frontfigurer. Hvad denne opbygning kan betyde skal jeg vende tilbage til.

Udførelsen

Disputatsens engagement er den kvindevrede, der er en væsentlig drivkraft bag kvindeforskningen. Det er den, der har ledt Pil Dahlerup frem til at undersøge, hvordan misforholdet mellem en litterær institution og dens patriarkalske faderfigurs tavshed om kvindeforfatterne på den ene side og kvaliteten, variationen og mængden af kvindelige skribenter på den anden side bliver til. Indledningsvis bestemmer hun sin periode 1871-91 som en opløsningsperiode for det

traditionelle patriarkat i den forstand, at billedet af manden som elsker vinder frem over for billedet af manden som fader. Man kan f.eks. pege på, at forkastelsen af en transcendens, af en Gudfader som den jordiske orden kan forstås som et spejl af, er et væsentligt kendetegn for de »moderne« forfattere, der i stedet tager deres udgangspunkt i alnaturen. Pil Dahlerup gennemgår dernæst den litterære institution og George Brandes' på flere planer fordoblede funktion inden for denne. Han gennemfører en patriarkalsk litterær politik og har magt dertil, men på den vis, at han offentligt er tavs om de litterære kvinder, mens han rådgiver dem privat. Samtidig overlader han den offentlige recension til broder Edvard, »Reservefildret«, der anmelder køligt og efter et retfærdighedsprincip, der hælder til mændenes side. Dette litterære patriarkat, mener Pil Dahlerup, står uanfægtet, dvs. som institution. Mændene i det var knap så uanfægtede.

Den kvindelige litteraturproduktion i perioden, alle skønlitterære debutanter fra 1871-91, kan nu betragtes som en række svar på patriarkatet, svar der er karakteriserede ved, at kvinderne med en enkelt undtagelse kun kan forholde sig med dele af deres potentielle fulde menneskelighed til patriarkatet og svarer som sønner, døtre, emanciperede, hustruer eller mødre. I disse svar finder Pil Dahlerup, at et depressivt mønster er gennemgående som tegn på en protest, der ikke kan blive til en frigørelse. I form og indhold bliver hovedkendetegnet ambivalens, dobbeltbevægelse og strid mellem synsvinkler.

Ambivalensen finder man igen i fordelingen af Pil Dahlerups sympatier. Kompositionen i gennemgangen af de mange forfatterskaber er ikke altid helt klar i detaljen eller rettere, det projekt at nævne, referere og indrangere *alle* (ca. 70) skribenter i et system fører uvægerlig til, at nogle stritter, og at læseren af det overdådige værk indimellem mister tråden. Overordnet kan bevægelsen fra kvinder, der skriver i sønneposition, mod det hele menneske (Erna Juel Hansen) opfattes som en bevægelse fra absolut undertrykkelse hos de, der end ikke giver sig tilkende med deres køn, til en frigørelse hos hende, der på grænsen til det 20. århundrede insisterer på at være kunstner, hustru, arbejder og mor.

Det er slående, at Pil Dahlerup slet ikke ekspliciterer eller diskuterer rækkefølgekriterierne for grupperingen. Mødre kommer efter de emanciperede (elskerinder og kunstnere) – skal det forstås som en hierarkisering af rollevalget? Det er nemt at forstå, at de voksne kvindepotioner kvindepolitisk må vurderes som mere givende end sønne- og datterpositioner. Men afhandlingen er tavs om den fælleløse kvindes placering. Muligvis er kompositionen slet ikke ment så strikt hierarkiserende (Pil Dahlerup sagde under forsvaret, at hun havde overvejet en ren alfabetisering), men valget er foretaget og usikkerheden til stede. At kompositionen derimod ikke er ment som en kunstnerisk hierarkisering er explicit. Her foregår vurderingen efter andre kriterier.

Depressionen og humøret

Det er et Olivia Levison-citat om det brudte og tvivlende menneskes styrke, der er valgt til hele afhandlingens motto. Hun er på flere måder en central figur i bogen. Kunstnerisk vurderes hun højt; det forhold at hendes depressive anlæg

ikke fører til en ren naturalistisk ideologi hos hende, får Pil Dahlerup til at revidere sin tese om naturalismens særlige tiltrækningskraft for et kvindeligt depressivt-masochistisk temperament. Endelig betragtes hendes roman *Konsulinden* (1887) som et hovedværk om den kvindelige depression.

Depressionen ser Pil Dahlerup som et signifikant og funktionelt svar på patriarkatet. Dens væsentligste træk er det tvetydige forhold til faderbilledet, der kommer til at inkarnere det gode og det onde. I *Konsulinden* på den måde, at faderfigurerne på samme tid skal bekræfte den unge pige i hendes kvindelighed og bliver fremstillet som (seksuelt) afskyelige og undertrykkende. Behovet for bekræftelse umuliggør et egentligt oprør, der vendes indad som depression. Når denne depression skildres med behersket indsigtfuld viden som i Olivia Levisons hovedværk bliver den kunstnerisk til toppunktet af periodens kunstneriske udtryksmuligheder som Pil Dahlerup vurderer dem. Fastholdelsen af den depressive indsigt i patriarkatets modsigelser bliver det funktionelle alternativ til en indordning under fadervældet. I denne vurdering gemmer sig nye vanskeligheder for afhandlingen og for kvindeteorien generelt. Spørgsmålet bliver: er det i perioden historisk muligt at overskride den depressive tvetydighed i forhold til faderen? Og hvilken synsvinkel kan man som 100 år yngre kvindeforsker arbejde med for at få et rimeligt svar?

Edvard Brandes ønskede retfærdighed af de skrivende kvinder. Pil Dahlerup roser rankhed og humør, kvinder der på en eller anden måde har så meget personligt overskud, at de ikke synker ned i depression. Men problemet bliver, at disse egenskaber hver gang synes at føre til dårligere kunst og større patriarkatsaccept. Man kan spørge, om ikke selve dette karakter-ideal, som Emma Gad bliver en af de fineste repræsentanter for, i sig selv har patriarkalske træk. Pil Dahlerup svarer selv *jo* ved at pege på, i hvor høj grad den muntre datter som figur hos Emma Gad er faders pige, der accepterer mandlig dobbeltmoral. Depression og humør blive Scylla og Charybdis; kvinderne svarer sorgfuldt eller kækt inden for den patriarkalske diskurs, men bryder den tilsyneladende ikke.

Erna Juel Hansen, der tildeles et helt, men lille kapitel med overskriften »Det hele menneske«, gør det heller ikke. Hendes heltindes frigørelse sker i høj grad på mandens præmisser, hedder det, og det kan formuleres stærkere. Hovedværket *Helsen & Co.* (1900) mener jeg kan læses som en datterroman, hvor heltinden Therese af sin fortæller bringes længere og længere ind i et depressivt datter-fader forhold til sin belærende ægtemand. Det er muligvis også denne dobbelthed, der giver værket dets kunstneriske kvalitet.

Men hvis vurderingen af skribenterne strides mellem opfattelsen af den depressive position som erkendelsesmæssigt og kunstnerisk mest produktiv og den personlige, kvindepolitiske sympati for rankhed, humør og optimisme, der trives på patriarkatets præmisser, hvor har så kvindeforskeren Pil Dahlerup placeret sig i forhold til det patriarkalske dilemma? Hvor skal vi placere os?

Svarene

Kapitlerne af kvinders litteraturhistorie kan skrives fra flere synspunkter. Man

kan tage udgangspunkt i den mandlige dominans og se kvinderne som undertrykte, oprørske, *bestemte af* et mandligt litterært felt. Man kan også starte i den kvindelige kulturproduktions egenart og tale om, hvornår litteratur bliver en del af kvinders kommunikationsformer. Man kan beskrive totaliteten af kvindelige skribenter eller man kan vælge enkelte ud og diskutere dem ud fra en kvalitativ, eksemplarisk vinkel.

Man kan definere kvindelitteratur som alt, hvad der er skrevet af biologisk fødte kvinder, eller som litteratur skrevet af og om kvinder, eller som litteratur der ud fra en frigørelses-kamp handler om kvinder, eller som litteratur af mænd og kvinder, der tematisk, strukturelt og sprogligt udtrykker kulturelt kvindelige sider.

Pil Dahlerup har valgt at tage udgangspunkt i patriarkatet, bl.a. fordi hun finder det så dominerende i forhold til kvindernes sociale, sproglige og psykiske digterrolle. Hun har valgt at beskæftige sig med *alle* forfatterskaber for ikke at lade sig hilde af fordomme i den litterære institutions forhåndsselektion. Hun har også valgt at lade kvindelig være defineret som: produceret af en kvinde, selv om hun også kan finde kvindelige elementer i f.eks. Eriks Skrams psyke. Den litterære kvindelighed bliver således indskrevet i en patriarkalsk litterær institution.

Men: på et tidspunkt vender Pil Dahlerup Ødipus-komplekset på hovedet. Rækkefølgen er, siger hun, at faderen har svært ved at elske datteren, og først ud af dette problem opstår datterens anglen efter faderens kærlighed og bekræftelse, der fører hende ind i underkastelse, depression eller oprør. Denne synsvinkel kan overføres til Pil Dahlerups behandling af Georg Brandes, der også havde problemer med at elske kvinder, led af et Don Juan kompleks og tristansk melankoli. Disse lidelser kan så igen føres tilbage til hans forhold til moderbilledet. Georg Brandes inkarnerer i afhandlingen det både stærke og brudte patriarkats indre modsigelser. Han regner kun sønnerne, men holder kritisk justits blandt dem. Han elsker døtrene, men regner dem ikke; han kan ikke elske dem, når de angriber fader eller regner sig selv for noget, dvs. skriver om sig selv som kunstnere; han anfægter og undertrykker; han er indlevende, kærlig, beskyttende og ridderlig, men han kan ikke elske, ikke fastholde en kærlighed, ikke lade sig nære af og ikke ernære, ikke gøre en kvinde levende hverken som elskerinde eller kunstnerinde. Hans kærlighed er kort sagt dræbende, hans nekrologer »ofte mesterværker i indsigt og stil« (s. 125). Hans kærlighed, ja hans forhold overhovedet til kvinder og deres litteratur er kort sagt depressionsfremkaldende, hans breve til f.eks. Marie Pingel er »velegnet til på én gang at gøre hende glad og ked af det« (s. 110). Gennem hvilket svar kan denne tale overskrides? Her mener jeg, at Pil Dahlerups svar er skarpt i sin analyse, men samtidig spejler Georg Brandes' egen tvetydighed: vred, kritisk, men også anfægtet af hans indsigt i kvindepsyken, der så paradoksalt udfolder sig i de mindstene han rejser over deres lig. Hun vælger (s. 126) eksplicit at blive i modsigelsen, men dermed kommer hun også til at vælge at blive i den depressive position. Det sker, fordi dilemmaet, som det bliver til ud fra bogens anlæg og metode, kun giver det alternativ at blive ensidig, uretfærdig, bitter og

kynisk. Og det er ikke værdige holdninger i Pil Dahlerups kvindepolitiske univers, hvor humøret og rankheden, der muntert affinder sig med livsbetingelserne, tæller højere.

Metoderne

Disputatsen er langt fra blot et svar på Georg Brandes. Den er også et svar på den litterære kvindeforsknings mangfoldige spørgsmål og mere til. Pil Dahlerups forsvar for kvinderne den 2. marts var et svar på et kvindebehov for festen og stoltheden over hendes arbejde, hendes mod og vilje.

For os, der arbejder med kvindelitteratur, er den på samme tid en milepæl, en prøveklud, en udfordring, en dristighed, et spørgsmål. Bag afhandlingen ligger flid, energi og vedholdenhed af format. Pil Dahlerups læsning af den store mængde værker er lydhør og åben, samtidig med at hun klart og velovervejet bruger sit eget værktøj, sin egen interesse, når hun afæsker dem svar. Derfor bliver læsningen også så inspirerende. Det er ikke blot døde tekster, der refereres, analyseres, vurderes, men levende kvinders digteriske bestræbelser, og løsninger. Skrev Brandes nekrologer, bringer Pil Dahlerup de gamle søstre til live igen. Her skabes en fascination, der på tværs af de metodiske hårdknuder får læseren til at skride ud over en depressiv datterposition. Så stærk gør Pil Dahlerup sine kvinder levende gennem sin opmærksomme analyse, at de løfter sig ud af det lukkede rum, som de er indskrevet i, og får eget liv.

Man kan kritisere Pil Dahlerup for – og det er også sket, at hun trods sine intentioner om at fastholde bestemte metoder bliver eklektisk og usystematisk. F.eks. kan praksis bag grupperingerne diskuteres: er det fortæller, forfatter, hovedperson eller udsagn, der i den enkelte tekst bærer datter- eller hustrurollen? Et samlet syn på en psykoanalytisk tilgang til litteraturen giver afhandlingen ikke; den bruger, diskuterer, kasserer, genbruger og refererer. En større afklaring kunne måske have bragt hele værkets tese et stykke videre, men der findes også elementer af befrielse i denne form, hvor Pil Dahlerup uden rysten bruger sine egne iagttagelser i dialog med en skole, der har mange stive traditioner.

Det er gennem sine brud Pil Dahlerup giver mere end et svar til Georg Brandes, der ligger som et tungt forfelt over afhandlingen. Kvindelige skribenter har andre bestræbelser end at svare fader eller det indre faderbillede. Deres tilblivelse som autonome, kulturskabende mennesker, der selv ændrede sproget, giver det stil og ånd, er en af dem. Disse frie former har Pil Dahlerup et klart blik for; det er dem hun søger efter hos sine forfattere. Det historiske anlæg: at betragte kvindestemmerne som svar på faderstemmen og selv blive det stærkeste svar får her overskredet sig selv. Kvindeskribenter skriver ikke blot svarbreve, de skaber kunst, en ny formverden.

Pil Dahlerup kommer til, som sin motto-figur Olivia Levison, at bryde med en lukket model og knytte sine håb til et hvirvlende og brudt menneske. Hun gør det ved med hendes egne ord »at 'gå i hver sin retning'«. Den stringente og den hvirvlende. Selv fremhæver hun helst det klare og ranke formål, det empiriske arbejdes nødvendighed, metodernes fikspunkt. Men det er i kombination

nen af soliditet og brudthed vi kan lære af *Det moderne gennembruds kvinder*. Det er her værket bliver til en udfordring og et håb for den litterære kvindeforskning fremover.

Anne Birgitte Richard

Frans Lasson: Fra Ekbátana til Klareboderne. En brevbog om Sophus Claussen og hans forlæggere. Gyldendals julebog 1981. 149 s.

Frans Lasson: Sophus Claussen og hans kreds. En digters liv i breve I-II. 1984. 372 + 443 s.

Frans Lasson: Sophus Claussen og Inger Nielsen. Breve fra et venskab. Nørhaven Bogtrykkeri 1984. 88 s. Ikke i handelen.

Sophus Claussen: Valfart. Med efterskrift af Bo Hakon Jørgensen. 1983. 211 + 34 s.

Sophus Claussens lyrik 1-9. 1982-84. Tekstkritisk og kommenteret udgave ved Jørgen Hunosøe (bind 8 og 9 under medvirken af Knud Bjarne Gjesing). I alt 2.250 s. Bd. 1: Naturbørn. Mina. Bd. 2: Pilefløjter. Trefoden. Bd. 3: Djævlerier. Bd. 4: Danske Vers. Bd. 5: Fabler. Bd. 6: Heroica. Bd. 7: Titania holdt Bryllup. Hvededynger. Bd. 8: Versoversættelser. Bd. 9 (to halybind): Andre digte, trykte og utrykte. Samlet efterskrift, registre m.v.

Sophus Claussens forfatterskab oplever nu sin tredje renæssance. Den første bølge skyldtes svigersønnen, professor Ernst Frandsen, som i 1949 var kommet hjem fra Frankrig med manuskriptet til sin Claussen-biografi under armen. »Den arrangerede han stramt styrede kollokvier over«, har Finn Stein Larsen fortalt i en kronik om den i øvrigt beundrede lærer, »og her fik vi ikke et ben til jorden, sad i auditoriet i frustrerende tavshed (...) der kom en glasvæg imellem os. Til samtale blev det ikke.«

Et par år efter blev Ernst Frandsens grundlæggende værk fulgt op af et stort lyrik-udvalg (ved Inger Claussen og Carl Bergstrøm-Nielsen) og suppleret med utrykte manuskripter (Gyldendals julebog 1952). I en stor anmeldelse af Ole Wivel i *Heretica* 1952 kan man aflæse, hvordan Vilhelm Grønbechs forståelse af kulturkrisen både åbnede og lukkede for læsningen af Sophus Claussen.

Det var Thorkild Bjørnvigs lille digtudvalg fra 1959, »Afrodites Dampe«, og to år senere Stig Krabbe Barfoeds præsentation af prosaisten i udvalget »Jord og Sjæl«, der bebudede, at den såkaldte 60'er-modernisme ville bruge forfatter-skabet under nye forudsætninger. Digtene og den nykritiske nærlæsningsteknik kom hinanden frugtbart i møde og inspirerede til en betydelig række universitetsspecialer, heriblandt også Jørgen Hunosøes. Det var billigbøgernes årti, og det kom også Claussen til gode: »Antonius i Paris« blev optrykt i 1965, »Pilefløjter« i 1964 og igen i 1968, »Djævlerier« i 1965. Det store lyrikudvalg blev genoptrykt i 1970, og året efter kom et udvalg af journalistikken, »Det aandelige Overskud« (ved Lise Brinch Petersen og Mogens Rukov).

Forfatterskabet havde fundet læsere, og modernismen banede vej til en intensere forståelse af dets komplekse underfundigheder; tekstgrundlaget var derimod ikke det bedste. Alene Spætte-udgaven af »Pilefløjter«, der ellers angiver at være optrykt efter originaludgaven, vrimler af en mængde småfejl, lige fra sjusk med interpunktionen til ombytning af strofer og linjer. Og ved siden af digtsamlingerne lå mængder af digte gemt af vejen i dagblade og tidsskrifter, hvortil endelig kom det utrykte materiale. I 1941 havde Ernst Frandsen (i serien Danske Digtere ved Arbejdet) publiceret kladder og manuskripter til digtene »Ekbátana«, »Ingeborg Stuckenberg« og »Imperia«, så man kunne se, hvordan kladder, lapper og tegninger skød sig ind over hinanden som i ældgamle palimpsester og med tilsvarende udfordringer til filologisk udredning. Det viser sig nu, at det drejer sig om 2.000 blade digte og oversættelser, 6.000 blade essays og øvrig prosa, breve og endelig 109 optegnelses- og skitsebøger.

Den omfattende række af udgivelser, som støtter sig på dette enorme materiale, betyder da endnu en renæssance. Den skyldes især Jørgen Hunosøe og Frans Lassen, der begge står i gæld til den inspiration, Aage Henriksens indtrængende Claussen-forståelse har udøvet. Den inspiration har udgiverne hver for sig måttet forene med den filologiske og tekstkritiske udgivertradition. Som det vil fremgå, er resultaterne ikke faldet ens ud.

Brevudgaven er bygget op som en bog til fortløbende læsning. De præsentationer og forudsætninger, der er nødvendige undervejs, har Frans Lassen med passende mellemrum skudt ind i særlige afsnit mellem de kronologisk trykte breve, og det er en vellykket udttynding af det efterstillede noteapparat. Uden henvisning følger noterne teksten og står til rådighed, når der er behov for det, og man bliver aldrig ladt i stikken. Opbygningen betinger en god, sammenhængende læserytme, hvis største problem er, at indskuddene har en tendens til at komme brevene i forkøbet med pointer og konklusioner. Brevenes venskabelige parlando henvises på den måde til en repetitiv, lyrisk funktion; som udgiver må man kunne nære sig og ikke pille rosinerne af kagen.

Der er ellers fine ting imellem. Den røde tråd, der skaber sammenhæng og progression i første bind (indtil 1902), er brevvekslingen med Viggo og (delvis) Ingeborg Stuckenberg (– hun destruerede de fleste af Claussens Pariser-breve: »Dine Breve er brændt for Verden, for dén der ikke kunde have godt af at se dem! – ?«). De støttede sig til Sophus Claussen som et stykke urokkelig natur, hvis vækst de fulgte med stor hengivenhed. »Jeg trænger til Dig for at kunne gaa paa Græs paa Dig«, skriver Viggo Stuckenberg, »for Du har nu det hyggelige ved Dig, at Græskulløren aldrig gaar af Dig«. – Og digteren lagde trofast grønsvær til, selv om han »alligevel har min Nød med at skaffe Foder til alle de Oxer, jeg har i Forplejning!« Kritiske bemærkninger holdt han derimod ikke af: »Jeg vil Fanden gale mig ikke have, at I gaar derovre i Lyngby og laver Politivedtægter til Indskrænkning af den poetiske Handlefrihed.«

Selv om brevene mellem hustruen Anna og Sophus Claussen endnu er holdt tilbage af familien, kan man godt danne sig et indtryk af Claussens modsætningsfyldte forhold til det borgerlige ægteskab, det irriterende og fascinerende

besvær med de krøllede ungpigekjoler, der hensatte ham i stemning og drøm og fik tilværelsen til at give tone.

Det har været Aage Henriksens fortjeneste at analysere sig ind i denne førægteskabelige verden og vise, hvordan »et sløret løfte er et stærkere bånd end en fuld hengivelse. Det hele og fulde er nemlig, hvad det er, men det halve smelter ind i mandens fantasi og udfyldes af hans længsel« (Det guddommelige barn (1965) s. 103). Det havde *sin* pris at nå til bunds i egne længsler: »Men jeg kan aldrig komme disse Sommerfugle nær – ikke uden jeg vil *det*, som kaldes en »legal« Forbindelse«, skrev Claussen i 1886 til Stuckenberg og filosoferede samtidig over den indbydende tanke at gifte sig. »Jeg tænkte paa, at jeg, hvad det økonomiske angaar, vel vilde komme ud af det, og at det vilde være den eneste Maade at faa fast Grund under Fødderne paa. Huslig Hygge, lune Sko, ingen Træk, ingen Længsler fra den Kant.« Mere end én gang drømmer han om, »hvor lykkelig man kunde blive, naar man vilde opgive sine Idealer, sin Ærgærrighed og sætte sig lunt til rette i Verden ved Siden af en jævn, godmodig lille Kone.«

Men helst ville han holde om drømmen og borgerpigens: »Ja, at leve med hende uden for Ægteskab, aabent for al Verden – det kunde være stolt og sødt. At tage i Skoven sammen og kyskes i Græsset.« Således fortæller han i den – gode – brevveksling med Herman Bang, hvordan modsætningerne slår sammen i hans billede af Tine. Han elsker hende, når hun fejrer hen ad isen, »stolt som en Fregat«, men véd samtidig, at det er en kærlighed som ikke kan se væk fra hendes »borgerlige Ejendommelighed«:

»De er jo ikke Gudinder, hvor høj Andagt man saa føler – og det er umuligt at elske som Guder og Gudinder. Er det da ikke Andagtsens højeste at glæde sig over dem i al deres Realisme saa vel som i deres Storhed?« (koncept 1889).

Selv om han (i romanerne »Unge Bander« og »Kitty«) efterhånden gennemskuede borgerligheden, så var han dog så stærkt bundet til den, at den lyriske udfoldelse gik i stå, og efteråret 1892 rejste han til Paris efter en verden, der stemte bedre overens med hans forventninger. De første breve hjem var for Ingeborg Stuckenberg »som en levende duftende Luftning af det jeg forstaar ved Rænesanze! (...) Du forekom mig i de Breve som en Aladdin, hvem de lykkelige Ord falder lige i Turbanen, medens andre staar og stirrer efter dem.«

Hans oplevelser i Frankrig og Italien danner en overraskende nær baggrund for bøgerne »Antonius i Paris« og »Valfart«. Bo Hakon Jørgensen har genudgivet »Valfart« med en efterskrift, »Konge i faldet«, som bl.a. meddeler en del af det selvbiografiske stof, især i form af breve fra Karen Topsøe, som blev hans ulykkelige Pariser-forelskelse, og Clara Robinson, som han en tid levede sammen med i Italien, – til faderens store fortrydelse. Venstrehøvdingen og bladkongen Rasmus Claussen finansierede det meste af sønnens rejseliv og fastholdt ham ind til hans fyrretyvende år i økonomisk og dermed moralsk afhængighed. Da Claussen sad fast i Nice efter at have brugt sine penge på Clara, bekendte han oprigtigt og åbent sine synder, og faderen brusede op: »Han maa nu efter den Historie kaldes tilbage øjeblikkelig; jeg vil ikke længer betale hans vilde Liv i Udlandet.«

Ifølge Bo Hakon Jørgensens udmærkede efterskrift var »Valfart« ikke kun, hvad bogen selv ville være: et udtryk for den højeste erotiske opfyldelse, men tillige en frigørelse af bevidstheden fra den konkrete erotiske trang, som kunstnerisk sét gjorde ham til modernist. Efter mit skøn er det en forceret konklusion, eller måske er det rigtigere at sige, at Claussen måtte igennem den proces gentagne gange, inden den »lykkedes«.

Efter hjemkomsten giftede han sig i 1896 med Anna Christensen, som han havde været forlovet med ti år tidligere, i Horsensstiden. Forholdet var tilsyneladende gennemtrukket af en omskiftelig dobbelthhed, der langsomt sled det op.

I perioder levede hun med og foldede sig ud i det uborgerlige, let fugtede liv i Paris og Italien, sådan som man får indtryk af det gennem en række herlige og meget levende epistler fra (og til) Edith Nebelong (Rode).

Ægteskabets anden side kommer frem i billederne af den »Søvnblissede« kone, der idelig sover ind om aftenen, mens han sidder og skriver, men »om Dagen adlyder hun. Gud, hvis jeg ikke havde hende brændte jeg Byer af.« Hun må have været en stadig sammensætning af stor, nivellerende jordnærhed og levende drøm. I sin indledning citerer Frans Lassen en digt-kladde, som er nok så besk i sin markering af modsætningerne:

Hun vidste ikke, at Træthed kan ogsaa være en Synd,
og derfor, naar Opsangen toned, var hun bestandig træt.
Der er en Træthed for Livet, som slider Lykken tynd,
men evig blandt unge Rugax gaar den som er glad og let
(...)

Jeg dadler ikke min Kone – bebrejder hende ej,
naar hendes store Træthed blev Skaberens Synd mod mig.
Den samme Kone Ane er bleven min bedste Gave,
den, som jeg nu og altid alene ønsker at have.

Så åbent han selv forholdt sig til Skaberens gavmilde værk og dets ekko i Opsangen, ventede han åbenbart den samme hengivelse af ægteskabet. Besværet af trætheds-hurdlerne, men uden at fragå inspirationen, holdt han på sin tynde lykke. Som to cirkler med samme centrum gik hans private liv i ét med hans mest utopiske forventninger. Det forhold er tidligt beskrevet i et brev til filosofen Harald Høffding i anledning af »Naturbørn«, hvor han lader den lille eros gå i marken for den store:

»Jeg tror ikke, at nogen ret for Alvor kan dyrke den store Eros, saa længe han endnu er ung nok til at digte paa sit eget Liv. Der vil indblande sig saa meget personligt, som maa have Udløb. Men der /det?/ er maaske ingen Skade til; ti selv om man forstaar mindre, føler man stærkere, og det er i alt Fald i Poesi et Fortrin.«

Edith Rode besad et umiddelbart talent for at forstå ham, og stod ham efter århundredskiftet bi som sekretær, så han igen lærte at »tro paa sit Drømme-

lands Nytte« (IV, 104). Efter Stuckenberg's bliver hun i en periode den, der skaber sammenhæng i brevrækken og lokker de muntre toner frem i hans epistler, som her efter et aflyst besøg:

»Jeg fik i Gaar femogtyve Flasker Barbera extra. Den er virkelig værd at drikke. Og den skal nu trøste mig; den skal ikke sætte Vinsten paa Helge /Rode/s Tænder.

Siden vil jeg dø Græsdøden.

Jeg kan endnu løfte en Haand opover Grønsværet. Med den vil jeg vifte langt og smærteligt til Jer.« (29. 5. 05).

Det var problemet med den store og den lille eros, der kom i centrum i årene umiddelbart efter giftermålet, da Claussen tumlede med skuespillet »Arbejdersken« (1898), som blev en publikumsmæssig fiasko. Det er almindeligt at tage det til efterretning som et velfortjent nederlag, og det er vist nok det eneste punkt, hvor de ellers bagkloge udgivere Lasson (og Hunosøe) er enige med samtidens uforstående Claussen-kritik. I virkeligheden er det måske punkt, det trænger sig mest på for en nærmere analyse, for det er påfaldende, hvor stor en rolle stykket spillede for Claussen selv, og hvor nær han derfor tog sig kritikken.

Allerede Ernst Frandsen så – i forlængelse af Claussens egen forståelse – arbejdersken som poesien selv, poesien som livsmagt, altså den store og den lille eros i én og samme skikkelse. Arbejderskens selvmord er at forstå som poesiens undergang i dens forsøg på at ændre virkeligheden og overskride dens klasseskel; uden en nedbrydning af de eksisterende klasse modsætninger vil den poetiske utopi aldrig kunne virkeliggøres. »I mener maaske, at et Overmod som hendes ville sprænge Livets Skranker«, lyder stykkets morale. »Vel, saa har hun ofret sin stolte Ungdom, for at der i vore Øjne altid maa bevares lidt af Drømmen.«

Det ligger i forlængelse heraf, når Claussen i 1901 skrev til den italienske socialist Claudio Treves, at »Arbejdersken« »i en Sum gav alt det bedste, jeg havde at fortælle om arbejdende Masser og deres Skønhedslængsler. (...) Er Uvirkeligheden og Drømmen ikke foreløbig at foretrække for en Tillempning til den snævre og umuligste Virkelighed?« (Løvetandsfnug s. 111 og 114).

Hverken med »Arbejdersken« eller i sit ægteskab fik Claussen tilsyneladende indfriet sine forventninger til tilværelsen. Det betød imidlertid ikke, at han lagde sin teknik eller sit digteriske selvforbrug om. I den forbindelse har Aage Henriksen hævdet, at »I denne storladne digterskabne savnes en viden om, at der i jeget findes en højere vilje, der i retningen oppe fra og ned kan hæmme og nedbryde den umiddelbare drift. Samvittigheden åbner for en dybere, varigere inspiration end fantasien.« (Det guddommelige barn s. 108). Den særlige form for poetisk erindring (i modsætning til fantasi) og tilsvarende samvittighedsfuld omgang med hustruen, som Aage Henriksen her efterlyser, fik Claussen vist nok aldrig indøvet; han lærte sig aldrig »ægteskab«.

Sophus Claussen havde – også i virkeligheden – råd til at være fornærmet; lå han i strid med livet, var det ikke kun hans skyld. »Tilværelsen – i sin særlige danske Form – er rædsomt gaaet i Stykker for mig, uden at jeg, som sagt, har noget at angre – uden at jeg fortryder en Snus af min Optræden hidindtil overfor Tilværelsen i dens specifikke Form af flora danica.« (15. 4. 1902). Claussen havde råd, og måske kunne han netop derfor opretholde sin ubegribelige og ømskindede naivitet i forhold til kolleger og anmeldere.

Hans forhold til forlæggerne, som Frans Lasson har fremlagt særskilt i »Fra Ekkbåtana til Klareboderne«, er både hårrejsende og begribeligt. De prosaværker, han først funderede sin selvforståelse og selvrespekt i, var ikke meget sammenhængende i gængs forstand, og Gyldendals direktør, Peter Nansen, efterlæste gang på gang samling og helhed. Den *var* der under Clausens uforlignelige oplæsninger, men bagefter fik tilhørerne tømmermænd; om den lille cyklus »Kyllingesorger« noterer Stuckenberg: »De forekommer mig paa Tryk noget magrere, end da Du sad her og reciterede dem. Jeg troede nemlig den Gang, at det bare var Brudstykker, Du kom med, og saa opdager jeg nu, at det omtrent var hele Historien. Mig tykkes, Du burde fodre dem betydeligt bedre, inden Du sælger dem.« (20.12. 89).

Selv om Claussen udfordrende kunne fastslå, at »den simple Virkelighed kan ikke rumme os helt, med vore høje Hensigter!«, så *skulle* hans himmelstræbende visioner om »Talentet som Guds Anordning paa Jorden« (II, 133) forliges med hans nedslående erfaringer med forlæggerne. Det blev til det »Udholdenhedsløb – jeg ved ikke noget bedre Navn for dansk Forfatterskab« (II, 61), som han med indolent stædighed og ubeslutsom energi gennemførte over mere end 40 år. Ser man på hans mange betydningsfuldt omtalte tilløb, forliste projekter og urealiserede planer og lægger dem til den ikke overvældende modtagelse, som værkudgavens efterskrifter dokumenterer til overmål, så står Peter Nansen egentlig ikke i noget dårligt lys som forlægger, – synes jeg.

Aage Henriksen og – i forlængelse af ham – Jørgen Hunosø mener, at Sophus Claussens lidenskab for ordet og poesien var årsag til hans ulykkelige stilling efter århundredskiftet. Jeg ville forsøge at se sagen på en lidt anden måde. Under den lange krise i begyndelsen af århundredet skiller den store og den lille eros sig under mange forviklinger ud fra hinanden, og den lille eros skiller sig ud fra hans liv som kunstner, ophører som element i hans kunstnerliv, så at den private forventning til tilværelsen på *langt* sigt erstattes af en repræsentativ funktion, som det tog ham lang tid at komme til klarhed over. Det var ikke nogen smal sag for en poet, for hvem – som Tom Kristensen bemærker i sin lille afhandling fra 1929 – hvert livsproblem forvandlede sig til en kvinde, førend han kunne forstå det. En del af denne proces er skildret i »Mennesket og Digteren« (1907/17), hvor en egentlig menneskelig eksistens afskrives, og hvor han stiller sig til rådighed som medium for en anden slags digtning, med rod i det organiske liv, som han heller ikke var tryk ved – endnu.

Med »Djævlerier« havde Claussen forsøgt at hente drømmen og livets tone

frem af en snæver og forvrænget omverden og at gennemskue sin egen lille eros med de skæve ben som en fortvivlet version af den store; den naboerske, der engang havde ladet syv og ni være lige, tog sig nu helt anderledes ud:

Hun danned imod Poesien
med alle de Fjender, man aldrig har set,
en uovervindelig Majoritet.
(...)
Nu vender hun Ryggen, hvis jeg gaar forbi ...
Men Ryggen er vild Poesi.

Tidligere havde han altid vidst, at »mine Drømme om Livet viser, hvorledes jeg burde have fundet det. Jeg er en Opsamler af tabte Drømmelaser – jeg vil gøre Utopier levende (...) Rejs Jer, I skal atter lære at rejse Jer og gaa frit om.« Sådan havde det lydt i et notat fra 1897 (Frandsen I, 206-07), og det ligger i forlængelse heraf, når han vil forløse ryggens poesi hos de fornærede nabomadammer. Her var Sophus Claussen for så vidt i tråd med Grundtvig, der i forordet til »Nordens Mythologi« (1832) skriver:

»Det kan nemlig slet ikke, som Man i den sorte Skole saa bagvendt har paastaet, ligge i *Phantasies Natur*, at der ikke giennem Livet udvikler sig en *tilsvarende Virkelighed*, men det maa nødvendig ligge i et Vanhæld, der er tilstødt Menneske-Naturen, og har forstyrret de oprindelige Forhold;«

Men Claussen kunne ikke unddrage sig den sorte skole og betvivlede på djævelsk vis det 'sunde' i sin egen fantasie natur, som bestod i epokale forvrængningers repræsentative nærvær hos ham selv. I forlængelse af det kan man undre sig over, at de sidste 10-15 års nyorienteringer ikke er slået igennem i kommentarerne hos (Lasson og) Hunosøe; ikke i form af ideologikritiske håndkantslag, men som gehør og hjælpsomhed over for de driftsmæssige og samfundsmæssige reflekser i Claussens eget univers.

Således skrev Claussen i juli 1906 et tilbageskuende brev til litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen, som Frans Lasson – påfaldende nok – *ikke* har taget med i sit udvalg:

»Thi jeg har dyrket det elskelige under alle Former lige fra det skønne til det elskelig hæsle, det, der forfører os alene ved sin Virkelighed, mens saa megen Skønhed bliver Ord, Ord, Ord. Og jeg har forestillet mig, at jeg mere digtede om en ny Tid og dens Virkeligheder end om et evigt Skønhedsrige. Jeg elsker ofte de foruroligende Toner paa Bekostning af Munterheden. (...) Læs »Arbejdersken« (...) og se, hvor uløselig Troen paa en personlig Lykke er knyttet til Forestillingen om en stor, almen lykkelig Virksomhed, et Fremtidskimære ... Et Babylon, bygget ikke paa Maskinernes Vælde, men paa Menneskehjærternes Rigdom.« (Uverificeret afskrift af brev i Vilh. Andersens samling på Det kgl. Bibliotek).

Den langsomme genopbygning af forfatterskabet i det 20. århundrede fandt sted fra neden af, på et så uambitiøst, organisk niveau, at der endnu ikke er stødt noget »Vanhæld« til, som har forstyrret de oprindelige grundforhold.

Men selv her var ambivalensen til stede som en dobbelthed i de billeder, der bruges til at beskrive med:

Jeg føler med Græsset som gror
og med Ilden som hærger,
med Blomsten der aabner sin Bund
og Vulkanen i Udbrud. (V, 72)

Først under og efter krigen turde han trygt give sig hen som medium, fordi han nu vidste, hvad der var godt og ondt, og at det onde ikke skyldtes en skavank hos ham selv. Han kunne nu sætte kunsten ind som »Aandens Nøgle til alle Jordens Værdier«. Den pigeskikkelse, der nu trådte frem, var ikke tegnet i den gamle attrås skikkelse. Det var den skabende tankes muse, og han kaldte hende »Fantasia«. Ånden var redebon, men kødet stadig skrøbeligt; »Ak, hvor de dumme Sanser støje!« hedder det i et sent digt (VII, 51).

Det blev nu hans kald som digter at pege på tingenes rette bestemmelse, og forkyndelsen antog den fromme og desperate diktion, som er så karakteristisk for f.eks. »Atomernes Oprør«. Den forståelse, han havde søgt, mødte han sent i sit liv hos Inger Nielsen, som han giftede sig med på dødslejet, i 1931. Han havde lært hende at kende allerede i 1914, sådan som det fremgår af den lille samling breve, Frans Lasson på næsten mirakuløs vis har fundet under oprydning i Claussens gamle villa i Jægersborg så sent som i efteråret 1984. Sammen med forfatteren Hans Kirk kom Inger Nielsen i den sidste del af Claussens liv og efter hans død til at varetage de opgaver, Edith Rode engang havde stået bi med.

Men endnu faar jeg Lyst igen med Krudt og Bøsse
Med Dolk og Kniv at lege og jonglere
i farlig Nærhed af den hvide Hud
og se, om du kan holde Gyset ud. (IX, 61)

Efter et ihærdigt indsamlingsarbejde har Frans Lasson foretaget et udvalg af breve, »som belyser digterens menneskelige og kunstneriske udviklingshistorie«, igennem »de åndelige valgslægtskaber, som Sophus Claussen fra sine tidligste ungdomsår vedkendte sig.« Som udgiver angår hans overvejelser i højere grad det, han ikke har kunnet skaffe til veje, end det, han ikke har taget med. Det gælder brevene til Johannes Jørgensen, som en samler har sat sig på, og hvad Ingeborg Stuckenberg smed på ilden. Endelig har Lasson *meget* ondt af familiens mimoseagtige reservation m.h.t. den ægteskabelige brevveksling. Argumentationen går sådan (mine fremhævelser):

»At fastholde en oprindelig velbegrundet diskretion, hvad Sophus Claussens ægteskabelige forhold angår, mere end halvtreds år efter hans død, må siges at være ikke alene overflødigt, men også *direkte hæmmende* for arbejdet med at udbrede kendskabet til *digteren*. Genudgivelsen af hans lyriske

livsværk har allerede skaffet ham mange nye læsere, flere vil komme til, og derfor burde der være uhindret adgang til alt det skriftlige materiale, som årene ikke har malet til støv.«

Højt til hest kræver Frans Lasson ind med Videnskabens store ord, hvor familien endnu kan have hensyn til at tage og stærke affektive bindinger. Anna Claussen døde først i begyndelsen af 50'erne, godt 20 år efter Sophus, og digterens digte, som også Lasson selv mener det kommer an på, *er* jo disponible for de mange nye læsere; hvor mange de end er, begrundet det ikke nogen uhindret adgang.

Kan han ikke komme til, nærer Lasson sig ikke for sentimentalt opspind, f.eks. når det i indledningen om den før citerede kladde om hustruens træthed hedder, at den »er sikkert blevet skrevet rent med Claussens smukkeste skrift og lagt ved hustruens kuvert på morgenbordet efter en natlig ordstrid.« – Her havde pladsen været bedre anvendt på en argumentation for *ikke* at opøge eller inddrage Claussens internationale korrespondance i en brevdugave, der omfatter de åndelige valgslægtskaber, Claussen fandt det frugtbart at udveksle tanker med. Ganske vist havde han ikke 'meninger', der stod til diskussion på internationalt niveau sådan som Georg Brandes, og hans udenlandske kontakter var næppe heller så mangfoldige, men de var efter hans eget udsagn meget intense, til tider så livsnødvendige for ham, at han bosatte sig hos dem i Paris. Diskussionerne med Helge Rode om oversættelsen af Shelleys »Den følende Blomst« har høj instruktiv værdi, så det er unægtelig et savn, at brevvekslingen med den franske oversætter (og senere svigersøn) Guy-Charles Cros, med Verlaines sekretær Cazals, og med Stuart Merrill og le Rouge *ikke* er med. Også brevvekslingen med Claudio Treves havde man gerne set, jf. det brev der er trykt i »Løvetandsfugl«. Nu er kun *danske* breve (+ Bjørnsøns og Anders Österlings) med. Som før citeret findes der et – efter mit skøn – læseværdigt brev til Vilh. Andersen, som ikke er med, og det havde vist været oplysende at læse brevvekslingen med kritikeren C. E. Jensen, som var den første, der gav en bred præsentation af Claussens forfatterskab (jf. omtalen hos Hunosøe III, 161).

Selve læsningen af brevene forekommer omhyggeligt gennemført, og dog viser en krydslæsning af de breve, som også Hunosøe citerer (efter originalerne), at der forekommer en del divergerende læsemåder; så vidt jeg kan dømme som regel i Hunosøes favør, bortset fra interpunktion og markering af ny linie. Her oplyser Lasson at følge Claussen strikte, og i hvert fald er brevdugaven fyldigere forsynet end værk-efterskrifterne.

Som eksempler nævnes at Lasson placerer et udateret brev fra Johannes Jørgensen under »1899?«, evt. senere, hvor Hunosøe formentlig rigtigere har »juli 1894«. I brevets begyndelse læser Lasson: »siden al den Stilhed«, Hunosøe »al den Slethed« (Br. I, 351 ≠ IX, 350). Af lignende karakter er Br. II, 106: »genføles« ≠ VIII, 152: »genfødes«; Br. II, 246: »»interessant«« ≠ IV, 154: »uinteressant«; Br. II, 154: »ved« ≠ IV, 151: »med«. – Udover disse eksempler, som ikke er systematisk opsamlet, findes der en god del afvigelser, som kan skyldes svigtende omhu med korrektoren hos den ene eller den anden, men *helt* tryk følger man sig ikke hos Lasson.

Noget lignende viser sig i kommentaren, som vist ikke rummer fejl, men er spartansk, når det gælder referencer. I forbindelse med Edvard Brandes og senere Johannes V. Jensen havde læseren været godt hjulpet med et par pressehistoriske henvisninger, f.eks. til Hakon Stangerups Cavling-bog og Vald. Koppels ældre værk om Politiken; og i forbindelse med Claussens egne artikler virker det bagvendt, at der ikke bringes oplysninger om tilgængelige optryk i Stig Krabbe Barfoeds og Brinch Petersen/Rukovs udval; kun de færreste har Engelbrecht og Herrings store bibliografi for hånden undervejs, så her burde »mange nye læsere« have uhindret adgang.

Som indleder nægter Lassen sig umidletid ikke noget. Det er bl.a. Morten Borup, der i sine mange udgivelser har fastlagt den praksis at indlede brevsamlinger med en kort placering og karakteristik af brevskriverne. Dét stof har Lassen som nævnt placeret i indskudte afsnit mellem brevene og anvender i stedet sin indledning til en vidtløftig beretning om sit felttog for Claussen og kvalerne med at få stoffet på bordet. Lassen vil gerne bidrage sit til »den personlige myte«, som »det imidlertid endnu ikke er blevet Claussen forundt at opnå«, »en myte, som læserne umiddelbart genkalder sig, så snart de hører navnet Sophus Claussen.« (I, 7 og 33, fulgt op i kommentaren II, 166 og 191).

Det er muligt, der er salg i den slags »Versuch einer Mythologie«, som Lassen har flair for, men synderlig sagligt er det ikke, og det gør ikke læseren klogere, på Sophus Claussen.

Derimod er Jørgen Hunosøes udgave af lyrikken et solidt stykke arbejde, i niveau med Sprog- og Litteraturselskabets tidligere udgaver af lyriske forfatterskaber som f.eks. Kingo, Johannes Ewald og Emil Aarestrup. De originale digtsamlinger er bevaret som intakte helheder og i bind 9 suppleret med utrykte digte, udkast og lejlighedsstryk m.v. Det fyldige variantapparat er ikke fuldstændigt, for det ville have sprængt rammerne. Det bygger på et skøn og giver samtidig instruktive anvisninger for den, der vil finde ind til yderligere materiale i Claussens papirer; er man først blevet fortrolig med det, giver det ofte fremragende instruktion i, hvordan forfatteren arbejder med sine digte igen og igen. Ved en ubetænksomhed henvises der med linietal til de lange ustrofiske digte, f.eks. hexameterdigtene, og så er der ikke nogen linietæller i primærteksten. Her må man altså nøjsommeligt tælle selv for at komme igang.

Efterskrifterne, der følger hver enkelt digtsamling, giver et meget fyldigt billede af den samtidige reception og Claussens reaktioner på den og dialog med den. Det kan blive enstøvet, og Hunosøe anvender selv udtrykket »en kongerække af eksempler på uforstand«. Det havde været oplysende at bringe 50'ernes og især 60'ernes reaktioner på optrykkene af »Pilefløjter« og »Djævlerier« som en senere tids selvfølgelig åbning og accept af det, som samtiden uforstandigt løb panden imod.

Den samlede efterskrift (i bind 9 s. 337-61) rækker efter min mening ikke mange venlige hænder frem til en helhedsforståelse af forfatterskabet. Hvor den går ud over Sophus Claussens egne udtalelser om sagen, støtter den sig til Aage Henriksens forståelse af forfatterskabet. Det er vist nok en frugtbar *indfaldsvinkel* til forfatterskabet, men jeg tror ikke den er så velegnet til at komme *videre* i det, og efterskriftens behandling af perioden 1901-17 er da også

bemærkelsesværdig kortfattet. Her er endnu meget at gøre, og det kan undre, at Hunosøe ikke har inddraget synspunkter fra rækken af utrykte specialer. Læseren må fremdeles gå direkte til forfatterskabets egne tekster; for lyrikkens vedkommende på det fremragende grundlag af tekster og varianter, Jørgen Hunosøe har etableret.

I forordet til hele udgaven har Sprog- og Litteraturselskabet givet en principiel redegørelse for de problemer, som er forbundet med at udgive danske forfatterskaber i pålidelige, tekstkritiske og kommenterede udgaver, fulgt op i Selskabets præsentationshefte nr. 14 (1984), der drejer sig om Claussen-udgaven. Det største og afgørende problem ligger i, at Statens humanistiske Forskningsråd ikke kan yde tilskud til trykning af fiktive værker, og Selskabet ser derfor i øjnene, at dette blev den sidste store klassiker-udgave og Sophus Claussen den sidste rigtige mohikaner. Det er forbløffende, at de bevilgende myndigheder ikke har kunnet finde en langsigtet løsning på det problem.

Per Dahl

Sven H. Rossel: Johannes V. Jensen. Twayne's World Authors Series. Scandinavian Literature. Boston, 1984. 199 s.

Bent Haugaard Jeppesen: Johannes V. Jensen og den hvide mands byrde. Eksotisme og imperialism. Rhodos. Kbh., 1984. 264 s. 92,- kr.

Sven H. Rossel, professor i nordisk i Seattle, har skrevet en præsentation af Johs. V. Jensen på engelsk i den nyttige serie Twayne's World Authors. På et par hundrede sider får den udenlandske læser uden større kendskab til den danske nobelpristager og uden mulighed for at læse ret mange af hans værker på andet end originalsproget kyndig og sober besked om hans life and works.

Efter en kronologisk oversigt beskrives i kapitel 1 over 44 tætte sider forfatterens personlige og litterære biografi, det sidste med hensyntagen til også mindre kendte (og uoptrykte) artikler og pjecer. Den egentlige karakteristik af forfatterskabet falder i en trehed af tese, antitese og syntese. Kapitel 2 skildrer Johs. V. Jensens intensivt selvanalytiske periode i 1890'erne og forsøget på løsrivelse fra introspektionen («Danskere», «Einar Elkær», «Skovene», «Intermezzo»). Kapitel 3 redegør for det positive modstykke hertil i erobringen af virkeligheden – *Kendsgærningen*, som Johs. V. Jensen sagde i «Den gotiske Renaissance» («Himmerlandshistorier», «Madame d'Or», «Hjulet», «Eksotiske Noveller»). Modsætningerne introspektion og ekspansion går op i en højere enhed i forfatterskabets mytiske arbejder, der behandles i kapitel 4 som stedet, hvor Johs. V. Jensen når sine største digteriske højder («Kongens Fald», mytesamlingerne, «Den lange Rejse»). Kapitel 5 rummer endelig en samlet gennemgang af Johs. V. Jensens lyrik fra de eksperimenterende prosadigte i «Digte» (1906) til den kvantitative overgang til afklaret klassicisme i rolige verssmål i den definitive udgave af antologien «Digte» (1948).

Rossels hovedkomposition synes lige så overbevisende, som hans begejstring for forfatterskabets digteriske kvaliteter er smittende. Johs. V. Jensens ofte

diskuterede mytebegreb drøftes påny i centrale citater (s. 84-87), og der peges på myten ikke alene som en særlig erkendelsesform, men også som et praktisk begrundet format, afledt af avis- eller tidsskriftindlægget. For resten er det i Rossels gennemgang (f.eks. s. 113 f.) påfaldende, i hvor høj grad Jensens myter i deres litterære teknik står i gæld til 1890'er-symbolismen og bag den også højromantikken. »Den lange Rejse«, der gennemgås i episk rækkefølge og ikke i udgivelsesorden, betegnes som »grandiose in its concept, filled with provocative reflections and composed in a language that is inimitable in its personal originality« (s. 140). Rossel plæderer kraftigt for at betragte værket ikke blot som en darwinistisk lærebogsroman, men også og snarere som »a collection of mythic texts, lyrical fantasies with inserted essays, held together not by a pervasive plot but by a leitmotif: longing as a point of departure for the described expansion in time and space, and as an existential matter, a basic condition of life« (s. 138). Det er rammende formuleret.

Bogen er overalt skrevet på baggrund af Johs. V. Jensen-forskningen (der får karakter og vidnesbyrd i en kommenteret bibliografi til slut) og af Johs. V. Jensens selvdomme, det sidste måske lidt for uhistorisk, når »Intermezzo« (1899) belyses med udsagn hentet i »Fra Fristaterne« (1939) eller »Skovene« (1904) med en karakteristik fra »Udenfor Tiden« (1923) (s. 55 og 57). Forstadier og påvirkninger registreres vidende, og man lægger bogen med en følelse af at have fået et rimeligt helhedsbillede på et overskueligt antal sider. Johannes V. Jensens filosofisk-essayistiske forfatterskab forekommer noget underbetonet og kunne nok have båret en selvstændig behandling. Da der ikke bringes nogen overordnet sammenfatning af bogen til sidst, kan det afsluttende kapitel 5 om lyrikken virke eftertænkt og påklistret. Det er synd, for Johs. V. Jensens udvikling fra desperat nihilist til rolig betragter – tidsmæssigt igennem og filosofisk set på tværs af to verdenskrige! – støttes udmærket af den kunstneriske bevægelse i hans digte fra de modernistisk urolige ungdomstekster til den modne Oehlschlägerske afklaring i de senere (hvortil svarer hans Thorvaldsen-dyrkelse i flere kunstdolkende arbejder).

Det ligger i Twayne-seriens væsen, at indføringen i de udvalgte forfatterskaber skal være mere venlig end kritisk. Rossels bog lever op til dette ideal. Her er ingen ukvemsord om Johs. V. Jensens kvindesyn eller naturromantik, og begreber som *imperialisme* og *racisme* findes ikke i stikordregistret. Det er digtningen, der står i centrum. Desværre er bogen sidste udgivelse i Twayne's nordiske afdeling. Ophørsstemningen fornemmes i det disharmoniske ydre udstyr: nydeligt grønt shirtingsbind som ramme om tekstsider i upyntelig maskinskriftsats.

En bog af en helt anden art om Johs. V. Jensen er udgivet samtidig med Rossels (der ikke har den med på sin litteraturliste), Bent Haugaard Jeppesens studie i Johs. V. Jensens eksotisme og imperialisme, med et Kipling-citat (fra 1899) betitlet »Johannes V. Jensen og den hvide mands byrde«.

Haugaard Jeppesen, lærer ved Askov højskole og fordelagtigt bekendt for en instruktiv lille bog om Henrik Pontoppidans samfundssyn (1962), behandler et begrænset udsnit af Johs. V. Jensens tematik, hans racesynspunkter, opfattet som udtryk for en aldrig sluppet imperialistisk grundtankegang.

Haugaard Jeppesen giver, i lighed med Rossel, Johs. V. Jensen stor kredit for hans digteriske og sproglige mesterskab, men retter sit skarpe søgelys mod digterens viltre forestillinger om racers og folkeslags historiske roller i nationernes og kontinenternes kamp for at overleve og beherske hinanden. Bogen gennemgår racetematikken fra »Den gotiske Renaissance« (1901) til »Afrika. Opdagelsesrejserne« (1949). Dommen over Johs. V. Jensen mildner Haugaard Jeppesen med mange metodediskuterende omsvøb både i sin indledning og slutning, men den falder alligevel hårdt. Konklusionen, som læseren, hvis de aftrykte Jensen-citater står til troende, ikke kan andet end at tilslutte sig, bliver nemlig, at Johs. V. Jensen, skønt aldrig antisemit, må have »prædikatet racist – undertiden tilmed en ikke så lidt brutal og vulgær« (s. 250), kun frelst fra at ende i nazismen ved sin »rummelighed og den temmelig sorgløse mangel på konsekvens« (s. 249).

Haugaard Jeppesens ideologikritiske studie i en mørk del af forfatterskabet, med tilslutning i forbifarten til Henrik Wivels portræt af digteren fra 1982 som seksualitets- og kvindeundertrykkende victorianer (se anmeldelse i Danske Studier 1983), fremdrager ubestridelig en anno 1900 tidstypisk side hos nobelprisvinderen. Johs. V. Jensens holdning til samspil og konflikter mellem forskellige racer og nationer er – i hvert fald op til 1. verdenskrig – virkelig problematisk.

Problematiske er imidlertid også fra et litteraturhistorisk synspunkt Haugaard Jeppesens fremstilling. Hans undersøgelse består væsentligst af en monotont bedøvende og sløvende lang, lang række af korte citater, alle sigtende til at underbygge tesen om Johs. V. Jensens racisme fra først til sidst. Undertiden får citaterne lov at tale for sig selv, undertiden forsynes de med – som regel let ironiserende (se f.eks. s. 102 f.) – kommentarer af den bedrevidende forsker. Bog for bog må Johs. V. Jensen stå skoleret for sin manglende tankemæssige konsekvens, hvor han efter Haugaard Jeppesens mening burde have udtrykt sine ideer i »en forståelig, modsætningsfri formel« (s. 98). Galt var det også, at han ikke havde spor sans for økonomiske forklaringer på historiske udviklinger og kriser (s. 153, 220). Haugaard Jeppesen giver her sit eget stade mere end Jensens.

Påvisningen af imperialismen som gennemgående Zeitgeist i forfatterskabet er central og her profileret tydeligere end i den hidtidige Jensen-forskning, men den fungerer mest som et reduktionsinstrument. Haugaard Jeppesen bemærker det interessante i, at den fine og kultiverede Helge Rode i sin samtidige kritik af Johs. V. Jensen i 1916 ikke tager afstand fra dennes racetænkning (s. 141). Men Haugaard Jeppesen under sig ikke tid til at undersøge hvorfor, for i hans udskriftmateriale presser det næste Jensen-citat allerede på til ubarmhjertig udstilling. Han foretrækker den samlede vægt af de mange citater for en vægtning af dem. En af bogens svagheder bliver således den manglende sans for nødvendigheden af (litteratur)historiske årsagsforklaringer.

En anden svaghed ligger i det videredigtende, vist i forlængelse af Haugaard Jeppesens ærligt indrømmede engagement i Jensens sprogkunst, derudover også inspireret af Henrik Wivels jagt efter seksualsymboler i teksterne. Vulkanen Gunung Api i »Det tabte Land« (1919) bliver for Haugaard Jeppesen et

fallos-symbol (s. 180). Når mændene i »Cimbrernes Tog« (1922) ved synet af idealpigen Vedis griber »fastere om lansen«, modstår Haugaard Jeppesen ikke en parentetisk tilføjelse: »eller hvad det nu er« (s. 196). Afrika-imperialisten Samuel Baker's yndlingsriffel the Baby karakteriserer han som »en grotesk freudiansk potensforlænger af et kæmpegevær« (s. 243). Atter spejler Haugaard Jeppesen sin egen tid, ikke Johs. V. Jensens. Vulgærfreudianismen går helt ned i banale betragtninger som: »Skov og hav er fra gammel tid romantiske kvindelige symboler fostret i betrængte mandlige hjerner eller hvor drifterne nu sidder« (s. 102), hvorefter han kan fortsætte med en udlevering af Moa- og Vår-figurene. Johs. V. Jensen selv så faktisk i psykoanalysen kun en »infantil Filosofi, som styrter Kulturtrinet tilbage til Fallosdyrkelsens Tidsalder« (»Det Blivende«, 1934, s. 34).

Den største svaghed ved bogen er, at Haugaard Jeppesen ikke stiller det indlysende spørgsmål om sine Jensen-citaters plads i de pågældende værker. Kontekstproblemet berøres kun spagfærdigt. I sin snakkesalige indledning konstaterer Haugaard Jeppesen suverænt, at en meget minutøs gennemgang af forfatterskabets sidste fase, ca. 1925-1950, er »unødvendig« og »uundgåeligt« ville trætte med gentagelser (s. 9). Han forsikrer siden, at de sidste 25 år ikke følger »noget afgørende nyt« til (s. 201), og nøjes derfor med at anbefale de sidestærke antropologisk-filosofiske værker læst for deres underholdningsværdi (s. 205), med støtte i negative udsagn fra en ellers sædvanligvis ivrig Jensen-apologet, Leif Nedergaard.

Det er i kapitel 6, Haugaard Jeppesens studie klarest viser sin utilstrækkelighed. At Johs. V. Jensen i sin provokatoriske ungdom var imperialist og nordisk-germansk raceteoretiker i protest mod 1864-amputationen af Danmark og den litterære dekadence i 1890'erne er sikkert. Men da udfaldet af 1. verdenskrig blev anderledes end efter Johs. V. Jensens tanker, falmende hans overbevisning om racerenhed og raceforskelle til fordel for en (biologisk rigtigere) om raceblanding. Hans perspektiv udvidede sig hen over kompensationen for et nationalt mindreværdskompleks til *det hele*, fra historien til naturhistorien, til livets oprindelse, han kortlagde vejen fra udviklingen i dyreriget til menneskehedens præhistoriske og historiske kulturstadier. Tilbage af hans ungdoms racistiske andel i den victorianske Zeitgeist bliver gentagne indtryk af fremmede (farvede) folks kropslugte og lignende sansninger fanget af det smerteligt følsomme sanseapparat, der var Johs. V. Jensens velsignelse og forbandelse. Kun ved at klippe citater ud af sammenhængen og afkorte behandlingen af et kvart århundrede til det groteske kan Haugaard (ved Afrikabogen i 1949) konkludere i Johs. V. Jensens »ganske uforstyrrede, sindsligevægtige solidaritetserklæring til ungdommens imperialistiske ideer og deres udbygning gennem årene« (s. 247).

Det positive i de senere værker tager Haugaard Jeppesen så godt som ikke hensyn til, skønt det i overvældende grad kunne moderere og relativere de sidste små spor af racisme. Vækstbegrebet fremstilles i »Dyrenes Forvandling« i 1927, men det er netop ved den tid, hvor Haugaard Jeppesen slipper forfatter-skabet i depression over dets monotoni. Den lyriske idealisering af udviklingslærens genius i myten »Ave Stella« sidst i »Den lange Rejse« bliver en næsten

religiøs forkyndelse af en alkærlighed (for nu at tale romantisk). Appellen til elementarkræfterne i de mytiske oplevelser – Jensens uvilgede sidestykke til Jungs archetyper – og fremhævelsen af det fællesmenneskelige som en familiefølelse på tværs af tid og rum reducerer Johs. V. Jensens racisme til de rette proportioner. Sympatien, slægtskabsfornemmelsen med alt levende, finder lyrisk udtryk i fugledigtene i samlingen »Aarstiderne« (1923). I sine etnologisk-spekulative værker efter 1925 ser Johs. V. Jensen hver race som et trin, *gradus*, af åndens, altså menneskehedens, udvikling, – nødvendigt, men hverken mere- eller mindre værdigt. Den præfuturistiske lokomotiv- og maskinkult (»Den gotiske Renaissance«, 1901; »Hjulet«, 1905) og aeroplan-begejstringen under 1. verdenskrig afløses af tolkninger af langt mere basale opfindelser (brug af ild, øksen, hjulet, vognen, skibet, brug af heste, redskaber). Samtidig skærpes synet for selvudviklende civilisatoriske typer som Leonora Christine og Robinson Crusoe.

En undersøgelse, der tager Johs. V. Jensens essayistiske bøger alvorligt og skelner mellem bærende tanker og tilfældige huskud med anerkendelse af hans mageløse talent for iagttagelse af folk og fæ, er stadig et desideratum i dansk litteraturhistorie. Gentagelsen af Georg Brandes' ord (fra 1904) om Johs. V. Jensens ringe tænkeevne (Samlede Skrifter XV s. 203 ff.) bør ikke forlænges i én slet uendelighed.

Et sidste svagt træk ved Haugaard Jeppesens bog er den (ubevidste?) politiske dogmatisme. Johs. V. Jensens (muligt) konfuse forståelse af *imperialisme* får intet modstykke i en definition af Haugaard Jeppesen (ud over en simpel historisk-geografisk beskrivelse s. 12). *Racisme* bruges udefineret. Haugaard Jeppesen går stiltiende ud fra, at ethvert moderne menneske finder disse begreber negative. Det er måske rigtigt, men fritager det forskeren fra forpligtelsen til at betragte sin genstand fra alle sider, også en eventuel positiv?

Når Johs. V. Jensen op til sin død i 1950, netop da afkoloniseringen tog fart, fortsat så en opgave for den hvide mand i de varme lande, kalder Haugaard Jeppesen det bagklogt for »lidt naivt« (s. 247). Man fristes til det kætterske spørgsmål, om ikke også Haugaard Jeppesens tillid til velsignelsen ved imperialismens udtog er lidt naiv. Blodige stammeoprør, borgerkrige, militærkup, korruption, hungersnød, ødelæggelse af naturen er i dag de mest iøjnefaldende nyheder fra de gamle koloniterritorier; i øvrigt var landene i de førkoloniale perioder aldrig de paradisiske fredelige samfund, som man fablede om i Rousseaus og James Cooks dage. Hvis målestokken er materiel tryghed, fred og velfærd, havde de victorianske imperialister og Johs. V. Jensen måske ikke al uretten på deres side. En fordomsfri analyse heraf ville have givet bogen bedre balance. Det er vist også en følge af Haugaard Jeppesens ståsted, at Johannes V. Jensens teori om den nordisk-gotisk-baltiske races ekspansion affærdiges som »en storslået poetisk vittighed«, en særpræget personlig tolkning af »hele det imperialistiske sørøvertogt« (s. 13). Visionen har dog en lang tradition bag sig fra romantikken (hvis grundtvigianske historiesyn strejfes s. 189 f.), fra Montesquiueus klimateser i »De l'esprit des lois« (1748), fra C.C. Lyschanders djærve beretninger om goternes vandring i Europa i »Danske Kongers Slec-tebog« (1622) og vel egentlig fra Tacitus' germaneridealiserings.

Disse knubbede ord om Haugaard Jeppesens studie skal ikke skjule, at bogen også er inspirerende, vækker til sund eftertanke, giver lyst til en genlæsning af digteren og udfordrer til et gensyn med hans tankeverden. Det skal også med, at Haugaard Jeppesen en del steder mere eller mindre indrømmer, at hans grundtese er for stramt formuleret (allerede s. 15 f.). Bogen er redelig nok, men skævt anlagt.

I 1923 fastslog Helge Rode, at »Johannes V. Jensens Sind favner saa langt videre og naar saa langt dybere end hans Tanke« (»Regenerationen i vort Aandsliv«, s. 137). Sven Rossel har givet et helhedsbillede af sindet, Bent Haugaard Jeppesen et længdesnit gennem tanken. På hver deres niveau er de to bøger nyttige ajourføringer af vor tids Johs. V. Jensen-opfattelse.

Flemming Lundgreen-Nielsen